

**JÉ
LEN
KÖR**

2

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1966

ÍRÁSJELEK

Számunk szerzői:

ANGYAL ENDRE
BAJOMI LÁZAR ENDRE
BELYEI LÁSZLÓ
BÉKÉS SÁNDOR
BIHARI SÁNDOR
DARÁZS ENDRE
DÉRY TIBOR
DÉVÉNYI IVÁN
DUDÁS KÁLMÁN
FANTA MÁRIA
D. FEHÉR ZSUZSA
GYENIS JÓZSEF
HALLAMA ERZSÉBET
KEREKES LÁSZLÓ
KERÉK IMRE
KISS ISTVÁN
KOLTA EMMA
OLTYÁN BÉLA
OZSVÁTH KÁROLY
PÁKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAI BÉLA
SÓS ENDRE
SZALATNAI REZSŐ
SZEPESI ATTILA
TAXNER ERNŐ
VÁRKONYI NAGY BÉLA
VÁRÓCZI ZSUZSA

Képek:

BIZSE JÁNOS
GRAIN ANDRÁS
LANTOS MIKLÓS
MARTYN FERENC
NAGY ISTVÁN
SZÁSZ JÁNOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

IX. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM
1966. FEBRUÁR

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

DÉRY TIBOR: A kiközösítő (regényrészlet)	99
SZEPESI ATTILA versei: Tűzigéző, Esik, Más lüktetés, Nagyapa	105
DARÁZS ENDRE versei: Kezdet és vég, Negyvenedik év	107
BIHARI SÁNDOR versei: Adalék a történe- lemhez, Szaturnusz-csillag	108
GYENIS JÓZSEF: Hajtóvadászat (elbeszélés)	110
KERÉK IMRE versei: Óda, TV-antennák, Január	119
FANTA MÁRIA: Mi se vagyunk mások... (vers)	121
DUDÁS KÁLMÁN: Hogy tündököltek teg- nap is! (vers)	122
BÉKÉS SÁNDOR: Baleset (elbeszélés)	123
PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Se több, se ke- vesebb, Járdaszélről, Itt az ideje, Távlát, Mégse, Rák	129
POMOGÁTS BÉLA: Moldova György	132
MAI LENGYEL KÖLTŐK (<i>Kerekes László</i> fordításai)	137

ÉLET ÉS KULTÚRA

TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapest- ről	141
OLTYÁN BÉLA: „Otthon a világban”	146
D. FEHÉR ZSUZSA: Magyar képzőművé- szek a fasizmus ellen	152
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: A szürrealista festészet	156
DÉVÉNYI IVÁN: Herbert Read a modern festészetéről	158

ÉLŐ MŰLT

HALLAMA ERZSÉBET: Koczián Sándor	161
SZALATNAI REZSŐ: Péterfy Jenő	163

IFJÚSÁG - MŰVÉSZET

OZSVÁTH KÁROLY-KISS ISTVÁN: Ifjú- ságunk erkölcsi szemléletéről	171
KÉT ÚJ IFJÚSÁGI REGÉNY - SERDÜ- LŐKNEK (<i>Váróczi Zsuzsa és Kolta Em- ma Vidor Miklós és Kovács Judit új mű- véről</i>)	177

M É R L E G E N

VÁRKONYI NAGY BÉLA: Lírai örjárat a pusztn	181
SÓS ENDRE: Az Irodalomtörténeti Könyvtár új köteteinek problémái	184
ANGYAL ENDRE: Lucian Blaga: Mágikus virradat	187
BELLYEI LÁSZLÓ: Gáti József: A versmondás	189
RÓNAI BÉLA: A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945–1954	191

K É P E K

BIZSE JÁNOS rajzai	109, 131, 136,	180
NAGY ISTVÁN rajza		118
GRAIN ANDRÁS rajza		128
MARTYN FERENC: A fasizmus szörnyetegei		153
Halott drótakadályok között		155

M Ű M E L L É K L E T E N

LANTOS MIKLÓS: Dzsámi Építkezés	
SZÁSZ JÁNOS: Ormánsági asszony „Hazafelé”	

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 24. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hirlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Evi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.
Közületi előfizetési csekk számla: 61 066
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyszámlára.

65-5061 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

A kiközösítő

(Regényrészlet)

SZT. AMBRUS ELSŐ MEGKÍSÉRTÉSE

Miképp további élete folyamán a szent püspök győzelmes lábbal ezúttal is ágazolt kételyei ingoványán, s keskeny, lidércfényes fejét magasan feltartva még sokáig világitott az emberiség nagyobb hasznára. Isten végtelen bölcsességében ugyanis úgy határozott, hogy csak püspökségének negyedszázados évfordulóján váltja meg földi szenvedéseitől. Hamis és kárhozatos gondolat volna azonban az a feltevés, hogy az Úrnak e döntésében a kerek számok varázsa bármilyen szerepet játszott volna; hisz Benne a múlt, jelen és jövő örökkévalósága áll össze, nem ismeri az idő múlását s ennél fogva nem tud számolni, ebben is különbözvén az arca szomorú verejtékében összeadó, kivonó, szorzó és osztó embertől, ki bűnbeesése pillanatában felcserélte a Végtelenséget a számtani alapműveletekre, s most lomhán kapaszkodik ég és föld között beláthatatlan számsorain.

A szent püspök tehát még sokáig fog élni és botladozni e sötét és szomorú földön, míg szenvedéseinek kelyhe be nem telik s elvégezvén a rá mért feladatot, nyugodt lelkiismerettel lekuporodhatik a Trónus lábához.

Egyik vidéki útvjáról hazatérve, Milánótól jó ötven kilométernyire, egy magas erdőborította hegy lábánál hirtelen megállította kocsiját és kiszállt. Bár nem kedvelte a testgyakorlatokat, s ha nagyritkán sétára indult, jól nyesett, humanista ízlése, melyet még kormányzói korából mentett át mostani vadregényes korszakába, a püspöki palota oszlopos udvarából legjobb esetben a város valamelyik nyilvános, kitudően gondozott kertjébe irányította, ezúttal mégis – maga sem tudta, miért – habozás nélkül nekivágott az úttalan, meredek kaptatónak és csakhamar eltűnt ámuldozó kocsisa szeme elől, ki leselkedő fülével már csak gazdája egy-egy távolodó nyögését és fújtatását halászta ki az erdő sűrűjéből.

Az úttalan út kezdetben egy alacsony, de sűrű bozótoson át vezetett, melynek mindúntalan visszaugró ágai bizonyára felbosszantották volna a szent püspököt, ha figyelmét le nem köti lábának fáradságos küzdelme a talpa alatt csúszkáló rögökkel és köszilánkokkal. Volt olyan, amelyikről bizakodó, keskeny lába váratlanul lecsúszott s fájdalmasan megrándult, egy másik minden várakozás ellenére szétmorzsolódott talpa alatt és száraz homokszemeivel belesikorgott sarujába. A szent püspök ilyenkor egyensúlyérzéke parancsára szétvetette két rövid karját és belekapaszkodott a jobbról vagy balról kínálkozó legközelebbi bokorba, ez olykor megsegítette, máskor megszurkálta. Itt-ott csodálatosan könnyű pókhálók lengedeztek az ágak között, melyeket Ambrusnak a sok sírástól meggyötört szeme már csak olyankor vett észre, amikor rásimultak nagy orrára és beleszövődtek szakállába, s minthogy a szokatlan testgyakorlattól nyitott szájjal lihegett, fogaira és ínyére is rátapadtak.

– Megőrültem? – kérdezte magában a szent püspök, prüszkölve és köpködvé. Megőrültél, atyus? Mi keresnivalód van itt?

Ismerve hajthatatlan jellemét, még a legelvetemültebb ariánus eretnekek, de még a pogányok és a zsidók sem kételkedtek volna abban, hogy a szentatya folytatni fogja útját a magaválasztotta sivatagban. Am a folytatás sem biztatott sok jóval. Ambrus a napsütötte, tüskés bozótosból egy idő múlva egy sűrű erdőbe jutott, melynek át-

hatolhatatlan lombsátra alá ritkán látogatott el a napfény; földjét nedves moha fedte be, melyen mindúntalan megcsúszott a láb s minthogy a hegyoldal itt még jóval meredekebb volt, a szent püspök égnék vetődő karjaival és lobogó tunikájával nem-sokára egy kis vitorlás ladikhoz kezdett hasonlítani, melyet a hullámozó tenger ide-oda dobál. Egy-egy nagy ernyőjű gesztenyefa alatt elhajózva, melynek kis tuskés gyümölcssei kellemes gömbalakjukkal felkeltették figyelmét, a szent püspök elámult a természeti alakzatok csodálatos változatosságán s látszólagos ellentmondásain, s ha az út nehézségei nem kötik le szemét, fülét és kezét, bizonyára több hasznos gondolat sarjadt volna ki alázatos elképedéséből. Mert az igazat megvallva, Ambrus csak elvben szerette a természetet, Isten alkotását. A bükkök, az örökzöld tölgyek és a köztük feketéllő tengerifenyők, a szilfák, juharfák és nyárfák árnyékában boltdozva és csúszkálva, e fák látszólagos ártatlansága ugyan felkeltette irigy csodálatát, de a túlvilágon nem találva számukra helyet és rendeltetést, alapjában nem tudott mihez kezdeni velük, s inkább megfélemlítették, mintsem hogy megörvendeztették volna rendhagyó vadságukkal. Ha fáradságos kapaszkodása alatt van ideje az elmélkedésre, alázatos szívében bizonyára talál nem egy érvet védelmükben – azonkívül is, hogy az Úr teremtményei –, de testének nagy sanyargatásában hamarjában nem fedezett fel más mentséget számukra, minthogy ledönthetők, szétfűrészelhetők és tetőfedő gerendákat lehet belőlük faragni, vagy tűzifát aprítani. Mert ugyan mi egyéb haszna van a természetnek, mint az, hogy szembefordulhatunk vele és fellázadhatunk ellene, gondolta, egyik gyöngye kezével egy százados tölgy durva kérgébe kapaszkodva, míg a másikkal kitörülte a szemébe folyó csipős verejtéket, s mit érne az ember, ha nem kelne fel ellene? Bár az is kétségtelen, tette hozzá gondolatban, hogy a természet egyik-másik eleme kiválóan alkalmas tetszetős jelképek kialakítására és még inkább arra, hogy hasonlatok formájában felékesítsük és megízésítsük vele eleven beszédünket, mivel az ember gyarló eredeténél és alkatánál fogva legtöbb emlékét még mindig az anyaföldből szedi; másrészt meggondolandó, vajon nem térítjük-e el épp ezekkel a vaskos emlékekkel az Úrhoz felkapaszkodó, amúgy is fáradságos útjáról. Mert ha igaz is, hogy a föld sötét és szomorú hely, miként ez az ocsmány erdő is, melyet senki emberfia nem választana lakhelyül, de vajon nem csábitóbb-e még mindig a tudatlan, durva ízlés számára a cinterem boldogságos, végső nyugalmánál?

A szent püspök ekkor megállt, mivel paenulája beleakadt egy ágba és kissé el is szakadt, saruja megtelt kövecskékkel és porral, és lába és tüdeje ideiglenesen elerőtlenedett. Az erdő csöndes, egyenletes zúgásán kívül semmi hang nem hallatszott. A távolban, két fa lombkoronája között a napfénynek egy keskeny sugárnyalábja áttört a zöld sötétségen és egy kis rezgő aranyfoltot festett az érzékeny mohára; jó lett volna elpihenni rajta. – Íme, a hitvány test! – kiáltotta vagy inkább lihegte felháborodottan a szent püspök – máris pihenni akar! Pedig lelkem teljes erejével vágyódom arra, hogy folytassam utamat, bár nem tudom, hogy miért és hova? Mégsem hiszem, hogy az ördög akarna megkísérteni, mert az a hagyományok szerint a testben állítja fel ronda kelepccéit, testem pedig, úgy látom, hatalmasan tiltakozik. Tovább, atyus, ne hagyj magad!

Az erdő mind sötétebb és csöndesebb lett, a fák között sehol sem nyílt egy derűsebb, napsütötte tisztás és egyetlen vigasztaló, fehér fenekű özike sem lépett ki a klorofiles homályból. De nincs erdő, melynek a lélek kifogyhatatlan kíváncsisága egyszer a végére ne járna, s a szent püspök is egy idő múlva szembe találta magát egy kopár sziklacsúccsal, mely közvetlenül az utolsó fák mögött rozsdavörösen meredt az égnék, a hegyesen végződő csúcs tetején egy keresztbe fektetett nagy kerek sziklalappal, mely úgy egyensúlyozott rajta, mint egy kissé félrebillent lapos kalap. Lehetetlennek látszott, hogy az ember akárcsak meg is közelítse, hiszen már magát a csúcsot is egy járhatatlan vörös kögörgeteg folyta körül, mint egy gyűrötten aláhulló, kifakult biborpalást, melynek ráncaiban és redőiben a gyakorlott hegymászó is csak nehezen jutott volna előre; ám a szent püspök úgy érezte, hogy még tovább kell haladnia, és így is tett. A palást legalsó széléhez jutva pedig megállapította – s ez is

megerősítette szent makacsságában – hogy az egyik ráncban vagy redőben egy félig-meddig kitaposott ösvény vezet a fej és a kalap felé, s ártatlanul örvendező szívvvel elindult rajta.

Lent, a hegy lábánál a kocsis tudj'Isten mit gondolhatott, miközben a tűző nap-sütésben ostorával elpiszkálgatta a lovak faráról, véknyaról és hátáról a dongólegyeket és szúnyogokat – melyek ugyancsak Isten teremtményei – s e foglalatossága közben dél, majd délután lett, majd lassanként bealkonyodott, s Ambrus még mindig nem szállt le a hegyről. S valóban a nap már a látóhatár felé hajlott, mire a szent püspök vérző lábbal és kezekkel egy szakadékhöz ért, mely már közvetlenül a kalap alatt nyílt, s kör alakban átfogta a hegy csúcsát. Szerencsére a szakadékon, amely csak száz vagy kétszáz láb széles volt, ám ennél jóval mélyebb, egy függőhíd volt általában, nyilvánvalóan emberi kéz műve, s e tákolmány most már napnál világosabban jelezte, hogy a szent püspök okos lelke parancsára valamilyen hasznos cél érdekében indult el kora hajnalban a megközelíthetetlen hegytetőre.

A függőhíd azonban csak egy pallónyi szélességű volt s nem bírt koriáttal, szédtülés nélkül csak behúnyt szemmel lehetett rajta átmenni. A szent püspök behúnyta szemét és átment rajta. Feltehető, hogy a szakadék mélyén mérges kígyók nyüzsögtek, bár nem sok haszonnal, hisz aki belezuhant volna, amúgyis halálra törí tagjait az óles köveken, mégha estében fenn is akad valamelyik agáve tuskés leveleiben. A szent püspök azonban behúnyt szemmel szerencsésen átjutott a függőhídon s a szakadék túlsó oldalára kerülve, megállapította, hogy a látszatösvény jobbra kanyarodik, közvetlenül a kalap pereme alatt, s nyilván megkerüli az egész hegycsúcsot; de Ambrus nem jutott el a végéig, mivel már közvetlenül az első kanyar után hangos asszonyi sírás és jajszékülés ütötte meg fülét. A szent püspök megértette, hogy céljához ért.

A panaszos szó egy barlang keskeny nyílásából szállt ki. A barlang előtt egy kis kavicsos, köves térség nyílt, melyet a kalapszerű sziklalap mint egy fedett terasz teteje, ügyesen megvédett az eső és a déli nap hősuqárzása ellen, az alkonyi nap rézsütös sugarai azonban alájamásztak s megvilágították vörhenyes fényükkel. A szent püspök három élőlényt pillantott meg a teraszon: egy kis zöld gyíkot, mely mozdulatlanul feküdt egy áthevitett kőlapon és csak nyakának ütőere lüktetett ártatlan boldogságában, mellette egy ugyancsak mozdulatlan sündisznó, mely fekete orrocskája fölött apró élénk szemével, homlokát kissé összeráncolva érdeklődve figyelte a feléje közeledő sarukat, míg a túlsó oldalról egy nagy skorpió indult el Ambrus felé, felkunkorodó farokkal, melynek hegyes, hajlott tövise egyenesen e lábára célzott. E három állat szemlátomást jól megértette egymást.

A szentatya azonban annyira vágyódott már arra, hogy megtudja jövetelének okát és célját, hogy az állatokkal mitsem törődve, mondhatni csukott szemmel a barlang bejárata felé indult, s nagy sietségében egyetlen tekintetre sem méltatta a hatalmas tájat, melyre a sziklalap alól bőséges körkilátás nyílt: a környező hegyekre s völgyekre, a völgyekben ezüstösen kanyargó patakokra és folyócskákra, s lent, a hegy lábánál, szédítő mélységben, az emberek műveire, s zöldellő gabonaföldekre és olajfa-ligetekre, melyek szabályos geometriájukkal kellemesen ütöttek el a természet fegyelméletlen kezemunkájától. Így természetesen eszébe sem juthatott az a közkeletű gondolat, hogy a teremtés óriási formáihoz képest milyen nevetségesen apró az emberi élőlény, s mily hívságos feladat volna, ha amaszt akarná megismerni és birtokba venni, mielőtt önmagát meghódítaná.

A barlang keskeny nyílásából kiszüremelő bűz már jóelőre elárulta, hogy emberek lakják; emellett szólt az a körülmény is, hogy az asszonyi jajszó is innét csapott ki. Ambrus tehát megállt a bejárat előtt és bekiáltott:

– Asszony, gyere elő!

A panaszos szó azonban, mintegy önmaga erejéből, még egy ideig tovább dalolt. bár odabent a nő meglepetésében nyilván azonnal becsukta száját. A szent püspök egy ideig várt, majd édesen zengő hangján megismételte felszólítását. Háta mögött a gyík és a sündisznó, megértvén, hogy a kiáltás nem nekik szólt, nem mozdult el

helyéről s a skorpió is megállt, bár fölös óvatosságból továbbra is felkunkorította gyilokvégű farkát. A barlang bejáratában pedig egy hatalmas termetű fiatal nő tűnt fel, kibontott hosszú korormfekete hajjal s bár kisírt, de feketén parázsló szemekkel, s kezét csipőjének támasztva szemügyre vette vendégét.

– Bien venido, padre – mondta egy idő múlva spanyolul. – Mi járatban vagy itt?

– Erre jártam, – mondta a szent püspök szégyenkezve. – Nem tudsz olaszul, lányom?

– Érteni értek – felelte a nő kissé félreráncigálva rongyos szoknyáját, melynek egyik hasadásából kilátszott a térde. – De sajnos, beszélni csak anyanyelvemen tudok.

– Kár – mondta Ambrus.

– Nem fáradnál be házamba, padre de pobres? – kérdezte udvariasan a hatalmas termetű fiatalasszony. – Ha már erre vezetett az utad?

A szent püspök végre felvetette szemét és a nő arcába nézett. – A szemed miért van kisírva, gyermekem? – kérdezte szelíden.

– Beteg a fiam, viejecito – felelte a nő.

– Súlyos beteg lehet – mondta Ambrus. – Nagyon messze jártam, lent az országúton, a hegy lábánál, s mégis meghallottam anyai jajszavadat.

– Azért jajgattam, hogy meghalljad, sagrado padre – felelte a fiatalasszony. – Légy szíves, fáradj be a házamba és gyógyítsd meg.

A szent püspök az egész éjszakát a beteg gyermek ágyánál töltötte, térden állva imádkozott mellette s csak hajnal felé dőlt le egy órácskára az asszony kecskebőrökkel letakart fekhelyére, mely a barlangnak egy oldalsó keskeny elágazásában állt. Jámbor virrasztása alatt a fiatal anya egy percre sem tágitott mellőle, étellel, itallal kínálgatta, tüzet rakott a barlangban, hogy a szentatyja meg ne fázzék a szokatlan frissességű hegyi levegőn és oly hálálkodó szavakkal s fekete szemének oly vadul izzó tekintetével kísérte minden mozdulatát, hogy Ambrus imádkozó tenyerébe hajtotta szakállas arcát és egész éjszaka nem merte többé felemelni. A fiatal nő be is takargatta a szent püspök kecses kis testét, amikor az végül lefeküdt, s langyos vízzel lemosta még mindig vérző kezeit. De mire Ambrus egy óra múlva felébredt ólomnehéz álmából, a kisgyermek meghalt.

– Miért kiabálsz? – kérdezte álmából felriadva az asszonyt, aki fekhelye mellett állva két felemelt öklével, mely majdnem a barlang mennyezetéig ért, iszonyatosan fenyegetőzött s káromkodott. – Adj hálát az Úrnak, hogy magához szólította ártatlan gyermekedet, mielőtt védtelen lábával belegázolhatott volna a földi szenvedések tengerébe. Meg volt keresztelve?

Az anya azonban értelmes válasz helyett tovább átkozódott és káromkodott és oly veszettül rázta öklét, hogy a szent püspök már-már attól tartott, hogy eszét vesztette.

– Az sem olyan végzetes, ha még nem volna megkeresztelve – mondta felülve fekhelyén – hisz oly kicsiny korában költözött a túlvilágra, hogy még alig-alig volt alkalma arra, hogy bűnbeessék. Nyugodj meg, asszony, imádkozni fogok gyermeked lelkiüdvéért. Mit is mondtál, fiú volt vagy lány?

– Maldito enano! – kiáltotta az asszony. – Minek másztál fel ide, ha nem tudtad meggyógyítani?

S azzal mind a két kezével hosszan lelógó fekete hajába kapott és tépdesni kezdte, majd tovább káromolva Istent, hegyes, piszkos körmeivel végigszántott az arcán, hogy nyomukban rögtön kiserkent a vér. – Kelj fel már végre – förmedt rá a megrettent szentatyára, ki ijedtében a fekhely legtávolabbi sarkába húzódott – kelj fel és támaszd fel gyermekemet!

– Mit mondasz? – kérdezte a szent püspök ámuldozva.

A fiatalasszony rávetette tébolyultan forgó szemét s még egyszer végighúzta a körmeit már erősen vérző arcán. – Azt mondom, hogy kelj fel és támaszd fel gyermekemet.

– Megörültél? – mondta a szent püspök felháborodottan. – Minek nézel te engem?

– Pedig addig nem engedlek ki a barlangból – sivitotta az anya – amíg fel nem támaszod és az ölembe nem ülteted kis meleg testét.

Időközben a szent püspök a fekhely lábáról lecsúsztatta magát a földre s óvatosan hátrálva elindult a barlang keskeny kijáratára felé, mely a hajnal fényében mint egy éles kard világított a sötétben. – Megörültél? – ismételte, lassan, de egyenletesen hátrálva. – Megvesztél? Nem tudok én csodát tenni, de nem is akarok. Térj már eszedre, te örült spanyol!

A fiatalasszony azonban észrevette vagy kitalálta Ambrus rejtett gyáva szándékát és hatalmas testével elállta a barlang kijáratát. Könnyen meglehet, hogy forróbb szerelemmel szeretete Istent s egyszerű szívében jobban bízott benne, mint a bár alázatos, de világi tapasztalataira támaszkodó szentéletű püspök; emellett szól az a körülmény is, hogy nem átalotta az Örökkévalót káromolni és ökleivel megfenyegetni, mint egy szomszédasszonyt, akivel a piacon összeakaszzkodott, mert megszólta, vagy mint egy gyereket, aki parittyával betörte volna az ablakát. Nagy együgyűségében nyilvánvalóan oly közel érezte magát a Mindenhatóhoz, hogy vele nyelve is Őt szolgálta s akkor bízott benne a legjobban, amikor szidalmazta. Ezért hát felnyalábelta gyermeke kis holttestét, átvitte a fekhelyre, amelyet az Úr szolgája testének és köntösének szentségével megilletett és még egyszer megparancsolta Ambrusnak, hogy támassza fel.

A szent püspök azonban lelke teljes erejével húzódozott e feladattól. Letérdelt ugyan a gyermek holtteste mellé, – hisz mit tehetett volna egyebet? – s arcát tenyerébe rejtve imádkozni kezdett, de mondjuk ki magyarul, csak félgözzel, mert bár semmi kétsége sem volt Isten csodatevő erejében, ki megteremtette a világot, – tehát bármely pillanatban képes újratereíteni – de önmagát erőtlennek s bizonyára méltatlannak is érezte arra, hogy ennyire meghitt közvetítője és részese legyen a teremtés vagy újratereítés szent titkának. – Mit képzél rólam ez az asszony? – dünnyögte magában fohászzkodásának két mondata között. – Hogy jövök én ahhoz, hogy egy halottat feltámasszak?

– Hangosan imádkozz, padre de pobres – mondta a háta mögött a fiatal anya –, hogy utánad tudjam mondani könyörgésed minden szavát. Eresszed ki dallamos szép hangodat, mintha templomban imádkoznál. Erősen rimázkodjál, ne sajnáld egy szegény anyától!

– Isten, ne vigy engem kísértésbe! – gondolta magában kínlódva a szent püspök és nagy szorongatásában hirtelen hangosan sírva fakadt. A fiatalasszony ekkor melléje térdelt s eleddig száraz dühös szeméből bőven megindultak a könnyek. – Jól van, kis öregecske – mondta –, sírjunk és imádkozzunk! Te tudod a módját s a Todopoderoso bizonyára meg fogja hallgatni imádságodat.

– Gyöngé vagyok én ahhoz, édes gyermekem – szípotga Ambrus.

– Dehogya vagy te gyöngé – mondta az asszony. – Ha fel tudtál mászni erre a magas hegyre, akkor a szavad is fel tud kapaszkodni a Todopoderoséhoz, hisz jóval könnyebb kecses kis testednél. Igyekezzél csak!

– De nem bizonyos az, hogy az Úr meghallgat – vetette ellen Ambrus.

– Már miért ne hallgatna meg az átkozott! – kiáltotta a fiatalasszony könnyáztatta, véres arcát a szent püspök felé fordítva. – Csak nyomd meg a szót, ahogy kell, s ígérj neki egyet-mást, akkor rögtön meghallja. Most pedig tedd szent kezdet fiam homlokára és csókold meg a szívét!

S azzal szétrántotta a fehér vászoninget a gyermek apró holttestén s kinyújtott mutatójával a mellére mutatott, arra a csöppnyi helyre, ahol még nemrég dobogott

a szíve. A szentatyja azonban elborzadt, mert a gyermek testéről nagy bűdösség szállt orrába s a mellecskéje tele volt vörös kiütésekkel, daganatokkal és kelésekkel, bár igaz, hogy még nem gennyeztek, mint annak a nagybeteg férfinak a sebei, melyekről Szent Athanasius lecsókolta a gennyet, s kigyógyította halálos nyavalyájából. S noha erősen undorodott s amelletteljességgel s minden kétséget kizáróan méltatlannak és képtelennek érezte magát arra, hogy akármilyen pöttömnyi csodát is tegyen, ám mégis szeget ütött fejébe, hogy kocsiját minden különösebb ok nélkül megállította a hegy lábánál, s bár nem szerette a testgyakorlatokat, átgázolt a kőgörgötegen, megmászta az irdatlan hegyet, áthatolt az ember nem járta rengetegen és behunyt szemmel elsétált a szakadék fölött, mintha valamilyen titkos megbízásban járna, melynek szövegét, mint egy borítékba, az Úr írni-olvasni tudatlan szívébe csúsztatta. S e gondolatok közben, melyek át- meg átszöttek imájának jámbor könyörgéseit, jóllehet még mindig hevesen utálkozott, hirtelen elhatározással s tagadhatatlan kíváncsisággal a gyermek mellecskéje fölé hajolt s csücsörített ajakkal megérintette a mérges keléseket szíve fölött, sőt meg is csókolta őket, mivel az erőszakos anya tenyerével hátulról hirtelen lenyomta a fejét. A gyermek pedig azonnal felnyitotta szemét és nyögdisélni kezdett.

Nem csoda, hogy a szent püspök ezután végső testi és lelki kimerültségében visszaheveredett a kecskebőrös fekhelyre és késő délutánig fel sem ébredt. Alkonyodott már, mire elbúcsúzott a hálálkodó anyától, ki délszaki tüzes vére felbuzdulásában a kis szentatyának nemcsak a kezét, de szakállas arcát is össze-vissza csókolgatta, majd kilépett a sziklalappal fedett teraszra, elhaladt a gyíkcsocka és a sündisznó mellett, melyek meglehetősen egykedvűen figyelték távozását, míg a túloldalon az örökké gyanakodó skorpió megint csak nem állta meg, hogy fel ne kunkorítsa fenyegető farkát. Ám amikor Ambrus jobbfelé lekanyarodott az útra, amelyen jött, az asszony még egyszer utána szólt.

– Balfelé tarts, padre de pobres, szent öregecske, szívem drágalátos kis madara – kiáltotta, hevesen intgetve és mutogatva – balfelé tarts, ott rövidebb az út.

S valójában, alighogy a szent püspök a látszatösvény első baloldali kanyarját néhány perc alatt maga mögött hagyta, s lelkében illően felkészülődött az út megpróbáltatásaira, melyek közül elsősorban a sorrendben is első, bámulatosan keskeny függőhíd aggasztotta, alatta a feneketlen szakadékkal, s a benne nyüzsgő mérgeskigyókkal, melyen csak behunyt szemmel lehet átkelni, alighogy megkezdte lefelé való útját, s elhagyta a fölötte sötétlő sziklalap külső peremét, mérhetetlen csodálkozására néhányszáz lépésnyi távolságban maga előtt megpillantotta az orszáigúton veszteglő kocsiját, bakján a békésen szunnyadozó kocsissal s az orszáigút mentén a kifogott, csöndesen legelésző lovakkal.

A szent püspök megdörzsölte a szemét, majd egy nagyot kiáltott és térdre rogyott. S miután magához tért hosszú ideig tartó eszméletlenségéből, buzgó imában hálát adott az Úrnak az igen súlyos és gyötrelmes megpróbáltatásért, melynek győzedelmes befejezését majd oly nehéz volt háborítatlan ésszel elviselni, mint a kezét, lábát és lelkét felvérző kezdetét. Nem elmélkedett azon, hogy a kezdet és a befejezés közül az innesső világ törvényei szerint csak az egyik lehetett valóságos és igaz, s hogy ha a befejezés volt való, a kezdet csak ördögi kísértés és csoda lehetett, és fordítva, mint ahogy azt sem mérlegelte, hogy a kettő közül melyik tette jobban próbára a testét és melyik a lelkét, hanem hitében még jobban megerősödve, beszállt úti batárjába s meghagyta a kocsisnak, hogy lóhálálában hajtson haza, Milánóba, hol másnap, Húsvét vasárnapjára virradó éjszaka a régi bazilikában több tucat férfit és asszonyt kellett sajtákezüleg megkeresztelnie.

TŰZIGÉZŐ

Ablakokban lobbanó,
tündöklő-táncos karcsú szikra,
mozdonyokat röptető,
ne szállj házainkra,
falvainkat le ne tarold,
dús veteményt ne zabálj,
erdők csöndjében vészmadárként
kormos-képű, ne kiabálj,
bombák gyomrában hunyj ki végleg,
gyilkos láng, piros kakas,
fegyverré a vasat ne formáld,
szikrázó, csoda-sugaras,
légy kohók hihetetlen hatalma,
hegy-völgyeket dobogtató,
hontalan szemek tündöklése,
vérző zászlókat lobogtató,
hamvaszd el minden lomjainkat,
csillanj tornyokra, kupolákra,
városok szállongó egére,
katedrálisok ódon aranyára,
megemésztetted Dózsa husát,
ordasokért minket is el ne veszíts,
csillámló acél szenvedélye,
építs, ne rombolj, minket segíts.

ESIK

Esik, esik. Az ablakon túl
veri az ágakat bolondul.

Zuhog a pikkelyes tetőre,
az elkékülő utcakőre,

kerítésekre, cégtáblákra,
cserépben fonnyadó virágra.

Fák gömbjét szinte emeli,
viharos-zöldre keveri.

Esik, zuhog. Csak ülsz, magadban,
töprengve, szobor-mozdulatlan,

akárha más dimenzió
ölelne. Most künn volna jó:

arcunk az eső összemosná,
kedvünk változna viharossá,

s füttyülnék, míg mások lesik
ablakok mélyén: esik, esik.

MÁS LÜKTETÉS

nézem a szemeteket
ti szomjas szeretők
pilláitok mélyén a város
kék ég feszít együtt-magányos
arcotok fölé tetőt

s nézem az arcotokat
türelmetlen szeretők
mit néktek a megszokás
homlokotok mögött valami más
lúktetés méri az időt

NAGYAPA

Látom, a kert végén bolyong,
testetlenül is óriás,
arctalanul is fényesebb
mint a nap izzó halai.
Húsz éven át tüzel felém
tűnt lényének fluiduma.
Engem-csítító, bánatos
meséjében lett mesehőssé.

Nagyapa, jaj, te örök-árva,
hová vittek a vonatok?
Hol nyugszol, milyen távoli
dombok ölében, hontalan!
Lettél szikrázó jég-király,
s izzó palástod a mező;
vagy tán kicsorbult szuronya
a fagynak, hogy szivedbe döfte?

Értetlenül is szenvedő,
más bűneiért bűnhődő,
ártatlanul megfeszített,
jaj, az idő tanúja lettél.
Kiálts: hogy az alattomos
kését ne élesítse újra,
fékezd meg acél-szörnyeit,
örök-hazátlanul bolyongjon.

A hozzám-szelidült időben
én álmodom álmaidat,
tetteid én viszem tovább
sziporkázó mezők felé.
Vállamon csillag-milliók
dongnak, szinte elérhetően,
míg izlelem, próbálgatom
a halhatatlan Énekek Énekét.

DARÁZS ENDRE

KEZDET ÉS VÉG

I.

És hallgatták a csoszogást
A szájatató halottak
És ámulták a menetet
És nyomában futottak,
De ekkor hátukra zuhant
Az őrtornyok vas-árnya
És tört gerinccel dőltek el
A karmok-tépte sárban
És meghaltak másodszer is
Hült gázkamrák tövében,
Pedig értük is jött az út
S már el is ment a fényben.

II.

És nézték a napos hegytetőről
Egykori nagyvárosuk helyén
A tavat az úszkáló rucákkal
S tarkójuknak jólesett a fény,

Inyüeknek a meszes fű, amelyet
Barlang-szájuk hersegve zabált
És leszórták magukról ruháik:
Fegyenc-csíkos, szervezett halált

S apadt ágyékuk tárva a tájnak
Bandukoltak a borzolt vizen
S mert hallották alulról a hívást,
Hazamentek a zöld semmibe.

NEGYVENEDIK ÉV

Elhagytad őrző tornyaid.
Ez már a senkiföldje.
A hernyó nálad boldogabb
A kirágott gyümölcsben.

Vakon csak kúszik és harap,
Zabálja csöpp világát...
Téged félig felfalt időd,
Bordáid közt fény jár át.

ADALÉK A TÖRTÉNELEMHEZ

Felkelsz a kedvesed fehér ágyából és, újra eszmélkedve,
az örökkévalóságból belépsz a mai napba.

Ablakod előtt a munkások a nyolcadik emeletet rakják,
de ki tudja pontosan, hanyadik emelet ez a nap?

Még a tegnapi sem múlt el benned, de fölfele a liftben
két vicc között már a mai nyúl ki gondolataidért.

Csupa esetlegesség a nők mosolya; s eszedbe sem jut, hogy,
kezedben a kulccsal, egyszer máshova is megérkezhetsz.

Embertől emberig hullámos levegőben fürödni, vonz a
hasonlóság öröme, és kicsapódik jószág, gonoszság.

Egyébként tőlük kérsz tíz forintot, cigarettára és feketére,
s te szoktál nekik tíz forintot adni, ugyanarra.

Izmaidnak és agyad tükreinek ma is kell még az a játék,
mely hasznossá, okossá tesz, kibékít bosszúságaidal.

De ismered azt is, amikor idegeid ellen fordul a szerszám,
amikor egy gondolat benned éppen csak átutazik.

Elfáradsz, és örömmel elfáradni is jó. Ha elérted az estét,
megfejtéd a hiányos neon-reklámok keresztretjvényeit.

Kenyeret veszél. Arra gondolsz, ami napközben megvillogtatott csak,
s ami adalék is lehet az észrevétlen történelemhez.

SZATURNUSZ-CSILLAG

Szorítottam én a szerelmet szívemre, gondjaimra,
hogy a lélegzete elakadt.

Néma tragédiák, üres kuncogások állnak, hangzanak
a hátam mögött.

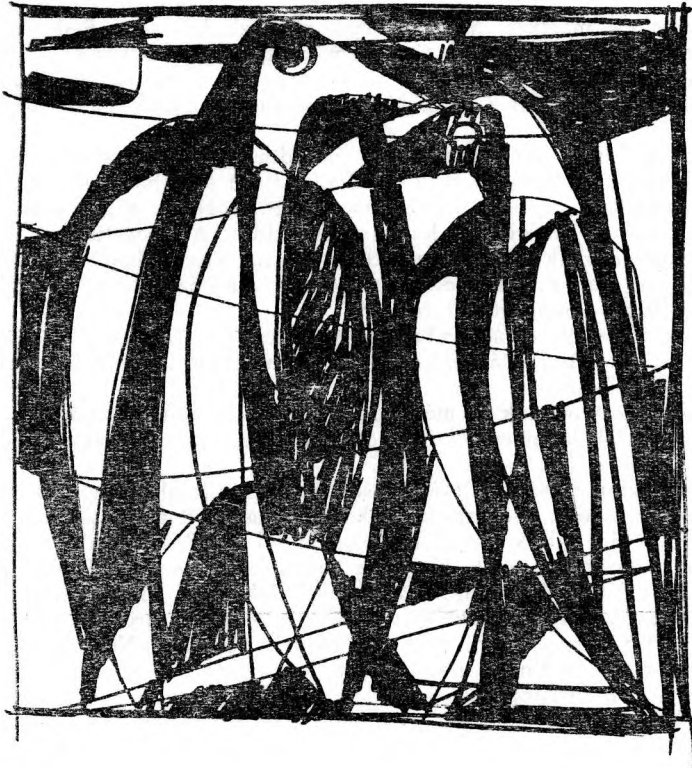
Te még az úton a napnak s jössz visszafele az estnek,
asztalomig, ágyamig.

Te, aki a hét vérköre vagy és gondjaimnak odaadtad
magad gondtalanul.

Negyvenkét négyzetméter a mienk ebből a világból,
részletre, de biztosan.
Dél- és hosszúsági körökig tágítható széjjel,
szemeddé sűrítethető.

Csodálkozom a gazdagságon, amit magaddal ideadtál,
minden mérték szerint.
Hétfő és szombat az életünk, de ezzel a szegénységgel
a mindenség centizhető.

Törékeny tested világit – és hatalmuk elveszítik
torlódott kudarcaim.
Szívem köré hajolsz – és ez a szaturnusz-csillag
pörög a jövő fele.

BIZSE JÁNOS rajza

Hajtóvadászat

A vonat már tovarobogott. A peron lassan elnéptelenedett, csupán az állomás személyzete sürgött-forgott, ügyet sem vetve az ácsorgó emberre. Az csak nézelődött, mint aki indulna is, meg nem is.

Senki sem megy szívesen a dutyiba. Pedig, Csöme Péter oda tart. Belső zsebében ott lapul a pecsétes írás, aminek engedelmeskedni kell.

A csökönyös számár is több verést kap, mint amelyik igazodik a gyeplő után. Csöme a csökönyösségének köszönhetette a meghurcolást. Bűne nem főbenjáró, csak vadorzásért háborgatják. Ilyesmi pedig megesik akármelyik jóvérű paraszttal. Tiborccal együtt azt vallotta, hogy a mező vadja és madara az övé is, nemcsak a grófé. Dézsmálta hát a vadállományt, ahol tehetne és hol egy őzet, hol néhány fácánt csempészett haza az éj leple alatt. Az eszközökben sem volt válogatós. Hurkot rakott, csapdát állított, meg le is puffantotta őket, mikor hogyan. Ez utóbbiból származott a baj. Az még csak hagyján, hogy a tilosban vadászik, de ráadásul puskával, fegyvertartási engedély nélkül?

Így esett, hogy a vadőrök lestek rá és már vagy négyszer rajtakapták. Elvették a puskáját, szerzett másikat. Megbüntették pénzzel, kifizette. Bedugták a kóterba, leülte a két hetet, s kezdte előlről. Csömét már úgy tartották számon a faluban, hogy mikor a földjét művelni indult, akkor is azt mondták róla, vadászni megy.

Tegnap is vitája támadt a kocsmában sógorral, komával, ahogy a búcsúztatására iddögáltak.

– Bolond ember vagy te, komám – mondta Hornyák Pista – annyi pénzt elfizetted már büntetésre, hogy öt évig bérelhetnéd két falu határát belőle.

– Nem értitek ti ezt! – kontrázta meg őket. – Nincs abban semmi élvezet, ha a hátamra vehetem a puskát mindenki szemeláltára. Amikor tudom, hogy „vadásznak” rám, összeriadózzák a fél járás vadőreit és azt hiszik, hogy ki sem merek mozdulni hazulról, én meg az orruk előtt puffantom le az őzet, az csak a fölséges érzés.

– Már akinek – morogták többen is.

– Nem tehetek róla. A háborúban is kedveltem a veszélyes játékot, azért kaptam annyi vacak plecsnit. Meg aztán az sem volt kutya, mikor tizennyolcban fényes nappal meghajtottuk a gróf erdejét.

Az emlékek felvidították és még ő vigasztalta elcsüggedt barátait.

– Ne lógassátok a fejeteket! Ki tudja, mire lesz jó ez a kis pihenő a zárístimban.

Ma reggel aztán vonatra ült és most mintha kicsit alábbhagyott volna a bátorsága, mert bizony a delet is elharangozták, mire beállított a hivatalba.

– Na Péter, újra találkozunk? Hát nem unod még? – fogadta a főbíró.

– A büntetést igen – csak, hanem a vadászást... – szóval nem lehet arról megszokni nagyságos főbíró úr annak, aki igazán belekóstolt. Még a nagyságos főbíróné asszonynak is szenvedélye a fészekgyűjtemény. Az ám a teremburáját, majdnem elfelejtettem. Hoztam egy őszapó, meg egy nádírigó fészket. Nem azért mondom, de rengeteget kellett mászkálnom utána. Ha a nagyságos főbíró úrnak szíve volna, el is engedhetné érte a zárístimot.

– Nagy huncut vagy te, Péter – nevetett a főbíró – éppen ezt szeretem benned. A fészkeket köszönöm, amit a feleségemnek hoztál, hanem azért eriggy csak és jelentkezz a foglalónál. Éppen a minap emlegetted.

– Behozhatnák már azt a Csömét – mondta – legalább kicsit rendbetenné a kerteket, felapritaná a téli tüzelőt, meg miegymást.

A főbíró, ezzel tudtára is adta Csömének mi lesz a dolga.

– Lásd, hogy ki vagyok, a mai napot is beszámítom, pedig csak délután jelentkezél – szolt utána az ajtófélfának támaszkodva a küszöbről.

Csorsz bácsi, a foglár, az udvar hátuljában lakott kis kuckójában. Már húsz éve ette a vármegye kenyerét, de még sohasem volt panasz ellene. Aszott, kis emberke létére, maga volt a megtestesült hivatal. Röviden, félvállról beszélt az eléje kerülő csirketolvajokkal, akik rendszerint a faluvégek cigányai közül akadtak horogra. Nagy „vadat” nem bíztak rá, mert a hosszabb időre elítélteket, már a megyére vitték. A Csöméhez hasonló paraszt üzletfelek az „előkelő” vendégei közé tartoztak, akikből hasznot is húzott. Látogatásokat nemegyszer saját szakállára engedélyezett egy kis ezért-azért. Ezeket aztán megkülönböztetett bánásmódban részesítette. Csömét különösen kedvelte. Most is eléje ment, úgy fogadta.

– Isten hozta minálunk gazduram. Csakhogy megérkezett. Nem a közönsben lesz ám a szállása, kitakarítottam tiszteletére a magánzárkát, hogy a füstösök ne zavarják. Azok sose egyedül jönnek, mindig hoznak magukkal hazulról egy-két kövérre hízott tetűt is.

Csöme elejét vette a további szó-áradatnak és közbevágott.

– Maga angyal, Csorsz bácsi. Tudom én, hogy sokat köszönhetek magának. Csak maga mellett lehet elviselni, ezt a nyavalyás rabságot.

Az öregnek szemmel láthatóan jól esett a hízelgés. Leültette Csömét és még jó darabig elbeszélgettek. Megtárgyalták, hogy Csöme az itt-tartózkodása alatt semmi mással nem törődik, csak a főbíróék háza tájával. Szabad mozgása van egész nap a városban is, csak este, annak rendje, módja szerint jelentkezik, hogy éjszakára mégis rázárják az ajtót a formáság kedvéért.

– Aztán mondja Csorsz bácsi, maga egy kicsit sem fél, hogy faképnél hagyom magát?

– Akit két hétre hoznak be, az nem szokik meg, az örül, ha a fenekén maradhat és minél előbb túl van a dolgon. Annyira nem félek tőled, hogy akár éjszakára is nyitva merném hagyni a cellád ajtaját – adta a bankot az öreg és a magázásról áttért a tegezésre.

Csöme a kosarát máris az öreg asztalán felejtette. Amíg beszélgettek, Csorsz bácsi nagyokat pislogott, a ruha alól kikandikáló pintesüveg felé, most azonban Csöme után szólt illendőségből, hogy ne tartsák potyalesőnek.

– Ne te ne, jó hogy a fejedet nem hagyod el. Talán hordárod vagyok én? – A kosarat felkapta az asztalról és olyan mozdulatot tett, mintha Csöme után akarná dobni. Az ugyan ettől nem ijedt meg, csak úgy továbbmentében visszaszólt.

– Magának hoztam én azt, Csorsz bácsi.

– Hát te mit eszel?

– Majd hoz az asszony. Ne féljen holnap már itt is lesz és megnézi, hogy jól elszállásoltak-e?

Ezen aztán mind a ketten jót nevettek. A foglár odujába vonulva erősen folytogatta a pintes nyakát. Csöme meg úgy vélte sikerült a kis öreget további jó belátásra bírni, ami fontosabb, mint a főbíró jóindulata, elvégre az ő gondjaira van bízva. Másnap aztán bevonult szolgálattételre. A főbíróné igyekezett kihasználni Csöme jelenlétét, mert az még a gondolatát is kitalálta. Juci, a szobalány, szinte babusgatta Csömét. Dugta minden jó falattal és ha Csöme felesége egyszer sem jön látogatóba, akkor sem lett volna ok az aggodalomra. Csöme szép szál ember volt, Jucit meg igen elzárták a helybeli legények elől, mert ebben a dologban a főbíró nem ismert tréfát. Nem csoda hát, hogy a lány szívesen vette Csöme udvarlását. Az ugyan nem nagy hajlandóságot mutatott, valami komolyabb kalandra, mindössze odáig ment, hogy megcsipkedte az arcát, egyszer magához is szoritotta, s talán csók is lett volna belőle, de jött a főbíróné és szétrebbentek. Így aztán maradt a további vágyakozás, legalábbis a lány részéről.

Még egy hét se telt el egészen, mikor már rend volt a főbíróék háza táján. Tüzelő a helyén, udvar kitakarítva, gyümölcsfák rendbe téve. Valamit ki kellett hát ta-

lálni Csöme számára, hogy a tétlenségben el ne pusztuljon. Így került sor a nagytakarításra. Minden bútort elmozgattak a helyéről, pókhálóztak, padlót suvixszoltak, szőnyeget poroltak két napon keresztül. A második napon Csöme ugyancsak elcsodálkozott a főbíró vadászszobájának láttán. A szoba egyik fala agancsokkal, a másik meg különböző fegyverekkel volt tele. Akadt ott kétsövű serétes puska, egycsövű golyóspuska, pisztolyok, török stilszerű elrendezésben. Csömének nagyot dobbant a szíve. Mintha múzeumban volna, mindegyiket szemügyre vette alaposan. Jobbról, a sarokban egycsövű kakasnélküli fegyver lógott a fogason. Addig simogatta a szemével, végül is leakasztotta és szakértő mozdulatokkal forgatta kezében. Úgy illett hozzá, mintha a markába teremtették volna. Kiköpött olyan, mint amit négy évvel ezelőtt elvettek tőle. Mohó kíváncsisággal kereste a fegyver gyártási számát. Igen, semmi kétség, a saját fegyverét tartja kézben. Tőle elvették, a főbíró meg az árverésen megvásárolta, vagy talán nem is adott érte semmit, hanem egyszerűen megtartotta magának. És most itt van a kezében, s mégsem az övé.

Ettől a perctől kezdve Csömének pokollá vált az élete. Éjjel álmatlanul hevert a priccsen, nappal idegeskedett. Minduntalan a fegyver járt az eszében és még valami. Miként tudná puskáját visszaszerezni. Agya lázasan dolgozott. Ezernyi tervet hánytorgatott magában. Az egyiket elvetette, töprengett tovább a másik megoldáson. Végül kirajzolódott benne egy elképzelés. Ennek a tervnek két veszélyes pontja volt. Csorsz bácsi, a foglár és Juci, a szobalány. Csak kettőjükön keresztül érheti el a fegyvert. Azon áll és bukik az egész, hogy Csorsz bácsit az eddigi ajándékok eléggé megpuhították-e és Juci benne van-e, valami közelebbi enyelgésben?

Először a lányt vette kezelésbe. Elhalmozta buta, agyoncsépeelt bókokkal. Apró ajándékokat hozott neki a boltból. Csókot lopott tőle, úgy mutatta, mintha nagyon enné a fene a lányért.

Már csak három napja volt hátra a két hétből, mikor a véletlen kezére játszott. A főbíróék valami estére voltak hivatalosak Tarnócára. Csöme fél liter rumot vitt a foglárnak és azt hazudta, hogy a főbírónetől kapta ajándékba, de ő nem szereti. Este, mielőtt cellájába vonult, sejtelmes beszélgetésbe kezdett az öreggel.

– Hány felesége volt magának Csorsz bácsi? – szegezte neki a kérdést.

A rumosüveg már félig volt, ennek megfelelően henecogve jött a felelet.

– Hitős az csak egy – s nagyot csettintett a nyelvvel.

– Hát amolyan másik? – gyötörte Csöme az öreget.

– Azt én ugyan nem számoltam, abban az időben még nem volt számológép. Hanem engem ne szédíts, inkább bökd ki már szőke vagy barna. Ne nézz te engem hülyének, látom én, hogy tör a nyavalya valakiért.

Csöme nagyot sóhajtott.

– Könnyű volt magának, nem ült a dutyiban. De mit csináljak én? Nappal nem férhetek a közelébe, éjjel meg maga zárja rám az ajtót, pedig tudja, olyan az a lány, akiért az ember ellógná három nap, három éjjel a füstön is.

Csorsz bácsi nagyokat hunyorgott, s csak úgy magában motyogta Csöme után.

– Három nap, három éjjel a füstön, hú az áldóját, ez ám a szerelem.

Na, most ő megvicceli az urakat, határozta el hirtelen.

– Aztán te mafla, mit akarsz csinálni? – kérdezte nyájasan, mintha valami nagy magasságból ereszkedne le Csöméhez.

– Mit akarhatnék? Magának is csak a szája jár, hogy így nem fél, meg úgy nem fél a szökésemről, de azért eddig minden este rámszárta az ajtót. Hej! Ha csak egyszer egyetlen egyszer nyitva felejténé, átmásznék még a háztetőn is, hogy azt a lányt megölhessem.

– Hát az asszony, az kutya?

– Az asszony az messze van. Annak nem kell mindent tudni.

Az öreg felállt, megzörgette kulcsait és a kapu felé kacsintott.

– A háztetőre ne mássz, mert a nyakadat töröd. Ez itt a kapu kulcsa – mutatott az ajtó melletti táblára – ide tedd vissza, most pedig menj a helyedre, hanem előbb a kedvemért most te is rumot iszol, hogy nagyobb legyen benned a kurázi.

Teletöltött két decis poharat és koccintottak.

Megitta volna most Csöme még a vitriolt is, csak, hogy az öreg kedvében járjon. Mikor szobájában leült az ágyra, hallotta a kulcs zörgését az ajtó felől, de a zár nem kattant. Eddig hát rendben lenne a dolog, csak ezután se jöjjön semmi közbe. Addig is, amíg munkához láthat, újból végig gondolta tervét. Nem talált benne semmi kivetni valót.

Juci már várta, ahogy megbeszéltek. Az első koppanásra nyílt az ajtó és Csöme besurrant. A konyha mellett volt a lány szobája. Ablak, ajtó gondosan lefüggönyözve, hogy még az a kancsali hold se kukkanthasson be hozzájuk, mert ha megtudná a főbíró, mire vetemedett a lány, égbekiáltó nagy baj lenne. Csöme mihelyt az ajtón belülrre került, hirtelen mozdulattal magához szorította a lányt és csókolni kezdte mohón, türelmetlenül. A lány engedelmesen lapult a mellére. Csöme érezte, hogy önfelédlt lágy mozdulatokkal beletúr mind a két kezével tarkóján a hajába és piheg, mint a fészekből esett madár az öt babusgató gyermek tenyerén. Csömének is – mint annyi más férfinak – meg voltak a maga nőkalandjai, de most ezért, gondolatban bocsánatot kért feleségétől: „Ne haragudj és hidd el, nem akartam, de nem megy másként.”

A lány közelsége nem jelentett semmit számára, de a puska megszerzése miatt végig kellett játszani szerepét lehetőleg jól, hogy a lány gyanút ne fogjon. A tompított lámpafénynél is látta Juci szemében az izzó lobogást. Szájuk újra egymásra tapadt. Minden csóknak vége lesz egyszer, ennek is vége lett. A lány hirtelen mozdulattal felpattant és hamiskás mosollyal, ujjával csendet intve, halkán megszólalt.

– Ezt megünnepeljük – és kilibegett a szobából.

Ez volt az első szó, ami elhangzott köztük ma este és egyben az utolsó is. A lány után Csöme is mozdult. A lakást jól ismerte, pillanatokon belül a főbíró vadász-trófeás szobájában termett. A perc töredéke alatt kézbekapta puskáját a szegről. A folyosón még hallotta, hogy a lány matat a konyhában, de tovább nem érdekelte semmi, csak el innen, minél előbb.

Juci kissé elcsodálkozott, mikor a szobát üresen találta. Nyugtatta magát, biztosan dolga akadt és hamarosan itt lesz a férfi, akiért, olyan sokat kockáztatott. Megterített és várt. Egyre nyomasztóbban hatott rá a csend, majd elindult a vendég keresésére. Végigjárta a szobákat, bár biztosra vette, hogy ott nem találja. Sehol semmi. Mintha a föld nyelte volna el, nyomtalanul eltűnt. A folyosó udvarra nyíló ajtaját nyitva találta, pedig emlékezett, ráfordította a kulcsot. Semmi kétség, magára maradt. Bánatosan nézett ki az éjszakába és nem értette, mi történhetett. Csak azt tudta, hogy becsapták, csúfosan rászédtek, megalázták. Legszívesebben összetörte volna a pecsenyestálat, amiben az ünnepi vacsorát felszolgálták.

Csömét, másnap reggel, Csorsz bácsi a helyén találta. Reggel felé, ahogy józanodni kezdett, egyre inkább belényilallott a félelem. Ennyi sok évi hűséges szolgálat után hova is tette az eszét. Még utóbb a nyugdíja is odavész, ha kitudódik. A kulcsot, azon rendje és módja szerint, a helyén találta. Ez már kissé visszaadta nyugalmát. Sietve ment a zárka ajtajához, és végleg megnyugodott. Csöme ruhástól, hanyattdőlve feküdt az ágyán. Leritt róla álmában is a kimerültség. Lábát szétvetette, keze lelógott, ruhája összekoszolódva, bakancsa csupa por. Az áldóját, ez aztán ugyan csak strapálta magát – nézett elismeréssel Csömére az öreg – nem költöm fel a jebezeusát a bitangjának – s azzal most már megfordította a kulcsot a zárban.

Rendes körülmények között, talán pár nap is eltelt volna, mire a fegyver eltűnését észreveszik. Most az a véletlen, ami a megszerzését elősegítette, egyben rá is terelte a figyelmet a lopásra. A vacsoránál panaszkodott a házigazda, annyi a vaddisznó a határban, hogy nem bír velük, tönkreteszik a vetést. Rábeszélte a főbíró, hogy másnap menjenek ki vaddisznó lesre. Ehhez kellett volna a golyópuska. A főbíró ugyancsak elcsodálkozott az üres fogas láttán. De hát máshova nem szokta tenni. Először csak keresték a lakásban, később felforgatták fenekestül az egész házat. Legbuzgóbban Csöme ségédkezett.

– Éppen tegnapelőtt pucoltam meg az összes fegyvert, biztosan tudom, hogy a helyére tettem.

– Most az egyszer szerencséd van. Ha nem lenne alibid éppen a börtön, bizisten lecsukatnálak gondolkodás nélkül – morogta mérgesen a főbíró.

Olyan volt a ház, mint a felfordult méhkas. Mindenki idegesen járt kelt, csendőrök nyomoztak, csak Csöme volt nyugodt. Az éjszaka még törte a fejét, milyen magyarázatot adjon Jucinak. Ez is megoldódott önmagától. A lány pillantásra se méltatta, nemhogy szóbaállt volna vele. Így aztán magyarázkodni se kellett. Az öreg Csorsz, meg Juci is, mérget mert volna inni rá, hogy a fegyver eltűnése Csömével összefügg. Bár egyik se tudott a másik szerepéről, az éjszaka történetéről, mégis mindegyik okosabbnak vélte hallgatni róla.

Vármegye szégyene lett a dologból. Széltében-hosszában kacagtak a főbíró kudarcán, az pedig emésztette magát tehetetlen dühében és rögeszméjévé vált a fegyver keresése, de az bizony még télire se került elő.

Január elején nagy vadászat volt Csömék környékén. Országgyűlési képviselők, alispán, főispán, külföldi urak rótták a határt, akik között a főbíró is, csak amolyan megtűrt személy volt. Meg is hunyászkodott szerényen a nagy tülekedésben, pedig most igen csak fitoktathatta volna céllövő tudományát, mert nem kevesebb, mint négyszáz hajtó terelte a vadakat puskacső elé. Hiába kerülte azonban a feltűnést, akarata ellenére is az érdeklődés középpontjába került. Az ebédnél tűz mellett szalonnázott az úri társaság. A főispán megyeszte ismert volt jó humoráról. Akit kiválasztott egy-egy alkalommal céltáblának, az nem köszönte meg az iránta tanúsított figyelmességet. Társalgás közben – mintha csak véletlenül tenné – a fegyver eltűnésére terelte a beszélgetést.

– Mesélje csak el főbíró úr, hogyan is történt, azt hiszem érdekelni fogja az urakat.

A főbíró dadogott, irult-pirult, amíg szégyenkezve beszámolt a lopásról. Kérdések özöne áradt feléje. Mindegyik azt tudakolta, hogy lehet az, hogy nem is sejti, ki a tettes? A föld csak nem nyelte el?

– Minden porcikám azt bizsergi, nem lehetett más, mint Csöme Péter, csak ne lenne olyan jó alibije a fickónak. Éppen a két hetét ülte le nálunk a kóterben, mikor az eset történt. Azóta is figyeltetem, de hiába. Pedig sokért nem adnám, ha nyitjára jöhetnék, hogy és mint csinálta.

A főispán hirtelen cselet vetett.

– Aztán mennyit érne meg magának főbíró úr, ha előkerülne a puskája?

– Hát adnék kétszáz pengőt, csak már láthatnám. Egyébként itt van az a Csöme a hajtók között. Éppen a méltóságos úr vadhordozója – jegyezte meg a főbíró.

Azon nyomban hívták is Csömét, aki nem nagyon örült a hirtelen támadt érdeklődésnek. Maga a főispán foglalkozott vele.

– Mondja Csöme, akar maga kétszáz pengőt keresni?

– Már hogyanne akarnék, méltóságos uram. Csak tudnám, hogyan lehet ebben a bolettás világban?

– Hát akkor figyeljen rám. Előkeríti a főbíró úr puskáját és megkapja a pénzt. Magának ez nem lesz nehéz, ha jól tudom, valamikor a magáé volt és megismeri a fegyvert.

Az urak érdeklődéssel várták a választ, vajon leveszi e lábáról Csömét az ajánlat. Csöme megvakarta fejbüdját és ravaszágra, még ravaszabbul felelt.

– Megismerni megismerném én azt ezer közül is, de ha tudnám, hogy hol van, akkor sem árulnám el. Még utóbb rámfognák, hogy én loptam el. Most az egyszer igazán örülök, hogy a dutyiban voltam abban az időben. Meg aztán merre is keressem, mikor a csendőrség sem tudott a nyomára akadni?

– Na és a pénz, semmi magának?

– Hát a pénz az jó lenne, de nem tudom megtenni, amit kérnek érte – szabódott tovább Csöme – kénytelen vagyok lemondani róla.

- Na jó, hagyjuk ezt. De azért a szemét tartsa nyitva, a „magabeliek” között - nyomta meg a maga szót a főispán.

Délután a vadászat továbbtartott. Csöme komájával kettesben görnyedt a rúd alatt, melyre tíz nyulat akasztva cipekedtek a másik dűlön haladó kocsihoz. Az uraktól való távozása után azok fogadásokat kötöttek. Tud, vagy nem tud Csöme a puska hollétéről. A főbíró nekihevülten tartott minden tétet, dupla alapon is.

- Tízre huszat adok - mondogatta - hogy Csöménél van a puskához vezető ajtó kulcsa, csak nem tudom megforgatni a zárban.

- Uraim, hiába fogadunk, ha nem tudjuk eldönteni, ki a nyertes, mert a fegyver nem kerül elő. Inkább lássunk a munkához és folytassuk a vadászatot - vélekedett az egyik vendég.

A főispán egyik ráérő pillanatában újra faggatni kezdte Csömét.

- Mondja csak, mennyi napszámot kapnak a hajtók?

- Nyolcvan fillért, méltóságos úr.

- Ennyit sem érdemel az, aki elszalaszt kétszáz pengőt.

Csöme magában igazat adott a főispánnak. Ebéd óta azon töri a fejét, hogyan tudná a pénzt megszerezni, hisz a puska sem ér annyit. Csak ne volna olyan nagy a veszély, ami leselkedik rá. Valahogy úgy érezte, hogy lassan bezárul körülötte a kör, s most az egyszer mindenképpen veszít, akár előadja a fegyvert, akár nem. Jó lenne már túl lenni a mai napon, pedig még a neheze hátra van, s maga sem tudta, hogyan mászik ki a kelepceből. Csak egyet tehetett, mindenre éberén figyelt, hogy a feléje záporozó kérdésekben feltett buktatókat elkerülje.

Hátra volt még az utolsó kör a vadászoknak, a vasút tulsó oldalán a kanálig. Mielőtt az urak felálltak volna, ismét a főbíró ugratták. A főispán tekintetét körbe-hordozva, harsányan érdeklődött.

- Uraim, mindenki tett?

- A tétek meglennének, csak a döntés el ne maradjon - hangzott többfelől is. Csöme ezalatt figyelte a gúnyolódó urakat, akik nem is sejtették, milyen közel van hozzájuk a szóban forgó fegyver. A határban több rejtekhelye is volt, mikor, merre vadászott vele. Most éppen ott lapul a vasúti töltés oldalában a kishíd alatt, csak érte kellene menni, máris eldönthetné a fogadások sorsát.

- Tudom én, hogy mi itt a baj - mondta a többieknek az egyik képviselő. - Csöme attól tart, ha előadja a fegyvert, börtönbe kerül.

- Csakugyan így lehet - helyeselték többen is - az a kérdés, mit lehet itt tenni?

A főispán, aki az egész heccelődésnek elindítója volt, hirtelen feltalálta magát és a főbíróhoz fordult.

- Mondja, főbíró úr, elég magának, ha a fegyver előkerül, vagy a tolvajt is akarja mellé?

- Kicsit érdekelne, hogyan tett lóvá - mondta bosszúsan a főbíró - de a méltóságos úr kívánságára, esetleg eltekintek a kérdőrevonástól.

Csöme a közelben minden szót hallott, hisz neki is szánták azokat. A fene egye meg, az egész puskaügyet. Az egyik oldalon a pénz, másikon a roppant veszély. Az urak szavában nem hitt ő egy percig se. Számára szerepváltozás történt és ezen a vadászatot nem ő a hajtó, hanem vad, akit a kopók hada üldöz, s az urak csak paszszioznak vele. Ismét a főispán hangját hallotta.

- Uraim, helyben vagyunk! Letétben helyezhetik nálam a fogadásokat, én pedig egy százszal megtoldom a főbíró úr kettőjét. Csöme, maga pedig jöjjön közelébb és jól figyeljen. A főbíró úr nem a kívánságomra, nem fog nyomozni a puskaügyben, hanem a parancsomra, érti, a parancsomra. Erre úri becsületszavamat adom. Menjen hát szépen és kerítse elő a fegyvert.

Csömét igen szoritotta az ingyak. Ezek már úgy beszélnek az egészről, mintha biztosan tudnák, hogy nála van a puska. Látva az urak érdeklődését, érezte, hogy választ várnak tőle.

- Nem tudom, hol a puska méltóságos uram - nézett elszánt tekintettel a főispánra.

– Tudja, hogy ez már sértés – emelte feljebb hangját a főispán – maga kételkedik az én becsületszavamban? Így is jó! Teszek még egy utolsó ajánlatot.

– Ha befejeztük a hajtást, ma este bankott lesz a vendéglőben. Ha valaki éjfélig odahozza a főbíró úr, a maga, vagy tudom is én, hogy kinek a puskáját, maga megkapja a háromszáz pengőt és kész. De, ha nem kerül elő a fegyver, kezeskedem róla, hogy a vármegye összes kopója a tolvajt fogja keresni. Ám, bár a büntetlenség holnap már nem érvényes. Most elmehet!

Felállt az utolsó kör. Csöme továbbra is ott serénykedett a főispán mellett. Érezte, hogy a főispán utolsó dikciója ultimátum és tenni kell valamit, hogy az urak szórakozását kielégítse. De magát is fedeznie kell, amennyire tudja. Talán, ha nem távozik egy percre sem a főispán közeléből, s mégis előkerül a fegyver, esetleg nem gyanakszanak rá. Újabb nyúlzállítmány alatt görnyedtek komájával, a szántás közepén a kocsihoz. Megálltak pihenni.

– Te komám, mindig jópajtásom voltál – hadarta halkan a szavakat, még kifújták magukat. – Most akkora bajban vagyok, amekkorában még sohasem. Jól figyelj hát rám, mert csak te segíthetsz. Én nem távozhatok a főispán mellől, de ezek a bitangok mindenképpen a puskát akarják, s engem így is, úgy is elveszejtnek, ha nem vigyázok. A puska ott van a kishíd alatt két padló közé bújtatva. A falu felől számítva az ötödik deszkát keresd, biztosan megtalálod. Van hozzá töltény is. Töltsd meg a tárat és tégy a csöbe is, hátha szükségem lesz rá. Hozd a kocsmához, és a külső teremben tedd a fogasra a kabátok alá. Nagy lesz ott a nyüzsgés, az urak meg a belső teremben dárídóznak, tehát a kutya se ügyel rád, a többit meg bízd énrám. Ha ép-ségben megúszom és a pénzt megkapom, felezünk. Ha meg rajtavesztek, úgy kell nekem. Az urak mulatni akarnak, ám legyen. Szerzek nékik olyan mulatságot, hogy megemegetik, – fordította ki tenyerét sokatmondóan, és ment a főispán után.

Ettől a perctől Csömét kicserélték. Eddig inkább igyekezett szerényen megbújni. Mostantól aztán inkább láttatta magát. A főispán meg is szólta nagy buzgólkodását.

– Én a maga helyében inkább a puska után néznék.

– Nem tehetem, méltóságos uram – állta a szópárbajt Csöme – az ember csak azután nézhet, amiről tudja, hogy merre keresse. Vaktában nem vágatok neki a nagyvilágnak.

Érvnek okos érv volt, csak ettől Csöme szorongása csöppet se múlt. Hazafelé is az urakkal ment. Mint hozzáértő ember, a fegyvereket vitte. Este a vacsoránál fehérkötényt akasztott nyakába és felszolgált az asztalnál. A főispán maga is kezdett kételkedni a puska előkerülésében. Csöme azóta sem távozott a szeme elől, hogy a dolog szóbakerült. Tehát megint jó alibije van. Az óra meg már éjfélhez közeledik és ez a paraszt, olyan nyugodtan járkál körülöttük, mintha misem érdekelné. Az idő haladtával egyre nagyobb lett a nyomás az urakban is. Némelyik, dalolgatás közben el-el rikkantotta magát.

– Méltóságos úr, hol a puska?

Ezek a bekiáltások és a várható kudarc a főispánt módfelett felingerelték. Csöme éppen új literest állított eléje az asztalra. Előbb a karjára vetett szalvétával megtörölte az üveg alját, aztán töltött a főispán poharába és megkérdezte.

– Szódával, méltóságos úr?

A főispán kirúgta maga alól a széket. Hirtelen mozdulattal torakonragadta Csömét és az arcába ordította.

– Puskával, te nyavalyás! A puskát tedd az asztalra, vagy szétverem a pofádat – sziszegte foga közül és tolni kezdte Csömét a teremből.

Csöme vélt nyugalma álarc volt csupán, amit magára erőltetett. Annál nagyobb izgalommal leste az órát a falon, melynek mutatója egyre könyörtelenebbül közeledett az éjfél jelezni. Mikor a liter bort bevitte, éppen azon törte a fejét, hogyan kerítse elő a fegyvert feltűnés nélkül, jobban mondva úgy, hogy azt hihessék, neki semmi köze sincs az egészhez. Abban biztos volt, hogy komája nem hagyta cserben és a fegyver ott lóg az állófogason, ahogy megbeszélték. Számára a lehető legjobban jött a főispán nekibuzdulása. Hárman is nyitották előtte az ajtót, s a főispán megvetéssel

lökött rajta a küszöbön. Csöme estében elkapta a fogast és magával rántotta. A sok kabát maga alá temette. Lassan kászálódott ki a ruhaboglya alól. Mások a kabátokat szedték fel a földről, csak a puska maradt a szoba padlóján. Ott fénylett tükörtisztán, hivalkodóan, mint egy meztelenre vetkőztetett lány, amint kínálja magát.

A főispán az egészséget mámorosodó szemmel nézte a nyitott ajtóból. A puska látára indián üvöltéssel ugrott a külső terembe.

– Megvan! Urak, megvan a puska!

A bor és a váratlan fordulat hatására eszelős kacajba kezdett. Csömét ismét megragadta, de most befelé vonszolta magával. Bent, a markába nyomta a puskát és hátralepett.

– Na, nézd csak meg drágaságom, ezt kerestük? Mert én állom a szavam. Mit is mondtam, főbíró úr? Megtiltom, hogy nyomozzon, mert már nem is kell nyomozni, hisz itt a tolvaj előttünk. Hanem a pénzt azt nem kapod meg büdös parasztja, azt elmulatjuk a siker örömeire, s újra hahotázni kezdett.

Ugy állt diadalittasan a társaság csodálkozó elismerését fogadva, mint Napóleon, nyert csata után az ármádia előtt.

Csömének nem kellett ahhoz semmi vizsgálódás, hogy az azonosságot megállapítsa. Mégis érdeklődéssel forgatta a fegyvert, mintha valami jelet keresne rajta, pedig csak a benne felgyülemlett keserőséggel viaskodott, mely egyre inkább hatalmába kerítette. A főispán kijelentése értésére adta, hogy mennyit ér az úri becsületszó, s hiába jó az alibije, a játszmat elvesztette. A mennyezetről lógó villanykörte körül egy éjjelilepke röpködött, s árnyéka időnként a kéjtől kacagó főispán torz arcán haladt keresztül.

Csöme, hol vicsorgó vadkan képét látta meredni feléje, hol meg ravasz róka pófát vélt felismerni benne, amint a tyúkokat igézi le a fáról. Ezt is, azt is öröm lepuffantani. Vizsgálódás közben, lassan emelte a fegyvert és megszólalt.

– Igen, ezt keresték. De nem a főbíró úr puskája, hanem az enyém és csőre van töltve. A tár is tele van. Azt is tudják az urak, hogy kitűnő lövő vagyok, aki megmozdul, halál fia. Most pedig a főispán úr figyeljen rám. Maguk mulatni akartak az én kontómra, nélkülem. Én is mulatni akarok, magukkal. Az előbb hencegett, hogy a 300 pengő a zsebében van, tegye ki szépen az asztalra.

A főispán úrra némileg józanítólag hatott Csöme erélyes hangja, meg a reáírányuló puskacső. Részeg rémülettel hátrált az asztalig és hebegve szaporázta a szót, mikor megszólalt.

– Kiteszem, kiteszem, csak a puskacsövet fordítsa másfelé.

Csöme csöppet sem lazított kemény fellépésén. Az asztal körül ülők szólni sem mertek, a puskacső pedig könyörtelenül követte a főispán minden mozdulatát. Kissé oldalt fordulva kiszólt a külső szobába.

– Hé, vendéglős?

Nem kellett kétszer kiáltani, parancs volt most minden szava. A külső teremben lévőek egymás hegyén-hátán tolongtak a nyitott ajtóban. Esze ágába sem jutott senkinek, hogy beavatkozzon a dologba. A vendéglős szokatlanul nagy igyekezettel tört magának utat és szolgálatkészen megállt Csöme előtt.

– Jövök már, tessék parancsolni.

Csöme tekintetével az asztalra mutatott.

– Ott van három darab százas az asztalon, az én pénzem, ma éjjel elmulatjuk. Mind, érted? Az utolsó vasat is. Legyen meg a főispán úr akaratja. Odakint, a másik teremben, mindenki az én vendégem. Terítsenek a hajtóknak, büdös parasztoknak, meg a vadöröknek is. Ők is érezzék jól magukat, megszolgálták. Mostanában úgysem lesz velem találkozásuk. Itt bent az urak fizetnek, hanem a cigány kint muzsikál. Az én nótámat húzza, azt, hogy „nem loptam én életemben, csak egy őzet az erdőben.” Énekeljenek is hozzá, ahogy az mulatságon szokás.

A vendéglős kissé félénken nyúlt a pénzért, miközben szemét a reszkető főispánra meresztette. Azt latolgatta, mennyi baja származhat neki ebből. Végül megnyugtatta magát azzal, hogy csak az erőszaknak engedelmeskedik. Felmarkolta a pénzt és kísietett Csöme rendelkezését intézni. Miközben kint asztalokat tologattak, helyez-

kedtek, a cigányok szárazfájukat hangolták, Csöme újra a főispánt vette kezelésbe. A puskacső erélyes mozdulatával mutatta az irányt, majd rákiáltott.

– Lóduljon, oda a fal mellé, az óra alá. – Közben fegyverét rászegezve egyre magasabbra emelte. A főispán parancs nélkül is magasba emelte kezét. Csöme vállához szoritotta a fegyvert és célzott. Az eddig csendben rémüldöző főispán nem bírta tovább idegekkel és felkiáltott.

– Ne, ne lőj! Tedd le a puskát.

Kint, a felszolgálók sürgölődtek. A cigányok cincogni kezdtek. Bent, Csöme meghúzta a ravaszt. A lövés a zárt teremben ágyúdürejek hatott. A főispán csodálkozott a legjobban, hogy még él és látja a többieket. Vadászember lévén tudta, hogy az automata fegyverben ott van a másik golyó is készenlétben. Szótlanul várta sorsának beteljesülését. Csöme, oldalához engedte a fegyvert és mintha mi sem történt volna, megszólalt.

– Éjfél van. Megállítottam az óra mutatóját. Főispán úr, nézze meg jól azt a lyukat, ott az óra lapján. Lehetne a maga homlokán is. Most pedig föl az asztalra, maga is vigadjon, hogy életben maradt. Na, egy-kettő, énekelje maga is az én nótámat, meg egy kicsit táncoljon is hozzá.

A főispán nehezen kászálódik az asztalra. A többiek szedik előle a poharakat, hogy legyen helye táncolni. Már fönn egyensúlyozza magát az asztalon. A kintről behallatszó zenére illegetni kezdi magát és dőcögve átveszi a nótát.

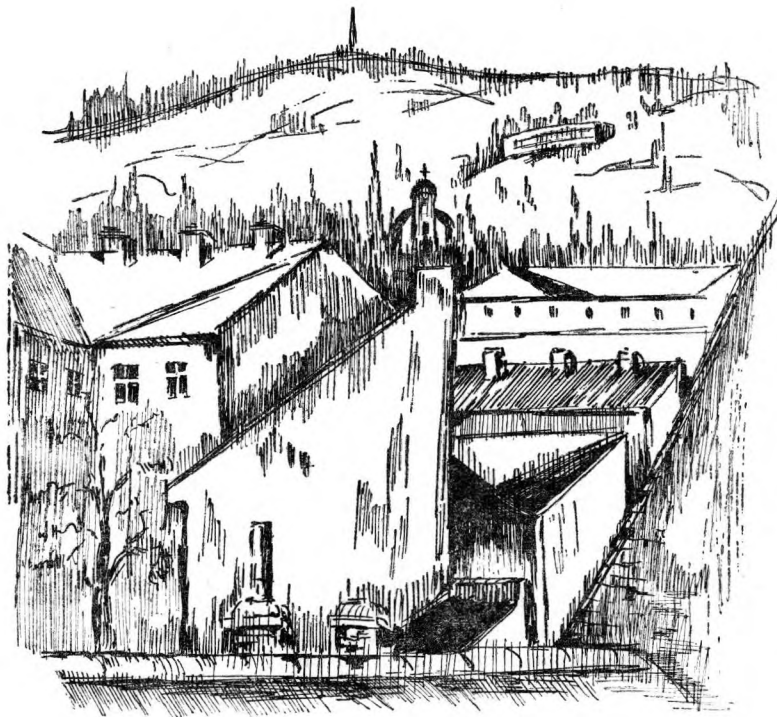
– Nem loptam én életemben.

Csöme undorral nézi a gyáván lapuló úri társaságot. Maga is tercel a nótához egy strofát, majd erőltetett vidámsággal felkiált:

– Ez az igazi multság! Cigány, húzd rá!

Aztán, mint aki mindenbe belefáradt, vadászásba, urak leckéztetésébe, mulatásba, ami neki nem is mulatás, hanem késhegyre menő harc, hirtelentámadt keserőséggel inkább csak önmagának mondja:

– Zárórát úgyis a zsandárok csinálnak.

ÓDA

rend tiszta törvény szétkuszált
dolgainkat összefogó vas-
pánt szigorú józan bizonyosság
mely eligazít napi gondjaink
bonyolult labirintusában
szétguruló hétköznapiakra
tűz-abroncsot feszítő ünnep

rend te szívünkhöz szelidült
önként-vállalt szép kényszerűség
pórusainkba-tóduló
sugárzó ütemű zene
te álmainkba villanó
jövönkre-nyíló tiszta ablak
égbe-szökkenő épületek beton-
gerendáit vállra-lökő erő
csillag-homlokú hajnalok
friss szappan-szagú tisztasága
te szívverésünk iramát
szabályzó roppant hatalom
te jövönk nyüzsgő üzemében
automata gép-csordát vezérlő
értelem bűgő villanytelepek
magasfeszültségű áramát
kis tanyák szobáiba terelő
pókháló-borította megszokások
s előítéletek zsúpfedelére
csóvát-hajító ívfény-ragyogású
forradalom

okos teremtő férfiak
agyában kigyúló felismerés
létünk értelmes geometriája

rend

termékeny méhedben-foganó
szándékainkat úgy igazgasd
gyönyörű tervünk szét ne hulljon
céljához szépen idomuljon
sejtjeinket te fogd marokra
szét ne szakadjunk darabokra

ösztöneink biztos mértéke légy
ne lehessünk mohó fenevadak
egymás húsára éhesek
egymás véreire szomjasak
de fedetlen-arcú szerelmesekként
közegedben végképp egymásra lelünk
a kommunizmus nyílt ege alatt

TV-ANTENNÁK

Egy, kettő, három . . . számolom
végig a régi házsoron.

Moha-belepte, vén tető
fölött magasba-libbenő

gém-lábú, büszke fém-madár
szárnyain billeg, ring a nyár.

Egy, kettő . . . négy . . . hat . . . szűk szobák
falain áttör a világ:

tengerek, nyüzsgő városok,
rakéták, felhőkarcolók.

Sohasem-hallott muzsikák
úsznak a hús éterén át!

Egy, kettő . . . négy . . . tíz . . . egyre több
feszül a vén tetők fölött!

Egy, kettő . . . fénylő jelei,
a Tavasz előőrsei!

Egy, kettő . . . jön, jön, közeleg
már a Kor, amely bennetek

gyűjtja ki termő tavaszát:
eljövő, boldog unokák!

JANUÁR

gyémánt-agyarú hó-csorda
kúszott éjjel a dombokra

s akár malacok a felapritott
tököt megették az arany-Napot

kemencéje kihült a tájnak
sziszegő szelek citeráznak

vasalt fekete pantallóban
tipegnek a varjak a hóban

zuzmó-szakállal havas ingben
ténfereg az égben az isten

éhes madaraira gondol
s égi vékából csillagot szór

MI SE VAGYUNK MÁSOK...

Már saját szavainkban fuldoklunk
 kimondhatatlan, összetett
 mondatok égetik a lelkünket
 pedig milyen tiszta volt
 lelkünk, mikor még csak tapogatózva
 kereste egymást, megismerni
 akartuk magunkat s a világot,
 ebben a boldog révedezésben
 elfelejtettünk egymásért imádkozni
 valami földöntúli lényhez
 hogy hatalma égesse ki
 szánkról a szavakat
 és hogy csak néma ölelésben tudjunk
 majd beszélni, és hogy mikor
 ujjaink összeérnek
 felejtjük el a gyűlölet
 ábécéjét és ne tudjunk olvasni se
 csak egymás víztiszta
 szemeiben, karunk lendületéből mérjük
 majd az örök, nagy
 dolgokat is.
Hogy fuldoklunk! Hogy égünk
 a kimondott emberi szavak
 emberi nagy tévelygésében,
 átkos, imádó gyűlöletünk
 már odáig csap, hogy az igék
 elé is kétkedő, baljós igéket
 rakunk, és megöljük
 egymás lelkében
 azt a földöntúli
 csodát
 melyben a féreg is hisz,
 mert hinni
 kénytelen.

HOGY TÜNDÖKÖLTEK TEGNAP IS!

Sugárba bomlik a virág,
húsát örömbe mártani
és örömére, aki lát,
boldognak merni látszani!
Ó, leplezetlen tisztaság!
Mi képzelet, mi váltja ki,
hogy mégis búján hinti rád
példázatát: ez alkati
tropizmusát a fény iránt?
Mi képzelet, mi váltja ki,
hogy rokonulva játszani
a nő is bontakozni vágy?

Hogy tündököltek tegnap is!
Munkahely, város, utca, strand,
a levegő, a fény, napiz
tőlük volt pezsdítő kaland,
tőlük volt fénylő villamosság,
csupa szikrázó, részeg örvény,
amit a mozgásuk kavart,
csupa kigyúlt szimetriák –
szemedet mágnesükbe vonták;
csupa rugalmas titku hang,
csupa szoprán és csupa alt,
illat és láz a test örökmély
örömeit kitárni, át-
sugárzani a kelme lágý
leplein, át a sugár örvén
a szemekig, a szemekig,
be a pupilla szomjúságba,
ahol pőrére vetkezik
e két szemérmes tisztaság,
benső és külső fényre vágyva:
az örök nő s örök virág.

Baleset

Pár perc késéssel érkezett. Kollár már féllábon állt a türelmetlenségtől. Rosszalóan végigmérte, aztán, mint akit megsértettek, szó nélkül összeszedte a holmiját: az ócska, drótkeretes szemüveget, a különféle papirokat, melyekre a fel- és leszállások számát jegyezte fel, fogta a kék lábaskát, melyből sohasem fogyott ki a zsír, s köszönés nélkül elment.

„Tisztára megbolondult az öreg” – gondolta Albát. – „Úgy fontoskodik, mintha ebből a nyavalyás üvegtoronyból a világot kormányoznák...”

Leült az indítóasztal mellé, fejét a karjára hajtotta. Negyedik éve dolgozott ebben a beosztásban, s most mégis úgy érezte, mintha idegen helyre vetődött volna. Apró rángások futottak végig a karján. Percekig tartott, míg megnyugodott. Akkor felállt, elrendezte holmiját, ceruzát tett az asztalra terített kimutatás mellé, ellenőrizte a műszereket, majd az előírásnak megfelelően felhívta telefonon a diszpécser.

- Mennyi szén van?
- Majd száz vagon. Tele van a bánya csillével.
- Más?
- Nincs semmi. Húzzanak rá.

Szinte állandóan ment a kas. Éjfélre százhusz csillét emeltek a napra. Albát olyan volt, mint egy gép: figyelte a csengőt, ha megszólalt, a vezérlőtáblára nézett, ahol ilyenkor kigyulladt egy lámpa, várt néhány másodpercet, ahogy a biztonsági szabályok előírták, s aztán megnyomta az indítógombot. Csengő, fény, gomb...

„Olyan vagyok, mint egy automata” – gondolta. – „Egy félautomata szakramentum vagyok.” – Mindkét keze az asztalon feküdt, ujjai kissé szétváltak, s ha jött a jelzés, szinte akarától függetlenül teljesítették feladatukat.

Fokozatosan elnehezedett a melle. Ha felberregt a csengő, összerezett. A diszpécser néhányszor odaszólt telefonon: mi van, mennyi csille jött fel? Fogta a kimutatást, beolvasta a számokat, engedelmesen és pontosan, s csak akkor öntötte el a düh, amikor valamivel éjfél előtt azt kérdezte: milyen a szén?

- A fene tudja – mondta ingerülten. – Szerinted mi az én dolgom?
- Valami baj van? – kérdezte meglepetten a diszpécser.
- Nem végzem el talán a munkámat?
- Nem erről van szó...
- Hát akkor meg mit akartok...?!

Fáradtnak és megcsaltnak érezte magát.

„Ez a kölyök, ott a diszpécseri irodában, még rövid nadrágban járt, amikor nekem már előre köszönt az igazgató...” – gondolta. Letette a hallgatót, s igyekezett úgy viselkedni, mintha semmi sem történt volna, a beszélgetés azonban felfakasztott benne valamit. A keserűség szétáradt a testében.

Az irányítóterem üvegfalai felfogták a kinti zajokat, s bár néha, ha autó érkezett az akna elé, fények hasítottak az arcába, s az üzemudvaron dolgozó embereket is jól láthatta, úgy érezte magát, mint aki egy mélyrebecsátott bűvárharangban ül: távolinak és valószínűtlennek tűnt körülötte minden. Hatalmukba kerítették az emlékek. A számok és nevek már elmosódtak benne, ha beszélgetés közben valahol régi dolgokról jött elő a szó – bár újabban már elkerülte az ilyen alkalmakat, –, gondolkodnia kellett, hogy is volt, az indulatok azonban töretlenül megmaradtak emlékezetében.

„Éveken át még álmomban is a kőzetekkel birkóztam” – gondolta –, „ki hiszi ezt el a mostaniak közül...? És nemcsak a pénzért meg a címekért tettem...”

Ha azt mondták leszállás előtt, száz csille szemet várnak, egész biztosan száztíz adott, egyszerűen elképzelhetetlen volt számára, hogy csak a kötelességét teljesítse, hajtotta az embereket, mint ahogy magát sem kímélte. A vasak hamarabb elfáradtak, mint ő, a szerszámok egyszerűen szétmentek, eltörték, semmivé lettek keze alatt.

Arcok villantak fel emlékezetében. Barátok, ismerősök, vetélytársak, akikkel együtt csinálta végig a legnehezebb és legszebb éveket; s akik észrevétlenül, egymásután eltűntek mellőle. „Kovács üzemvezető lett, egy másik valami előadó, de hol van a többi...?” – gondolta. Úgy érezte, csúszik, mozog körülötte minden, egy omlás közepébe került, mely lassan, észrevétlenül betakarja mindazt, ami tartalmat adott az életének...

Váratlanul felberregett a csengő. Keze az asztalon feküdt, súlyosan és élettelenül. Mutatóujja gépiesen a gombra feszült. S ekkor üvöltöni kezdett a vészkiált. Ujja még mindig a gombon volt. Oldalra kapta a fejét: a lámpára. A fehér tejüveg, mely mögött égnie kellett volna a jelzőlámpának, szürke volt.

„Nem adtak jelzést, s én indítottam...!” – villant agyába, s aztán már mindent a veszélybe kerültek vad ösztönével, öntudatlanul cselekedett...

Éjfél volt. A város szürke tömbökben lapult a hegy oldalában. A szerpentinén egy autó kapaszkodott az akna felé. Az üzemudvaron futó csillék, mint a menekülő férgék, csörögve iramodtak át a reflektorok sárga fénykévéjén.

Albát András a gépház előtt állt, a hirtelen összesereglett emberek gyűrűjében. A kocsi közvetlenül az aknatorony tövében fékezett. A bányamentők hátára csatolt oxigénpalackok fehér fémteste lágyan összeütődött. Elsőnek az osztagparancsnok lépett földre. A bórsisak mélyen a homlokába süllyedt, a fejlámpa sápadtan izzott két szeme fölött.

„Olyanok, mint a szörnyek” – gondolta Albát. A báméskodók azonnal körülvették a mentőket, mesélni akarták, mi történt, az osztagparancsnok azonban félretolta őket az útból.

– Az aknász hol van? – kérdezte.

– Itt vagyok. Jöjjenek utánam. Maga is jöjjön, Albát...

Az altáróban összezsúfolódtak a csillék. Az emberek is sokan voltak. A csillemozgató automata hatalmas légszelepe mozdulatlanul állt.

„Minden olyan, mintha hirtelen elszakadt volna egy film” – gondolta Albát. Az akna nehéz zsír- és füstszagot árasztott. A szénporos falétrákon mentek, s bár csak pár percig tartott, Albát óráknak érezte, míg elérték a harmadik szintet. Az alvadt vér feketén csillogott a sineken.

– Maguknak itt már nincs semmi dolguk – mondta valaki a báméskodók közül. Az elektromos fejlámpák sárga köröket dobáltak a halott köré.

– Abban a percben meghalt. Semmit sem hallottunk – mondta egy másik.

– Higgyék el, nem tudom, hogy történt – mondta ekkor egy alacsony, rémült szemű ember. Ő állt legközelebb a halotthoz. – Higgyék el, nem adtam jelzést, semmiféle jelzést sem adtam. Jött a fiú, azt mondta, valami alkatrészért kell kiszállnia, nevetett, igazán mondom...

Zavartan és összefüggéstelenül beszélt.

– Tíz éve csinálom, higgyék el...

Megragadta az osztagparancsnok karját.

– Ha adtam volna jelzést, azt másnak is hallani kellett volna. Ugye...?

– Maga a csatlós?

– Én vagyok.

A rémület eltorzította az arcát, vállai előre estek, melle behorpadt.

– És a gépész?

– Az én vagyok – mondta Albát, s előrelépett.

– Kapott jelzést?

– Ha nem kaptam volna, nem indítok...

Az osztagparancsnok felkapta a fejét, látszott a szemén, hogy valamit mondani

akar, a keze is megrándult, de aztán csak legyintett. Az emberek szállingózni kezdtek a vágatokon a bánya belseje felé, egyre kevesebben álltak a halott körül, a mentők is félrehúzódtak, várták, hogy a rendőrség engedélyt adjon a holttest elszállítására, egyedül a kis öreg és a parancsnok állt közvetlenül a vértócsa mellett.

- Ki volt? – kérdezte a parancsnok.
- Egy fiú. Egészen fiatal, éppen nevetett...
- Nem irigylem magát.

A kis köpcös arca megrándult. Először a halottra, majd az árnyékban álló Albátra nézett.

Az őrnagy az üzemfőmérnök asztalánál ült, a főhadnagy az írógép előtt. Az üzemvezető a vendégek számára fenntartott fotelban gubbasztott a kopott dohányzóasztal mellett. Térdeit szorosan összezárta. Végtelen hosszúnak érezte a kihallgatást. Néhanyszor a főmérnökre nézett, aki ilyenkor kínosan elmosolyodott. Mikor kiküldték a hebegő csatlóst, megkönnyebbülten felsóhajtott. Álmos volt, enyhe szédülést érzett a gyomrában.

A meztelen villanyégőn valami zizzent: egy légy. Az őrnagy felnézett. Szemei alatt nehéz táskák lógtak, ajka lebiggyent.

„A fene érti, ez már a második, amit látok a télen” – gondolta – „Ezek a legyek mindent kibírnak...”

- Mióta van itt ez a Szakály? – kérdezte. Hangja fáradt volt, ujjai tehetetlenül feküdtek az íróasztalon.

- A csatlós? – kérdezte az üzemvezető.
- Ez a kis öreg.
- Nem is tudom.
- Nyolc éve – mondta a főmérnök. – Pontosan nyolc...
- És?

- Most beszéltem vele harmadszor – mondta az üzemvezető. – Nyilván nem volt vele baj. Egyébként az aknáaszt kellene megkérdezni...

Az udvaron, pontosan az iroda ablaka alatt, hörögni kezdett egy teherautó. – „Meghozták a fémtámokat” – gondolta a főmérnök. – Valamennyien az ablak felé fordultak. A reflektorok belöttek az ablakokon, kénsárgára festve a falra függesztett geológiai térképeket.

- És ez az Albát? – kérdezte az őrnagy.
- Albát?

Az üzemvezető felnézett. Az őrnagy széles vállalai fáradtan lógtak az asztal felett.

- Milyen ember?
- Kommunista – mondta az üzemvezető.

A főhadnagy felkapta a fejét. A főmérnök is az üzemvezetőre nézett.

- Itt volt, amikor államosítottuk a bányát...

Az őrnagy bólintott.

- Háromszor volt sztahanovista. Kétszer élmunkás.
- Értem.

Csendben ültek néhány másodpercig. Az üzemvezető arra gondolt, hozzá kellene tennie, hogy mindezt vele együtt csinálta végig, mindent, az államosítást és a rekordokat, egyszerűen nem tudták, mi az, hogy lehetetlen – ha kellett tizenhat órán át fel se jöttünk – gondolta, Albát András neve olyan volt, mint ma egy színművészé, minden gyerek ismerte. És most itt van...

- A jelőrgizító szalagot felhoztuk – mondta az őrnagy.

Az üzemvezető összerendezte.

- Persze – mondta –, azt ilyenkor fel kell hozni.
- Szeretném, ha megnézné. A műszaki felügyelőség szakembere már megnézte.

Az automata által rögzített jelek szabályos sorrendben követték egymást.

„Jól dolgoztak az éjszaka” – gondolta az üzemvezető –, „kár, hogy közbe jött ez a dolog...”

Minden jelet egyenként megnézett, egészen közelről, egyik olyan volt, mint a másik: piciny, fekete vonás, az utolsó azonban kissé erősebb volt, s mintha ferdébben állt volna a többinél.

– A műszaki felügyelőség embere még egészen fiatal – mondta az őrnagy. – Ezért is szeretném, ha alaposan megnézné...

Az üzemvezető mereven nézte az utolsó jelet. Valóban: vastagabb volt a többinél s kissé ferdébb...

„Valami nincs rendben” – gondolta. – „Olyan, mintha...”

Hirtelen apró rángások futottak át a mellén.

„Az teljesen lehetetlen...! Albát nem olyan ember...” – Szinte szégyellte magát a gondolat miatt. Az ablak alatt megint hörögni kezdett a teherautó. A főmérnök felállt, az őrnagy és a főhadnagy is odanézett. Az üzemvezető ekkor hüvelykujjával – mintha bolhát morzsolna szét –, megdörzsölte az utolsó három jelet.

Ujjának zsiros tapintása egyformává vékonyította a jeleket.

– Na? – kérdezte háttal állva az őrnagy. – Van valami?

– Nem látok semmi rendelleneset – mondta az üzemvezető. – Szabályos jelzés volt.

– A műszaki felügyelőség embere is ezt mondta.

– Mást nem mondhatott. – Felállt, visszaadta a rendőrtisztnek a szalagot. Teste nehéz volt, izmait mintha görcs feszítette volna.

– Holnap folytatjuk – mondta az őrnagy. – Jó éjszakát. – Kezetnyújtott, az ajtóban azonban, mintha valami fontos jutott volna eszébe, megtorpant.

– Nincs rossz arca ennek a Szakálynak – mondta, féllábbal a lépcsőn állva.

– Ehhez nem értek – mondta kedvetlenül az üzemvezető. – Itt minden a szabályok megtartásán múlik és a pontos jelzéseken...

A hajnal széllel érkezett. A hegyoldalban kapaszkodó város huzatos utcáin megdőltak az eldobált újságpapírok, kocsikról lehullott szalmaszálak. Albát András nézte, hogy söpri a szél az utcák szemetét a belváros felé. Ember még alig járt a kolónia házai között.

Leereszkedett a meredek Vájár-közön. Az aknatorony közvetlenül a házak felett magasodott, úgy tűnt, egészen közel van, pedig már több mint félórás út állt Albát András háta mögött.

Mikor végzett a kihallgatással, az aknász azt mondta, menjen haza, így úgysem lehet dolgozni. Kapkodva öltözött. Mindennél jobban kívánta a csendet.

Fáradt, vontatott léptekkel ment. A halottra gondolt, megpróbálta elképzelni az arcát, s aztán hirtelen, minden átmenet nélkül Szakály rémült tekintete villant elébe. A szél a fenyőerdő felől érkezett a házak fölé, ózonillatnak azonban nyoma sem volt, Albát András inkább valami nehéz, égett hússzagot érzett. Ez a kesernyés, fojtó szag szinte szétfolyt a bőre alatt, s amikor végre hazaérkezett és bezárta maga mögött az ajtót, még a lakásban is érezte.

Felesége még ágyban volt. Az ajtónyitásra felült, ijedten és tanácstalanul nézett.

Albát megmerevedett. A füledt levegőjű szoba falait mintha egy láthatatlan kéz hirtelen szétrántotta volna: a csendnek, melyre vágyott, nyoma sem volt, az asszony szemében ugyanazokat a faggató villanásokat látta, mint fent az aknánál, s végig az utcán az emberek szemében.

Üresnek és fáradtnak érezte magát. Pontosan olyannak, mint tegnap este, amikor elindult a sichtre. Széket húzott maga alá, kezéit az asztalra fektette. Mintha az indítóapparatús lenne előtte.

– Mondd már, mi történt...? – könyörgött az asszony.

– Meghalt egy ember – mondta Albát. Hangja kemény volt, szinte kihívó, pedig éppen az ellenkezőjét akarta: megnyugtatni az asszonyt. – Szétrnyomta a kas... Ez történt.

– De neked nem lesz bajod, ugye?

– Ne félj...

Tenyérébe temette az arcát. Látta magát, amint az indítóterem közepén áll, az-

tán a jelrögzítő automatához rohan. Megfogta a szalagot, óvatosan előbbre húzta, aztán fogta a bicskát, nyitott pengével benyúlt a készülék bakelit-tokja mögé, mindezt úgy, ahogy a szalmaszál után kap a fuldokló, eszébe sem jutott, hogy számba vegye a következményeket, ebben a pillanatban talán nem is volt ember, az üvöltő vészkiált minden szílat összezaggatott benne, ami eddig a világhoz kötötte, a kés hegyét a mágnes vasmagjához feszítette, vadul, mintha a legádázabb ellenségével verekedne, s csak akkor ernyed el a karja, amikor a készülék rándult egyet, s a papíron egy fekete jel keletkezett . . .

Felállt, begombolta magán a kabátot. Eddig eszébe sem jutott a csatlós, ott lent is, a halott mellett, amikor meglátta, éppen csak az villant át rajta: mindenki maga felel a sorsáért, a saját ügye és a csatlós léte között semmiféle összefüggést sem érzett, most azonban egyszeriben világos lett előtte: kettőjük közül csak az egyik maradhat az, aki volt . . . Hirtelen vad vágyat érzett, hogy ott legyen az aknánál, az utcán, a kocsmában; mindenütt, ahol emberek vannak, hogy hallja, mit mondanak, lássa mindenkinek a szemét, s ha kell, ezerszer az arcukba vágja: nézzétek meg a jelszalagot . . . !

Mire leért az utcára, már nyoma sem volt benne az előbbi elszántságnak. A hegy felől zsúfolt autóbuszok érkeztek, az éjszakai műszak munkásjáratai. Albát ismerős arcokat vélt látni az ablakok mögött, melegség öntötte el, felemelte a kezét, intett, a kocsiból azonban senki sem válaszolt.

Kábultan, céltalanul rötta az utat. Mintha valami megpattant volna benne, erőtlenné érezte a karjait. Szerette volna megfogalmazni, amit érez, a szavak azonban nem álltak össze benne mondatokká, minden egyszerre jutott eszébe, s minden egymásra nehezedett, a régi dolgok összekeveredtek az újakkal. „Milyen ember vagyok én?” – kérdezte magától újra meg újra, de válasz helyett csak emlékek ködlöttek fel benne, sebek fakadtak fel. „Azt az embert szeretném látni, aki többet dolgozott, mint én” – gondolta, és ez egy villanásra félresöpört minden mást, szinte érezte, hogy könnyebbek lesznek a vállai, de aztán belehasított egy másik mondat: tanulnod kellett volna, hisz sokan vannak, akik ezt tették, Kovács jutott eszébe, az üzemvezető, s ekkor megint bizonytalanná vált benne minden más, és nem érezte olyan nagy bűnnek, hogy végül is csak gépészt csináltak belőle . . .

A kocsmá előtt néhányan ráköszöntek. Valaki szélesre tárta az ajtót: meleg gőzfelhő ömlött az útra. Bement, leült a leqtávolabbi asztalhoz.

Talán egy félóra telt el, talán egy óra, az italbolt, egyszerre üres lett, s hideg is. Albát összébb húzta magán a kabátot, s megivott még egy féldecit. A szeszt is hidegnek érezte.

A csapos egykedvűen törölgette az asztalokat. Mikor Albáthoz ért, megérintette a vállát.

– Csúnya volt?

– Mi?

– Hát a halott, ugye. Mondták . . . – A jólétesültek önelégült mosolyával egészen közelhajolt hozzá. – A csatlóst már le is tartóztatták – mondta.

– Mi van vele?

– Letartóztatták.

Albát elfordította az arcát.

– És tudja, mi a dolog teteje? Nem hajlandó beismerni – mondta a csapos. – Két méterre fröcsögött a vér, így mondják, az ő ruhája is csupa latyak lett, egyébként most is ebben van, mert nem engedték átöltözni, s egyre azt hajtogatja: nem és nem... Hallott márilyent?

– Miért mondja ezt nekem?

– Gondoltam, érdekl. Nem mindennapi eset . . . – Szemét ravaszskásan összehúzta, arca zsírosan fénylett. – Az embereket érdekl az ilyesmi. Ha történik valami, mindjárt morfondírozni kezdenek . . .

Albát András megérezte a szavak mögött a kihívást. Amióta lejött a hegyről, s elhagyta azt a helyet, most érezte először, hogy ez az ügy nemcsak őrá tartozik. Keze öklöbe rándult. „Tehát megkezdődött” – gondolta. – „Meg akarnak fogni . . .”

Megint erősnek és elszántnak érezte magát.

– A bányában zaj van – mondta, s keményen a csapos szemébe nézett.

– No, persze . . .

– A csillebetelő akkorákat csattan, mint egy ágyúlövés. Ezt tudhatná. Nem a csengőt, de még a segélykiáltást sem hallani . . .

– Értem én – mondta a csapos. Fogta a törölőruhát, s csapkodni kezdte az asztalokat. Néhányszor Albátra nézett, s gúnyosan mosolygott. Mikor végzett, visszament a pult mögé, kiöntötte a hamútálakat, majd mosni kezdte a söröspoharakat, s mintha nem is Albátnak szólna azt mondta:

– Ráadásul ennek a Szakálynak piros könyve sincs . . .

– Tehát?

– Hallucináció volt.

– Ezek szerint egyedül ön a felelős?

– Egyedül én.

Az őrnagy felállt, körülment a szobában, aztán háttal Albátnak, megállt az ablak előtt.

– És miért jött be önként?

Albát, mint minden eddigi kérdésre, erre is szeretett volna pontosan és részletesen válaszolni. Először Szakályra gondolt, amint rémülten és magárahagyottan áll a fekete vértócsa előtt, majd a feleségére, aztán az akna körül ácsorgó emberek jutottak eszébe. „Legegyszerűbb lenne azt mondani, hogy nem lehet ilyen bünnel élni” – gondolta, ekkor azonban a csapos zsiros, rosszindulatú arca is megjelent előtte, s akkor már kétségbeejtően kevésnek érezte ezt.

– Nemcsak rólam van szó – mondta végül.

Az őrnagy bölintott. Albát felállt, de mielőtt kiment volna a tiszthelyettessel, kinézett az ablakon. A szokatlan erősségű decemberi fény szinte felemelte a várost. A házak könnyűek voltak és tiszták. Az aknatorony acélcúcsa a szétszaggatott felhőkig ért.

GRAIN ANDRÁS rajza

SE TÖBB, SE KEVESEBB

Belefáradsz a prédikálásba. ♦♦
Mit érsz vele?

Nagyon makacs a gonoszság.
S a szónak alig van hitele.

De hallgathatsz, ha szólnod adatott?
Bólinthatsz a csalattatásra?

Ami látszatra fölösleges,
mégse történik hiába.

S az igaz is igazabb lesz,
ha szépen mondod.

Se több, se kevesebb:
ez a dolgod.

JÁRDASZÉLRŐL

Az Isten lova farkába fogódzva
lőtyög a locsogó násznép:
galambot, gödölyét
 hitet árul
jobb valutáért.

ITT AZ IDEJE

Az idén se ültettük el a fákat.

Szombatról hétfőre, hétfőről szombatra,
őszről tavaszra, tavaszról őszre maradt
 a földadat

s az idén se ültettük el a fákat.

A jóra való restség
élhetetlenül várja,
hogy ölébe essék
a lehetetlen csodája:

elültetlen fáról
asszonycsipőjű körte . . .

Gyümölcs helyett
vabludak sóhaja hull
parlag hatvannyolc négyszögöltre.

Semmi magyarázat:
itt az ideje,
el kell ültetni a fákat.

TÁVLAT

Hegymenet mindig tölni
Völgymenet tartani kell a szekeret
Fölni aligha ülsz föl
Tán a gyereked

MÉGSE

Írtad, hogy ne várjunk, nem jöhetsz.

Mégis

elmosogattuk a kétheti csetrest
és elrendeztük a tiszta edényt – kedved szerint –
műfaji csoportosításban;

mégis

lepókhálóztunk, kisöpörtük a szobát
tisztességesen,
nemcsak ott, ahol a papok táncolnak;

mégis

kiirtottuk a legyeket,
friss virágot tettünk a vázába;
kicsíptünk,
akár az egyszeri gyerek Jézus nevenapján;

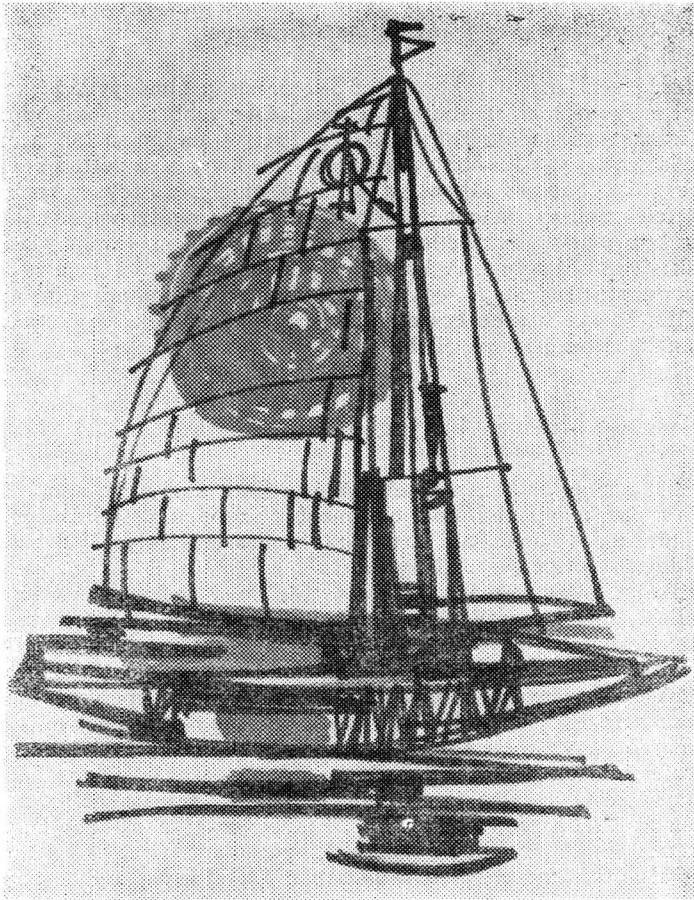
mégis

kivonultunk eléd az állomásra
csodaváró hittel.

Mégse jöttél.

RÁK

Ha a Kedves gyümölcsöző méhében,
vagy agyonfüstölt tüdőmben
alattomosan elhatalmasodsz:
megtanuljuk a csalást, hazudozást,
amire senki,
semmi sem kényszeríthetett soha;
megtanuljuk,
és ez nehezebb lesz,
sokkal nehezebb,
mint csalás
és csalatás nélküli életünk vállalása.

BIZSE JÁNOS rajza

Moldova György

1.

Moldova és nemzedéke mai irodalmunk kritikus pillanataiban lépett színre: az előttük érkezők, megfűrödve a sematizmusban, zavartan kapkodtak törülköző után, az idősebbek az utánpótlás hiányát panaszolták, – valóban úgy látszott: késik a nemzedék, mely elfoglalhatná a mesterek örökét. Ekkor tűnt fel az a friss-zavú, és igényes generáció, melyhez Sánta Ferenc, Kamondy László, Szabó István, Csurka István és Moldova György is tartozott, hogy a magasztalás és a balítélet közegeiben küzdje magát előre mai rangja s népszerűsége felé. Útjukat viták kísérték, nem egy gesztusuk váltott ki ellenkezést, mégis egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy írásaik a valóság új mélységeire és összefüggéseire irányították a figyelmet, s erőteljes, önálló egyéniségek érkezéséről hoztak üzenetet.

Az egyéniség első színeit a környezet s a fiatalság élményvilága keverte, magát az egyéniséget azonban már az alkat és a sors keményebb törvényei mintázták. Moldova is első írásai – a *Kalina Pál*, az *Ördög Feri* – alapján a külváros vallomások krónikásának látszott, csak később ismerhettük fel, hogy a szülőföld s a környezet, a megélt világ csupán „punctus saliens” a számára, amelyről titokzatosabb magasságok és mélységek felé röpítheti magát. Moldova külvárosa egészen más világ, mint Tersánszky pikareszkje, más mint Gelléri „tündéri” otthona, más mint Mándy Iván kalódó sorsainak sivár birodalma. A külváros „jellegzetes” hősei és életfoltjai már régen nem önmagukat, nem csupán egy réteg vagy egy társadalmi miliő sorsát és mozgását képviselik, hanem tágabb összefüggésekbe rendeződtek: egy sajátosan modern hőstípust s ennek hátterét idézik elénk.

2.

„... az Élet azt az embert, aki ellenállás nélkül sodródik, nem viszi magával, hanem lerakja a part menti piszokba: egy megunt szerelembe, házasságba, környezetbe. Csak azt tűri meg magán, aki a dolgok természetes folyásával szembeszáll” – mondják Moldova regényének, a *Sötét angyal*nak lapjain. E szavak vallomást sejtetnek: az író etikáját öntik formába. Valóban: Moldova hőseinek erkölcsé s lélektana a „szembeszállás”, ennek parancsára cselekszik Mandarin, a híres vagány, éppúgy, mint Ljubomir Bezdomen, az „idegen bajnok”, Smidt Flórián, a *Magányos pavilon* hőse éppúgy, mint Valent Csaba, a *Sötét angyalé*. Ez az erkölcs és ez az alkat örökös kielégíthetlenségből származik, képviselői teljesebb életre, mélyebb humánusra sóvárganak, morális igényességük lázítja őket a valóság – történelem, erkölcs, társadalom – ellen. Törvényeik elszántságot, férfias helytállást követelnek, sőt általában a felesleges erőfeszítések dacos vállalását is. Éppen ez az akaratos önfejűség emeli őket a „többiek” fölé: az első írás Kalina Páljának izomszakasztó fizikai teljesítménye, Flórián és Csaba reménytelen kitartása egyaránt a makacs helytállás erkölcséből következik. Szinte azt lehetne mondani, hogy maga a helytállás öncélú életelvet alkot. Arkangyal a *Szentháromság pusztulásában* egyfajta vagány-virtus hőse, Flórián és Csaba 1956 októberének ellentétes frontjain tart ki, az *Esték a téren* Hammerje magára hagyva is elvégzi vállalt feladatát. Általában nem is eszményeik kényszerítik őket közös táborba, hiszen gyakran helyezkednek el a barrikád ellentétes oldalán.

hanem a küzdelem feltétlen vállalása s valami felettük lebegő homályos becsület-kategória, mely rájuk parancsolta az emberfeletti erőpróbákat s teljesítményeket.

A helytállás makacssága, a szándék tisztasága, – egyéniségük és erkölcsük teszi őket rokonszenvesse, s fosztja meg őket a boldogság lehetőségétől. Boldogtalanságuk a magány: Moldova hősei idegenül ténferegnek vagy küzdenek a világban, a „kivülálló” helyzetéből szállnak szembe törvényeivel. Különös karikatúrájuk: Lovas, a *Sötét angyal* egyik epizód szereplője, a magányos helytállás etikáját már az el nem kötelezett, „független” cselekvés kényszerképzetévé torzította. A felkelés idején az abszurd szabadság partizánjaként, egyetlen szál fegyverrel harcol mindkét fél ellen: „harcolni, magának a harcnak a kedvéért, hogy szíve együtt dobogjon a kor ritmusával, egyénisége mégis megőrizze különállását”. Küzdelmük így nemcsak magányos, hanem tragikus is: midőn a „heroikus pesszimizmus” lovagjaiként magányos helytállásra vállalkoznak, az elbukás bizonyosságának is parolát kell nyújtaniuk. Mégsem rettennek meg tőle, Mandarin, Flórián, Csaba és a többiek a kilátástalanság tudatában is vállalják a sorsot, melynek elszegődtek. A tragikus szerep pedig már eleve a hős magasságába emeli őket, a katharzis tisztító békéjével tölti meg szívüket. Sőt a magány és a tragikus sors különös Anteusaiként ettől nyerik vissza újra és újra erejüket. „A világ mindenkit megtör, s aztán sokan erősek lesznek ott, ahol megtörték” – írta ugyanezekről a hősokról Hemingway.

Könnyű a vád: Moldova hősei anarchisták. Valóban azok, de agresszivitásuk, magányuk, partizánkodásuk a valóság ellen mégsem rejtheti el előlünk igaz és tiszta emberségüket. Magatartásuk és eszményeik dialektikáját jól látták már első kritikusai is: Török Endre, aki talán a legértőbb bírálatot írta róla, a Moldova-hős „agresszivitásba burkolt szemérmességét, el-elcsukló érzelmességét, lelkének zavarbaejtő gyermeki tisztaságát” hangsúlyozza (Kortárs 1963). Igen, ezeket a tulajdonságokat is észre kell vennünk Moldova alakjaiban: a küzdelem, a cselekvésre koncentrált életforma, az erőszak és a rideg etika mögött valójában érzékeny lélek rejtezik. Szerelmeik, félszégességük, önfeláldozásaik valami benső nemességről vallanak, általában magányukat, anarchizmusukat is az okozza, hogy környezetükben, a valóságban nem találhatják meg eszményeiket.

Ez a hőstípus – már többen elmondták – romantikus szemléletből született. Moldova a magányos szembenállás romantikus etikájának jelképét alkotja meg benne, s a romantikus vonzódásból, az erkölcsi elvek szimbolikus megfogalmazásából gyakran születik mítosz. Az „idegen bajnok” alakja – melyet Mandarin, Ljubomir, Flórián, Csaba, Hammer csak konkretizál – egy sajátos embertípus rajzán túl, mitológiát teremt. „Én mindig a nagy szimbólumokat kerestem. Szerintem az írásnak az a feladata, és nemcsak az írásnak, hanem minden művészetnek, hogy megteremtse a modern ember új mítoszáat” – vallja meg Ljubomir Bezdomen Moldova György ars poeticáját. Az erkölcs és a hős, a mítoszteremtés igénye jelöli ki írásainak valódi helyét: Moldova valójában „korunk hősenek” arcát keresi, olyan hőst, aki a sors és a történelem viharai közt él; végsőkéig kiélezett helyzetekben, sőt gyakran a kétely kísértése közepette kell cselekednie, s végzete a tragikus magány. A huszadik század veszedelmes élethelyzetei teremtették meg a modern irodalom hasonló hőseit, arcvonásait egyaránt viselik Hemingway vadászatnak, bikaviadalnak vagy háborúnak nekifeszülő regényalakjai: Henry hadnagy, Robert Jordan, Jake Barnes és Malraux lázadó, Vercors partizánjai vagy – némiképp a túlsó oldalon – Montherlant kalandorai. Ha pedig ösztönzőket keresünk a múltban Stendhált és Nietzsche-t kell megneveznünk – a Moldova-hős valójában Julien Sorel huszadik századi rokona.

3.

Moldova önérzetesen vállalja a tanú szerepét: hősei a kor embereszményének egyik fontos változatát öntik formába, a „háttér”, a környezet pedig gyakran szociográfikus igényességgel rajzol képet a társadalom bizonyos szféráiról. Ez a háttér

valójában kontraszt: a hősök erkölcsét és küzdelmét a hétköznapi sorsok, a „percemberké” elképesztő bősége van hivatva aláfesteni. Moldova írásaiban nyüzsögnek az egy-két vonallal tökéletesen megrajzolt figurák. A jellemzés csak kivételesen vállalkozik a tüzetes leírásra, módszere inkább az, hogy néhány apró, de jellemző részletébe ragadja meg az alakot. „Fejét komoran előrelógatja, két fogát kitámasztja az alsó ajkára. Kezében hozza a zöld ballonkabátját, a kabát zsebéből összegyűrt lóverseny-program áll ki” – e néhány sorban egy ember és egy sors áll elénk, a futó leírás egy tönkrement, lezüllött élet rövid foglalata (*A kétfogú Kavallir*. Kortárs 1963). Moldova nagyszerűen ismeri hőseit s a társadalom egyfajta szelete: a külvárosi és a lumpen-rétegek életét. A különös sorsok ismerete, a riporter mohóságával és a szociográfus biztonságával összegyűjtött furcsa történetek, legendák, valóság-mozaikek csábítják az érdekesség kultuszához is. Kritikusai gyakran vetik szemére a „sztori”-anyag elburjánzását, az izgalom és a furcsaság hajszolását, s vádjaiknak van is valamelyes, ha nem is kizárólagos, igaza. A „romantikus” cselekmény és a különös háttér ugyanis gyakran a mondanivaló szolgálatában áll.

A modern regény „mitikus” hőisével azonos alkotó világból való a romantikus színezésű téma: a kor és a környezet, melyet az író magáénak vállal. Hemingway, Vercors, Malraux alakjait harcok, bikaviadalok, expedíciók, egy veszedelmekkel és kalandokkal teli világ veszi körül. Ez nem is lehet másképp: Balzac szalonjaiban vagy akár Thomas Mann patriciusházaiban nem teremhetek volna meg a helytállás bajnokai. A téma formálta meg a hőst? – vagy a hős-típus kívánta meg a témát? – értelmetlen lenne vitatkozni ezen: mindkettőt a felajzott történelem keltette életre a világban és a regényben egyaránt. Moldova hősei is ilyen kiélezett küzdelmekben élnek, Zörgő Ráfael, Smidt Flóriánt, Válent Csabát meg éppen a fegyveres harc élménye avatta a magasfeszültségben élő modern regényhős képviselőjévé. Ennek ellenére, a romantikus hős és a romantikus téma megőrizheti „realitását”. De csak akkor, ha az író a romantikát a realizmus tudatosan felhasznált eszközeivel tudja ellensúlyozni: olyan mellékfigurákat, környezetet, cselekményt teremt és olyan stíluseszközöket használ, melyek a romantikus elemeket a valósághoz kötik. Romantikus hős és mögötte álló reális világ: cselekmény, környezet, stílus dialektikája ismerhető fel Stendhal, Hemingway regényeiből s ezzel kísérletezik Moldova is. Az ellentétpárok feszültsége adott sajátos töltést pl. az *Idegen bajnok* vagy a *Menekülés* című elbeszéléseknek: Ljubomir Bezdomen romantikus alakját és szerelmét a kor – az ötvenes évek közepének – szenvedélyes levegője, Zörgő Ráfael „menekülését” és kalandjait a környezet aprólékos rajza vette körül. A *Sötét angyal* „háttéré” azonban már nyugtalanító kérdéseket hívott ki maga ellen. Válent Csaba környezetének különcei és eleven kísértetei furcsa panoptikumot állítottak elénk. Oravecz „tábornokot”, aki beleőrült az idegen kifejezések megtanulásába, s már a legegyszerűbb magyar szavak is kiestek tudatából, Kriszticset, a jehovista szerb diákot, az Orchidea eszpresszó tenyészetét: Onán fiait és az Akellákat, – emberek, akik már régen feladták az életüket, népesítették be a regény infernójának bugyrait. Ezek a sorsok nem szállnak szembe semmivel, ellenállás nélkül ássák be magukat unt házasságaik és szerelmeik odvába, magányukba, mániáik, rögeszméik szigetelő burka alá. Ők azok, akik nem „szállnak szembe a dolgok természetes folyásával”, küzdelem nélküli életükből csak sivár, idegbeteg létforma terem. Szerepük mégsem egyedül a furcsaságok torz bogárgyűjteményének összeállítására, Moldova különcei nem csupán a „sztori” kedvéért vonulnak fel breugheli bőségben e lapokon. Az író általuk Csaba romantikus alakjának mintegy romantikus ellenpólusát alkotja meg, az erőfeszítés jelképével szemben a tehetetlenség, az erkölcsi csiségével szemben a konformizmus szimbólumát. Szerepeltetésük – ha felvonultásuk olykor farsangszerűvé válik is – nem öncélú, az írói szándékból következik.

Moldova hiveinek nyugtalanóságát inkább a romantika-realizmus egyensúly felbomlása okozta. A „háttér” ábrázolásában már eddig is jelentek meg romantikus elemek: Fernandel, a kései járókelőket ijesztgető rendőr (*Éjszakai villamos*) és Tolvaj Ferdinánd, aki minden labdarúgó szabálykönyvet megcsúfoló módon saját csapatának védelmét áttörve rúg öngólt, olyan kalandos elemeket csempészték Moldova írá-

saiba, melyek hihetlenségükkel erősen vétettek a „háttér” realizmus-igénye ellen. Hasonló elemek bőven találhatóak a *Sötét angyal* lapjain is: a konyhalányok ágyára fejest ugró elítéltek, Slampi „legendás” üvegszeme, az örökösen vakoló tébolyodott vénember, az Ájtatos Manó nevű lány, akinek szeméből hiányzik a könnycsatorna – mit sem tudnak a valóság, a biológia, a fizika törvényeiről, anekdotikus ötletekké fokozzák le a regény egyébként hiteles színfoltjait, írójuk ezekkel valóban a ponyva gegjeinek birodalmába tévedt.

Moldova ismeri s tudatosan ki is akarja elégíteni az olvasóközönség izgalom-igényét. Prózája ebben is a modern törekvésekhez igazodik, ám a realista háttér „érdekességét” nem pótolhatja semmiféle írói ötlet. Moldovának különben sincs szüksége erre: aki olyan életismerettel fog tollat, mint ő, könnyen megbirkózhat a valóságghittel és az érdekesség kettős követelményeivel. Már említettük, hogy novelláiban a szociográfus kutató szenvedélyével és adatbőségével tárta elénk a választott életdarabokat. Nem véletlen, hogy fiatal íróink közül talán ő foglalkozott legtöbbször az írói szociográfia műfajával (lásd: *Hat lámpa a víz fölött, Konzervgyári emlék, Petróleum-tásklya* című írásait). *Esték a téren* című sorozata (Kortárs 1963–64) arra mutat, hogy – miként indulásakor – most is a valóság különleges, de hiteles darabjaira talált, ezekbe fogódzik, hogy elkerülje a romantika álmegoldásait. A sorozat egy-egy arcképet, történetet vetít elénk, fenntartja az érdekesség elvét, de nem szakad el a valóságtól: a különleges események együtt teremtik meg egy sajátos társadalmi-történelmi körkép atmoszféráját.

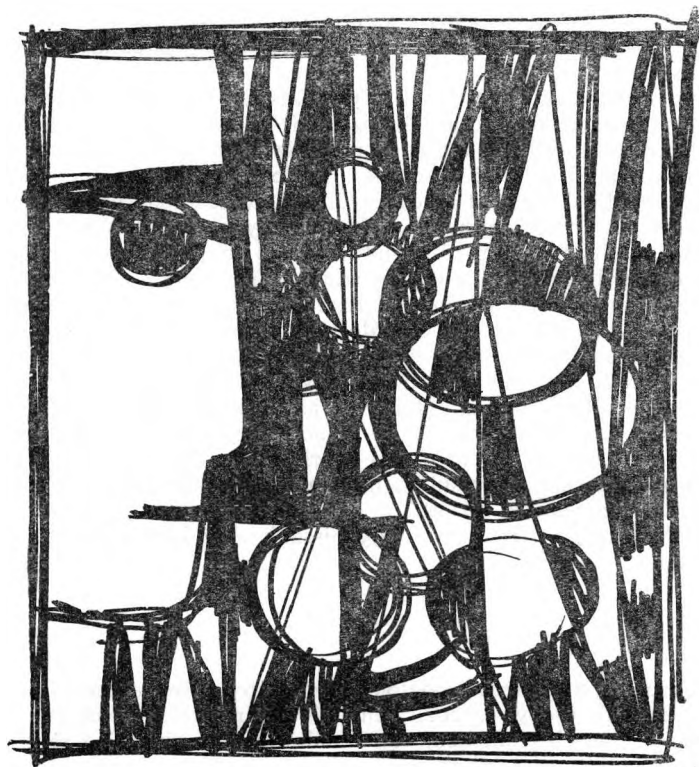
A sztori és a romantika csábításait – úgy látszik – végül is elutasította magától Moldova. Erre vall egyébként utolsó hosszabb írása is: az *Akar velem beszélgetni?* című novella (Kortárs, 1964). Ez az írás – megőrizve műhelyének eddigi eredményeit: pl az érdekes, különc figurák ábrázolását (Csekovszky, Marusa) – Moldova újabb írói fordulatát ígéri. Ez a fordulat az elmélyültebb, pszichológikusabb elemzés igényéről tanúskodik, mintha a romantika és realizmus egykori egyensúlyát az emberi lélek és sors titkainak realista igényű vizsgálata váltaná fel. A magány analízisét, a társ után kapkodó ember lélekrajzát ezúttal is nagyszerűen sikerült Moldovának drámává sűrítetnie. Még akkor is, ha a „dráma” furcsa véget ér; megoldást maga az író sem tud ajánlani. Mintha a titokzatos telefonáló vallomása – mint a Moldova-hősök legtöbb vallomása – megintcsak az író legszemélyesebb gondját árulná el: „a hőst aztán el kellett volna juttatnom valahonnan valahová, mondjuk, a reménytelenségből az életig vagy a reménytelenségtől a halálig, de azt el kell döntenem, hová jut, az olvasó egy pillanatra sem gondolhat arra; ez az út nem törvényszerű. Csak az a baj, hogy én az élethez és a halálhoz vezető utat – bárkiről is legyen szó – egyenértékűnek tartom, és elképzelt hőseim éhenhaltak, mint a számár két egyforma távolságban elhelyezett egyforma szénaköteg között.”

Az ambivalenciák konfliktusát – úgy hisszük – a következő alkotások fogják megoldani.

4.

Moldova prózája a modern irodalom egy sajátos irányzatához igazodik. A tragikus hősök, a morális igény, az egzisztenciális határesetek – élet-halál – színvonalán megfogalmazott sorsdrámák nem véletlenül juttatják olvasói eszébe Hemingway, Camus, Malraux, Steinbeck, Solohov nevét. Ide köti a stílus is, mely hosszabb leírások nélkül csupán az események koncentrált előadására törekszik. Azt a látókört és életanyagot, melyet régebben a nagyregény műfaja kínálhatott, Moldova kisregényei és novellái az írás ökonómiaja, epikus koncentrációja révén szereztek meg maguknak. Mondatai szikáran, szófukar keménységgel sorakoznak egymás nyomában: azt a stíluseszemélyt képviselik, melynek Hemingway alkotta meg a mintáját, s mely egyre inkább általánossá válik: a szovjet Nagibin és Nyekraszov, a lengyel Hlasko és nálunk Fejes Endre, Galgóczi Erzsébet is ezt követi. Díszítmény alig akad ezen a stíluson: a mondatok korrekt tárgyilagossággal vonulnak céljuk, a mondanivaló közveti-

tése felé. Indulásakor külvárosi „kiszólásait” jegyezte fel a kritika, érdekes nyelvi jellegzetesség gyanánt. Moldova ma is gyakran él hasonló fordulatokkal (az *Esték a téren* lapjairól egész stílári múzeumot lehetne összegyűjteni) – igazi erejét mégsem bennük, hanem tömör mondataiban, lényegretörő szerkezeteiben, merésztségükben is pontos metafóráiban (pl. „homlokán, mint egy fa koronája duzzadtak ki az egymást átszövő erek”, „a szívéhez vezető erek, akár erős tél után kiolvadó csövek, hirtelen felélénkültek”) találja meg az olvasó. – Mintha a stílus is azt jelezné, hogy a külváros krónikása egyetemesebb problémák vallatásáig emelkedett.

BIZSE JÁNOS rajza

MAI LENGYEL KÖLTŐK

A mai lengyel költészetben két tendenciát figyelhetünk meg. Egyik a részletek vizsgálata és ábrázolása, a régi (mitologikus) és új képzetek montázszerű tükrözése. Ilyenek pl.: J. Markiewicz „Nagy nyugtalanság”, „Vak tévedés”, és Strzalkowski „Távoli jelentés” c. versei.

Másik irány a forma további lazítására törekszik, megőrizve a vers balladai hangulatát. Ide sorolhatnánk Markiewicz „Sziklák éneke” c. ciklusát és Wiesław Koszela „Hétköznapijaim a fák” c. kötetét.

Tudatos művészség, költői kockázatvállalás fonódik egybe Jarosław Markiewicz költészetében, és az élet miniatűr szinképei szemünk előtt formálódnak egységes képzetté. Markiewicz versei 1958-ban jelentek meg először nyomtatásban a Współczesność, Tygodnik Kulturalny, Nowa Kultura folyóiratok hasábjain.

Több irodalmi pályázaton vett részt és hétszer kapott kitüntetést irodalmi tevékenységéért. Minden új kísérlete és formaváltoztató törekvése ellenére is nagyon sok szállal kapcsolódik a tradíciókhoz. A mély és perspektivikus gondolatokat még kifejezőbbé teszi a szavak tudatos átalakításával, a különböző fonetikai struktúra alkalmazásával. Markiewicz verseiben a groteszk és az ironia a világnézeti koncepciótlanság ellen irányul.

Jarosław Markiewicz-hez hasonlóan jelentős sikereket ért el Stralkowski is, a Lublinban élő fiatal lengyel költő. 1965-ben, a Lodzban megrendezett irodalmi pályázaton díjat nyert. Verseit a Lublinban megjelenő folyóirat és a varsói „Kultura” közli.

Zbigniew Strzalkowski és Markiewicz versei a tájbrázolás tekintetében sok azonos vonást mutatnak. A film kifejező eszközeinek használatával közel állnak a film nyelvéhez, a „szintetikus művészetéhez”. A táj valamiféle külső reflexióként hat, s a többi művészi elemmel elválaszthatatlan kapcsolatot alkot a költemény külső kombinációjával, formai felépítésével.

Bizonyos vonatkozásban Wiesław Koszela költészete is kapcsolatban áll e fentebb említett irányzattal, különösen a versek balladai hangulatát illetően. Koszela 1936-ban született Chelmben. A gimnázium befejezése után újságíró lett. Jelenleg szerkesztőként dolgozik. Első versei 1958-ban láttak napvilágot a „Twórczość, „Zycie Literackie” hasábjain.

A tömörség mellett erőssége a képi ábrázolásmód, a színek és fénykontrasztok ötvözete. („Színek illúziója”). Verseiben gyakran találkozunk árnyképek megjelenítésével. A képek futását szinte operatőri pontossággal ábrázolja, teret és időt teremtve. („Emléksorok vallomása”).

A jelenkori lengyel költészet bemutatott képviselőinél jelentkezik a Markiewicz által megfogalmazott „költői nyugtalanság”, s a világ egyre gyorsuló mozgásának ábrázolási igénye.

K. L.

JAROSŁAW MARKIEWICZ

*

* * *

Nagy nyugtalanságban él az ember a víz,
az ég, a tűz, s a föld rabjaként –
és nyugtalan önmaga miatt, amikor megszűnik érteni,
miután közöttük megjelent –

Miért is nem hal, hogy csak uszkáljon?
Miért nem madár, amely röpköd csupán?
Miért nem vakond –

Nagy nyugalanságban él az ember
saját eszméje miatt, amely fölött a nap ragyog;
nyugalanságot rejtenek
tulajdon érzékei, amelyek
egy kicsivel többet vagy kevesebbet kezdenek észrevenni

Nagy izgalomban él az ember
a víz, az ég, a tűz, s a föld nyugalanságai között

A „RAPSZÓDIÁK”-BÓL

*
* *
*

Megtanítottak jární, megmagyarázták
mire valók a kerekek, vonatra ültem,
s egy jószívű asszony kártyát akasztott nyakamba
távoli ismerősei címével

Sok állomáson átszálltam
Egy férfi a szemembe nézett
S mondta: nézz és mindent véss emlékezetedbe

Berlinben nálam nem sokkal idősebb fiú
agyonlőtt az utcán egy lányt, aki
testvérem lehetett volna
S hallom az állomáson: hadd nézze, engedd
ez Európa

Párizsban ugyanezt hallottam,
nézd – ez Európa, bizonyára sohasem voltál itt
Az élet és halál geográfiai hálójának minden színhelyén
eltiport terek, összetört emberek
bámulnak az égre.

WIESŁAW KOSZELA

VOLT...

anya:
mindig érinthetetlen volt
valamikor azt gondoltam
hogy belőle csak hamu marad
megütöttem a kezemmel
s lángok csapódtak szét

a lányt akit szeretett:
féltem hozzásimulni
még álmai is tűzköveket
lövelltek szerte
és el kellett hagynom

a lány akivel aludt:
kezei olyan finomak voltak
rá tudtam bízni
legféltebb álmaimat is

egy lány a kávéházból:
nem ismertem őt
láttam
hogyan játszott a csészekkel
s kávé nem folyt a kezére
lehunytt szempillával
kávétálcán keresztül
nézte a világot

barát:
nem tudott megváltoztatni
semmit másra

anya:
nem hittem, hogy a föld olyan súlyos
vegyétek le róla a halmot
emeljétek le róla ezt a hantot
talán könnyebb lesz neki.

ZBIGNIEW STRZAŁKOWSKI

BORDÓ APOKRIF

fekszem a kép heverőjén:

lábamnál ördög kuporog
párnámon angyal félálomban

s fent szentek – Ilja próféta, zöld szakállát a szél borzolja

– Gleb és Borisz szürke lovakon a sztyeppén

– A romboló Lucifertől vágató tüzes szent Mihály

és fent három gyantaillatú gerenda fut életem távlatába

vörös és okker ecsettel festett lágy forradások között fekszem

gondolkodom: eh, eh milyen jó volt letépni a málnát tavasszal egy kisvárosban

az Odera mellett,

ahol másképpen száll le az éjszaka, másképpen cseveg a madár, másképpen nyitja

szemhéját a nap.

de lent hangyák vonulnak. Kiáltanak. A kutya fekszik. Alszik egy nő. Délután. 16,30
s lent érik a nyár, mint a görögdinnye husa kiszökve Van Dyck tubusából.

- Miért nem kapcsolódik össze ez a két angyal az én egészemben?
- Így egységes hármásban jó lenne nekünk. Oly jó, oly kedves!

Három angyal:

- Fehér Angyal.
- Fekete Angyal.
- Rózsaszín Angyal.

TÁVOLI JELENTÉS

a.

mi szegény emberek egy kis városkából. A halmon templomok virágzanak tők és
hagyma alakban
az első kakasszónál az utcák sakktábla labirintusába burkolózva állnak.
Valaki meghalt éjfélkor. Fekete lovak jönnek. A dombon nyárfák, ibolyák nőnek
és vonzó lányok
A piactér meredek delén gombolyaggá tekeredik a forróság. A sonkák tömegébe
burkolózva kipirult arcú eladónők

b.

mi szegény emberek egy kis városkából. A hold beleakasztja szarvát a templomtorony
csúcsába
ha ránk vörös por száll az úton – Istenem, ismeretlen valaki érkezett. A szürke térre.
Nem. Miért? Ez a fia Varsóból – a temetésre. Fény villan a halom lábánál csillognak
a hagymakupolák fehér fejei
csendes leszállással távolodik a nap. Makowski arca lángol. Játsszik a zene.

c.

mi szegény emberek egy kis városkából. Körülvéve vörös tengelyekbe gyürt sziklák
kötegeivel
ősz dobol a háztetőkön az ablakok is könnyeznek, mint az erdő, mint egy
szomorúsággal telt szem.
Semmi ez apa. Semmi. Ez a fehér csillogás a szürkeségben. Ez a városka. Az éneklő
csillagok tüzfénye,
és mi szegény emberek egy kis városkából. Ragaszkodók az élet kegyeihez, a halál
mellét kivájva lassan.
-- Fürkésszük a csillagok futását. Sajátosan számítva a remény dagályát és apályát.
Káró! Ász! Piros Ász!
- Vonásokat húzunk az élet bőrén. Még nincs itt az idő. Még nem érkezett el.
Felserdül a május. Az erdő virágzásának pillanata.
- ó, mi könnyes emberek egy kis városkából! Számunkra a halál sem menedék...
Időre játszunk.

Kerekes László fordításai

TAXNER ERNŐ: *Színházi levél Budapestről*

OLTYÁN BÉLA: *„Otthon a világban”*

D. FEHÉR ZSUZSA: *Magyar képzőművészek a fasizmus ellen*

BAJOMI LÁZÁR ENDRE: *A szürrealista festészet*

DÉVÉNYI IVÁN: *Herbert Read a modern festészeztől*

TAXNER ERNŐ

Színházi levél Budapestről

„Minden, ami „magától értetődő”, egyszerűen a megértésről való lemondást jelenti”.

Bertolt Brecht

Legutolsó színházi levelem óta mintha mozgásba jött volna Budapest színházi élete, de az érdekesebb bemutatók sorából is kiemelkedik Samuel Beckett *Godotra varva* című drámájának előadása a Thália Színházban. Kiemelkedik elsősorban is az előadás színvonalával, a színészek ragyogó játékával. Nézői között sokan voltak, akiket mélységesen felizgatott Beckett drámája; egyesek elutasítását megmerevítette, másokat meggyőzött, vagy még inkább meggyőzött arról, hogy korunk egyik legizgalmasabb művészi alakotásával van dolgunk. Beckett e művén közel két évtizede vitatkoznak szerte a világon, s tíz-egynéhány éve játsszák a nyugati színpadokon. A viták szenvedélyességéből mi is izelítőt kaphattunk nemrégiben a Nagyvilág hasábjain, és a magyarországi bemutatót követő ellentmondó kritikai visszhangban.

Beckett drámája nem tartozik a „könnyen emészthető” színművek sorába, a budapesti előadáson azonban, *Kazimir Károly* igen mélyen átgondolt rendezésében, meglehetősen egyértelművé vált. Kazimir legnagyobb érdeme, hogy mindvégig szem előtt tartotta a tartalom és forma művészi egységének alaptörvényét. Felismerte Beckett kifejezőmódjának sajátosságait, és színészeitől következetesen számonkérte ezek teljes méretű érvényesítését. Ehhez mindenekelőtt arra volt szüksége, hogy *Brecht* dramaturgiai tanításainak szellemében leszámoljon önmagában a hagyományos színpadművészeti eszközökkel, vállalja a drámai és epikus színház közti éles különbséget, amit maga Brecht így fogalmazott meg:

„A drámai színház nézője azt mondja: Igen, ezt már én is éreztem. – Ilyen vagyok én is. – Ez csak természetes. – Ez mindig így lesz. – Ennek az embernek a

szenvedése megráz, mert számára nincs kiút. – Ez a nagy művészet, itt minden magától értetődő. – Sírok a sírókkal, nevetek a nevetőkkel. – Az epikus színház nézője azt mondja: Ezt nem hittem volna. – Így nem szabad cselekedni. – Ez roppant feltűnő, szinte hihetetlen. – Ennek meg kell szűnnie. – Ennek az embernek a szenvedése megráz, hiszen lenne számukra kiút. – Ez a nagy művészet, itt semmi sem magától értetődő. – Nevetek a sírókkal, sírok a nevetők fölött.”

Samuel Beckett Godot-ját csakis az epikus dráma-elmélet alapján érthetjük meg, annak ellenére, hogy Brecht és Beckett művészete között a marxista szemlélet számára döntő különbség van. Brecht az új drámai módszer segítségével erősebben akarta befolyásolni nézőjét az általa képviselt társadalmi igazság mellett, mint ahogyan az a hagyományos dramaturgia eszközeivel lehetséges. Beckett erről lemondott. Számára a dráma lényege bizonyos helyzetek, állapotok megjelenítése. Két ember a magatehetetlen várakozás állapotában. Ez a Godot lényege. Kire várnak? És miért? Ez Beckett szemében mellékes. A történet színhelyét sem tartja fontosnak: – Vladimir és Estragon valahol a földön élnek, ahol mindenre ráborul az égbolt; ahol a fák kopárak, majd lombot hajtanak; ahol az ember kizsákmányolja embertársát; ahol összeverik az ártatlanokat, és a nyomorgó emberek életét még szűk cipők is megkeserítik. Az idő sem fontos, bár valamivel pontosabban meghatározott: – a darab elején Vladimir arról beszél, hogy „egy örökkévalósággal ezelőtt 1900 körül” ő és Estragon még „valakik voltak”. Látunk a színpadon két csavarót, vagy ha úgy tetszik, két független társadalmi helyzetű egyént, és látjuk a szerző szerinti egyetlen lehetséges közösségi kapcsolatot. Pozzo és Luckv, az urak és szolgák viszonyát. Beckett bemutatja, milyen az emberi lét, milyen értelmetlen és céltalan. S ott vagyunk az egzisztencialista filozófia egyik alap gondolatánál: a lét abszurd, de ezzel szemben nincs más, csak a semmi világa. Nyilvánvaló az is, hogy a Godotra várakozók drámájában a Pozzo–Lucky kettőst nem szabad a kapitalizmus kritikájának fölfoanni, mert az író az ember-ember által való kizsákmányolását örök és megváltoztathatatlan törvénynek, tehát a mi, szocialista társadalmunkban is főnálló társadalmi törvénynek tartja. Midőn azonban a fentieket mérlegre helyezzük, nem szabad fiqvelmen kívül hagynunk, hogy mindezek a gondolatok a Heidegger és Jaspers filozófiáján nevelkedett nyugat-európai polgári értelmiség számos tagját foglalkoztatják, tehát lényeges szerepet játszanak a Nyugat szellemi életében, és ezen keresztül bizonyos mértékig a nyugati világ politikai gyakorlatára is hatással vannak. Mindenképpen ismernünk kell tehát őket és számolnunk kell velük.

A dráma megdöbbentő ereje azonban abban rejlik, hogy félelmetes, új mélységeit tárja föl az emberi létnek. Olyan mélységeit, melyek előidézője ugyan az osztálytársadalom, de a társadalmi körülmények megváltoztatása nem tünteti el őket nyomtalanul. Gondoljunk csak arra, hányan élnek még ma is Magyarországon a tétlen várakozás magatehetetlen állapotában? Hányan vannak, akiknek életében a munka csak terhes kötelesség, akiknek tehát a legfőbb gondja, hogyan szabaduljanak az unalomtól, a céltalan és értelmetlen unalomtól, mely számukra is a lét lényege. Beckett színpadán ennek az életszemléletnek a csődjét látjuk, ezen kell elgondolkoznunk. Az érzelem és gondolat nélküli, előregyártott „frázis-elemekből” felépített, üres, belső értékek nélküli élet, melyben még a mindnyájunknak keményen kopogó idő is kocsonyássá válik, a filozófiai mélységek oly távlatában jelenik meg a dráma nézője előtt, és akkora művészi erővel: hogy nemcsak ellentmondani kényszerül mindennek, de egy nyilvánvaló képtelenség végig gondolása után ki kell építenie önmagában a művészi élmény szintjének megfelelő ellen-gondolatrendszer is. Beckett mindössze arra vállalkozik, hogy bemutassa az életet keserűen és kegyetlen őszinteséggel olyannak, amilyennek látja, de megoldási javaslatok nélkül. Mivel azonban erre a bemutatásra, erre a kegyetlen őszinteségre éppen az ember jövőjéért érzett aggodalom készteti, művészi módszerének megválasztásával, az epikus színház elidegenítő hatásának segítségével, lehetőséget teremt nézőjének, hogy választ találjon mindarra, amit ő csak fölvetett.

Beckettnek is, akárcsak Brechtnek, szüksége van valamilyen művészi eszközre, hogy a színpadot a nézőtértől elválasztó szakadékot érzékeltetni tudja. Beckett színpadán ezt az ún. elidegenítő hatást a groteszk és tragikus, a bohóctréfák és filozófiai tartalmú gondolatok ütemes váltakozása teremti meg. E kettőség hozza létre az előadásnak azt a belső hullámverését, mely rendkívül feszült idegállapotba hozza a nézőt, végsőkig fokozza érzékenységet minden szóra, minden mozdulat-árnyalatra, és a jelképrendszerek megfejtésére kényszeríti, miközben a nevetetés kijózanító erejével figyelmezteti, hogy ne azonosuljon se Vladimírral, se Estragonnal, (még kevésbé Pozzóval vagy Luckyval); ne fogadja el se sorsukat, se szemléletüket, – de gondolkodjék el rajta, mélyen és őszintén.

A Thália előadásán a szellemiek iránt fogékonyabb Vladimír szerepében *Keres Emil*; – a nyersebb, ösztönösebb, fájdalmasabb Estragon szerepében *Nagy Attila* alakítása felejthetetlen! De félelmetesen jó *Inke László* Pozzója és *Gosztonyi János* Luckyja is. Minden mozdulatuk pontosan kidolgozott, hangjuk számtalan árnyalattal érzékelteti a hangulatváltozásokat. Ez az együttes valóban a színművészet legmagasabb színvonalán viszi döbbenetes erővel színre Beckett drámáját!

A másik kiemelkedő színházi esemény az ebben a beszámolóban már annyit emlegetett *Bertolt Brecht* nevéhez fűződik; pontosabban nálunk legismertebb és legnépszerűbb színművének, a *Koldúsoperának* a bemutatójához. A *Koldúsoperát* néhány évvel ezelőtt már láthattuk egy budapesti együttes, tavaly pedig a berlini Brecht színház előadásában. A Berliner Ensemble előadásáról annak idején a darab ismertetésével már beszámoltam a Jelenkor olvasóinak (1965/VIII), úgyhogy most csak a Madách Színház bemutatójáról szeretnék néhány szót szólni. *Ádám Ottó*, a darab rendezője számos érdekes elgondolással lepte meg a nézőket. Az előadás *folyamata* sokkal lágyabb, mint a berlinieké, de a korábbi magyar bemutatók érzelmességét, sikerült elkerülni. Könnyed eleganciával peregnek a képek; a színpadon jókedv, vidámság, a humoros mozzanatok uralkodnak. A néző befogadó szándéka felpuhul, már-már átengedi magát a játék gondtalan élvezetének, amikor egy-egy szong hirtelen és kellemtlenül kiragadja ebből a kellemes állapotból. De a szongok is csak hangulatváltást okoznak és nem megdöbbenést, mint a német együttes előadásában. A felvonás végeken azonban a „koldus finálék” úgy csattannak, mint az ostor; és ráadásul a néző fellazított képzetén csattannak; sokszorosan „fáj” tehát a játék mögötti igazság kegyetlen kimondása. *Ádám Ottó* lehetőleg lecsiszolta Brecht színművének érdekességeit, némileg csökkentette a felvonások közötti „elidegenítő hatások” erejét, a figyelmeztetéseket a felvonásvégekre összpontosította, ahol érzelmi és hangulati csomópontokat hozott létre azért, hogy az előadás addigi könnyed hangulatát megtörte, és ércesen kemény hanggal váltotta föl. Itt érvényesül azután teljes erővel Brecht társadalmi mondanivalója.

Az elidegenítő hatás azonban játék közben mégis ott van a színpadon, mégpedig a színészek teremtik meg, a burlieszk elemek, és a szerepeken belüli szerepek elkülönítésével. A kitűnő együttesből is kiemelkedik *Psota Irén*, aki messze felülmúlja a Brecht színház Pollyjának alakítóját. Egyszerre játssza az ártatlan kislányt, a mindenre elszánt szeretőt, és azt a Pollyt, aki maga is alakítja ezt a szerepet; egyszerre érzeteti az érzelmességet és az érzelmesség karikatúráját; hitelessé teszi Pollyt az egyik pillanatban, hogy a következőben ki is gúnyolja. Különösen a *Vass Évával* közös jelenetekben mérhető fel, milyen csodálatosan színes ennek a kiváló művésznőnek az alakító készsége. Igen jó a Bicska Maxit játszó *Gábor Miklós* is, kár, hogy a kellemténél egy kicsit többet átvett Wolf Kaiser alakításából, valamint a Peachum házaspár szerepében *Pécsi Sándor* és *Kiss Manyi*. Ők négyen, a rendőrfőnököt alakító Márkus Lászlóval legalábbis egyenértékűen játszanak a Brecht színház világhírű művészeivel. El kell ismerni, hogy ennek az előadásnak méltán van nagy közönségsikere.

Sajnos, nem lehet ilyen fenntartás nélkül dicsérni a Nemzeti Színház *Coriolánus* bemutatóját. A Coriolanus Angliában sem tartozik *Shakespeare* népszerű drámái közé, legnagyobb sikerét talán ott is Brecht átdolgozásában aratta. A Coriolanus az 1623-as

Folióban jelent meg először, feltűnően sok verselési hibával, minden bizonnyal valamelyik színészi példány alapján. A mi irodalmunkban leggyakrabban Petőfivel kapcsolatban szokták emlegetni, aki szabadszállási választási veresége után lelkes együttérzéssel fordította le. Könnyen lehet azonban, hogy a drámára Vörösmarty hívta föl a figyelmét, akit már korábban izgatott Shakespeare-nek ez a furcsa műve. A Dramaturgiai lapok egyikén érdekesen elemzi, mint „küzd daccal és fenséggel Coriolan a nép haragjával”. Minden bizonnyal Petőfit is a hazafi alakja ragadta meg, aki szembe került a tömeg igazságtalanságával, s talán beleérezte Coriolanus jellemébe a nagy ember végzetes magányosságát is. Hogy Shakespeare mit akart kifejezni művében, azt ma már csak találgatni lehet, de alighanem igaza van Alexander Bernátnak, midőn azt fejtegeti, hogy helytelen kiolvasni a drámából „Shakespeare antidemokratik érzelmét”, hiszen az ő korában „ez a politikai ellentét egyáltalában nem volt, az állami életben csak a nemesség számított, melyet a tudós osztály is szolgált.” A dráma mai, angol magyarozói közül T. J. B. Spencer, a római drámák (The Roman Plays) szerzője – Granville Barker álláspontjából kiindulva – leszögezi, hogy a „Coriolanus az a mű, amit jobban csodálunk, mint szeretünk.” Rámutat arra, hogy ez a tragédia merőben különbözik Shakespeare összes többi műveitől; itt ugyanis „Coriolanus nem rokonszenves jellem – színpadi értelemben –, ahogy Shakespeare összes többi hősei rokonszenves jellemek, ebben az értelemben. A közönség ‚velük’ van a színházban, még akkor is, ha a tragikus hős gazember. Macbeth bűnös ember, de mi vele vagyunk bűneiben és kétségbeesésében.” Ugyanez vonatkozik Othello, vagy III. Richard esetére is – mondja Spencer, „de Coriolanusnál más a helyzet. Nem tudjuk beleképzelni magunkat az ő helyzetében.”

Érdekes, hogy Brecht képzeletét pont ez a Shakespeare-hős ragadta meg, akit a hagyományos „drámai színház” már eleve nem tud hitelesen színpadra állítani. Az igazság kedvéért azonban meg kell jegyezni, hogy dramaturgiai tanulmányaiból úgy tűnik, nem ez a drámaelméleti kérdés, hanem a mű világnézeti tartalma ösztönözte az átdolgozásra. Brecht kezében alapvetően megváltozott a dráma szelleme, mondaniivalója, sőt belső arányai is. Átdolgozásában Shakespeare kissé demagóg, következtelen és távolról sem mindig rokonszenves tribunjai öntudatos népvézerek lettek. Shakespeare hősének bukásában a népek csak negatív szerepe van. Coriolanus azért bukik el, mert nem veszi figyelembe sem mások érdekeit, sem a körülményeket, hanem önző gögben megnyilatkozó féktelen erőszakosságában olyan útra sodródik, amely a kikerülhetetlen bukáshoz vezet. Shakespeare-t Plutarchosz életrajzában minden bizonnyal az ragadta meg: miként fordulhatott Róma győztes hadvezére a legyőzött ellenséghez, hogy élére állva hazája ellen vezesse. Ezért az ő művének fordulópontja Coriolanus találkozása anyjával, és meghátrálása az öreg hölgy könyörgésére. Jellemző mód, nála a tribunok is ezt tartják a végső megoldási lehetőségnek. Brecht átdolgozásában viszont a társadalmi kérdéseken van a hangsúly, a nép fokozatos öntudatra ébredését látjuk, és a tribunok népfelkeléssel vélik megvédeni Rómát Coriolanussal szemben. Igen fontos szerepe van nála a Senatus és a nép közötti ellentétnek, ezért a dráma fordulópontjává az a jelenet válik, amikor Cominius konzul beleegyezik a nép fölfegyverzésébe; jellemző, hogy Brechtnél Coriolanus mindaddig érzéketlen marad anyja szavaira is, míg az öreg hölgy a népfelkeléssel meg nem fenyegeti.

Brecht átdolgozása olyan lényeges kérdéseket érint, hogy a Nemzeti Színházban látott előadást szinte önálló műnek kell tekintenünk. S tegyük hozzá, Brecht munkája nyomán Shakespeare műve egységesebbé, következetesebbé vált, félreérthetetlen kifejezőjévé az *átdolgozó* világnézetnek. A Nemzeti Színház azonban csak Brecht szövegátdolgozásait vette át következetesen, színpadi elképzeléseit csak helyenkint tudta érzékeltetni. Azok a jelenetek, amelyekben Brecht az elidegenítő hatás segítségével fejezi ki véleményét, nem válnak el kellő mértékben a hagyományos stílusban megjelenítettektől; az ironia színpadon van ugyan, de a távolság, amely érzékeléséhez feltétlenül szükséges, nem mindig érezhető; így a nevetséges helyzetek gyakran elcsúsznak egy ütemmel és belefolynak a tragikus pillanatokba. Számos jelenet és szerep rende-

zöleg tisztázatlan, és csak a tömegjelenetekben, melyeket koreográfiai jól kidolgoztak, fedezhetjük fel a gondos fölkészülés eredményeit. A színészek közül az Aufferdust alakító *Gelley Kornél* tetszett a legjobban, valamint *Básti Lajos* (Menninius Agrippa), különösen a dráma vége felé. *Kállai* Coriolanusából lenyűgöző erővel árad a belső feszültség, egyes pillanatokban egész kitűnő, rendkívül zavaró azonban, hogy a szenvedélyes pillanatokban elmaszatólódnak szájában a szavak, a mássalhangzók nagy része „sz”-es árnyalatot kap. Gyengék viszont a női szereplők, különösen *Somogyi Erzsébet*, aki ott neveltséges, ahol tragikus akar lenni, és ott tragikus, ahol neveltségesnek kellene lennie. Nem éppen sikerültek az előadás külsőségei sem, a díszletek ugyan ötletesek, de a ruhák... Vajon a Royal Shakespeare Company következő budapesti vendégszerepléséig minden klasszikus drámát bőrruhában fognak játszani a Nemzeti Színházban?

Néhány évvel ezelőtt majdnem olyan heves viták dúltak *Dürrenmatt Fizikusai* körül, mint amilyenek középpontjába most Beckett került. Érthető izgalommal készültünk tehát a Fizikusok elkésett bemutatójára, a Vígyszínházba, és bizony az előadás csalódást okozott. Talán annak idején első olvasásra túl is értékeltük Dürrenmatt művét, a fizikusok felelősségének drámáját. A mű izgalmasan időszerű alapkérdése felcsigázta érdeklődésünket, és nem vettük észre, illetve nem gondoltunk rá, hogy filozófiai megalapozottsága nem olyan mély, hogy a darab a szenvedélyes vitákból is frissen kerüljön ki, és a második-harmadik találkozás alkalmával is új, meglepő részlet-érdekeségeket mutasson föl. A Vígyszínház előadásában az alapkérdés is kissé erőszakoltnak tűnt: hogy örízhetik meg a fizikusok, akik kidolgozták a föld elpusztításának elvi lehetőségeit – kérdezi Dürrenmatt –, a lehetőségek fölhasználása fölötti ellenőrzést; miként akadályozzák meg, hogy a felszabadított pusztító erőket a világhatalmak felelőtlenül és emberellenesen fölhasználhassák? Választ – akárcsak Beckett – ő sem ad a feltett kérdésre. Möbius, a világ legzseniálisabb fizikusa, aki feltalálta minden lehetséges találmányok rendszrét, az örültekházába menekül, hogy titkát megörizhesse. Terve azonban nem sikerül, – és nem is sikerülhet, mert amit egyszer kimondtak, azt nem lehet többé visszaszívni, a szerző tanítása szerint; – és a Nagy Felfedezés az elmegyógyintézet púpos, bolond idegorvosnő-tulajdonosának kezébe kerül, aki arra használja föl, hogy segítségével kiépítse az egész földön uralkodó világtrösztjét.

Dürrenmatt elképzeléseiben mindez egy groteszk „szatirjáték” tartalma, melyben a groteszknak döntő szerepe van, csakis annak távlatában válik megrázó erejűvé és elgondolkasztatóvá ez a lélektani „bakugrásokkal” zsúfolt történet. Dürrenmatt valóban komolyan aggódik a világ jövőjéért, félelmének mélységét azonban éppen a játék arányainak eltorzításával akarja érzékeltetni. Véleménye szerint a mai világban csak a komédia időszerű műfaj. Möbius sem tragikus hős, a szó klasszikus értelmében, csak neveltséges viselkedésének az emberiségre vonatkozó sötét következményei fenyegetnek mindnyájunkat tragédiával. A Vígyszínház előadása azonban, mivel képtelen a dürrenmatti játék neveltséges-groteszkségét érzékeltetni, magában a színpadi történetben sejteti a tragédiát. Hogy csak egy példát említek, Dürrenmatt könyörtelen iróniája helyett, fűlsértő álpátosszal zeng a színpadon az a jelenet, amikor a fizikusok az általuk meggyilkolt ápolónők egészségére isznak. Az előadás rendezője érthetetlen okokból igyekezett eltüntetni Dürrenmatt görbetükrének torzításait; és helyette a felelősség tragédiáját kidomborítani; törekvése természetesen nem nagyon sikerülhetett, hiszen az csak a sajátos dürrenmatti világon belül kap hitelesítő távlatokat, ami pedig mindössze egy-egy pillanatra jelent meg a színpadon. Ilyen körülmények között igazán kiemelkedő alakításról alig lehetett szó, kivéve *Bulla Elma* idegorvosnőjét, aki majdnem mindig eltalálta ennek a furcsa figurának különleges hangvételét.

A színházak előzetes műsortervei a következő hónapokra érdekes, új bemutatókat ígérnek, s a mostani műsoron is szerepel néhány olyan mű, amelyekről talán érdemes lett volna beszámolni; úgy látszik a budapesti közönség tehát az idény második felében végre színvonalasabb előadások között válogathat.

„Otthon a világban“

Garai Gábor lírája

1.

Válogatott verseinek gyűjteménye (*Nyárvég*), s a Kossuth-díj önmagában is elég ok lenne pályájának átfogóbb elemzésére. De Garai költészetével nemcsak ezért kell foglalkoznunk, hisz mindkét tény csak következmény. Annak bizonyítéka, hogy a költő az 56 után indult fiatal lírikus nemzedék egyik legjelentősebb tagjává növekedett. Költői kibontakozása kissé elhúzódtott ugyan (mindössze egy évvel fiatalabb Juhásznál, első kötete – Zsúfolt napok, 1956 – mégis Juhász első könyvével nyolc évvel később jelenik meg), de képességei, felkészültsége, tudása hamarosan sok hívet és elismerést szerzett verseinek.

Garai ars poeticájának lényege, hogy a téma és megformálás szempontjából nem állít merev szabályokat maga elé, s „*hol az érces valót, hol álmaid faggatja*” (*Verseim elejére*). „*Nincs stílusod csak a lét – vallja – és nincs műtájad csak*”

a tér meg az idő rugalmas pántjai;
az ismert szók tömött csokrai szétbomolnak...
csak műved van: ez a most sarjadó, e g y e t l e n, –
s kútja és tengere: a változó világ.

(*Ars poetica helyett*)

Jó ez a költői hitvallás, mert friss, újra és újra nekigyürköző rugalmasságra sarkall, a valóságra koncentrálni s eleve kizár minden másodlagosságot. Más oldalról viszont tág lehetőségei miatt kissé hiányosnak is tűnik, mert keveset mond Garai költészetének *sajátos* vonásairól, hisz ezt a programot minden nagy igényű költő vállalhatja.

„*Járok köztetek és ... akármit élek át, egyszerre élem kívülről is, belülről is*” – fogalmazza meg pontosabban költői alapállását; „... *azt lesem, – írja máshol – hogyan áramlik át, / rajtunk, rajtam, s önmagán a világ, / hogy társul a táj s ki ölén lakik*” (*Otthon a világban; A Sóstón*).

Jelentős közéleti verseiben a mondanivalót felszárnyaltató konkrét esemény, tárgy, körülmény nem cél, csak eszköz, s a *költőt tulajdonképpen a tárgyból kibontakozó lehetőség, a helyes erkölcsi magatartást fölvezethető alkalom izgatja, s a világ dolgairól, emberi kapcsolatairól alkotott véleményének, gondolatainak elmondása*.

Így bontja ki a *Nyárvég*-ben a gyümölcsökkel megrakott szekér látványából körünk pusztító és megőrző erői harcának nagy táblóját, az *Artisták*-ban egy trapézmutatványból az emberi egymásrautaltság és összefogás szükségességének gondolatát, külföldi útjukon egy tömör falú olasz várbörtön láttán így fejt ki, hogy odakint félszeg viselkedésükben népünk évszázados rabságának jelei, görnyedései bukannak utóéletre (*Várbörtönben*), s hosszú távollét után (*Hazatérve*) a szoba ismerős tárgyainak feloldó, nyugtató bűvöletéről így jut eszébe országos honfoglalásunk, hogy évszázados idegenség után végre otthonra találtunk e földön.

Hangsúlyozott társadalmi, erkölcsi problémák; megvilágító, rendszerező, kutató és felfedező gondolatosság – így összegezhetnénk röviden Garai költészetének leglényegesebb összetevőit. S e jellemvonásokon belül a költő intellektualizmusának

sajátosságairól kell még néhány szót ejtenünk, mert e jellemvonást költőnél sokan eleve fenntartással fogadják.

Az a tény nem tagadható, hogy a túlzott intellektualizmus sokszor befolyásolhat rossz irányban is egy költőt. Fegyverül szolgálhat jobb hajlamai ellen, visszafojthatja azokat a természetes és ösztönös közösségi érzéseket, cselekvő erőket, melyek az emberben természeténél fogva megvannak.

Garai intellektualizmusa azonban az emberiség szolgálatába állított erő, az érzéseket, ösztön energiákat a tudatsíkon is kiteljesítő, alakító, építő értelem. S éppen ezért nem is hideg és száraz. Verseit érzelmi töltésként erőteljes pátosz lendíti, s ez a hang – a kezdeti, esetenkénti felületesebb szónokiasságtól eltekintve – egyre hitelesebb.

Milyen Garai szocialista embereszménye, „Önön magunk teljesebb, igazabb mása”? Milyen érzések, vágyak, ambíciók és magatartás jellemzi? Melyek azok a tulajdonságok, amelyek részben már élnek és hatnak bennünk, de amelyek egy része még csak rejtett lehetőségként szunnyad, s sokszor éppen egy-egy Garaiéhoz hasonló vers hívására sejdül életre, bizonyítva és hirdetve a művészet emberformáló hatalmát.

2.

Garai néhány Olaszországban írt, s lehangoltságot elérülő verséről (*Nápolyi szálloda; Idegenben*) a kritikák megírták, hogy a rossz közérzetet a hazai földtől való távollét szabadította fel a költőben. De arról már nem beszéltek, miért nem ébresztették fel ugyanezeket a hangulatokat a költőben romániai csatangolásai (*Bukarest*). Ez az összehasonlítás pedig világossá teszi, hogy az ok nem is annyira a földrajzi távolságban, hanem az olasz társadalom mienktől elütő idegen jellegében rejlik. S ezek szerint a fentiekből már nem egy, hanem mindjárt két tanulság is levonható.

E versekből ugyanis nemcsak az derül ki, hogy Garai (s a szocialista embertípus) erőteljesen közösségi beállítottságú, s kedélyben, hangulatban csak akkor lehet kiegyensúlyozott, ha „*teszesre hangolt jó hűrként*” együtt tud rezegni „*az összhangzó egésszel*”, hanem az is – hogy számára egyáltalán nem mindegy, hogy „*a fenntartó ember közösség*” milyen jellegű, természetű. Kimondottan és határozottan „*az egyféle szabadság hővizében*” kiforrott szocialista rendet igényli, s olyan verseket alkot, amelyek a maga részéről már konkrét, aktív társadalmi tettek is. Elsőrendű hozzájárulás ez közösségi arculatunk formálásához:

„*Meddig lehet e csillagterelő / földgolyónak olyan szöglete még – teszi fel szenvedélyesen a kérdést – hol az ártatlan szorú védelemre, / s védtelen áll mégis a Bűn clótt*” (*Hányszor kell még?*). De a múlt borzalmai, a háború s az osztályharc tragikusabb mozzanatai nem letargiát és megrettenést, hanem a harcvállalás lendületét váltják ki belőle: „*rosszul gyászol, ki csak gyászol itt*” – olvassa ki a néma parancsot a római Mártir emlékműből, s tudja, az olasz sírban nyugvók is azért az „*egy holnapért*” estek el, amiért mi is küzdünk (*Fosse Ardeatine*). S e versek nemcsak az állásfoglalás, a helyes tartás, de a hangvétel és művészi megformálás szempontjából is figyelemre méltók.

A *Hányszor kell még?* szenvedélyes kérdéseinek pergésszerű ismétlődései [– „*hányszor kell még meghalniok; hányszor veti ki testüket a nemlét; meddig kérik még aléltan az ember; meddig alél még tompultan az ember*” –] a felháborodás s az önvád sodrásával hőkkenetnek. Az *Egy régi dal* szabad sorokban írt bevezető része a fájdalom hullámszásának szaggatottabb ritmusára alakul, befejező része pedig a fegyelmezett összefogás és a küzdelem szükségességének képzetét sugalló, szabályosan ismétlődő 7–6 szótagos sorokkal riasztja felelősségérzetünket.

Nyilvánvaló, hogy e jövőt hívó proletárnemzetköziség vállalásával együtt le kell számolni a *hamis nemzeti öntudattal, a kicsinyes nemzeti gyűlölködéssel* is, s Garai ezt a lépést is megteszi. A nemzetnek – vallja – fel kell ocsúdnia „*talmi különbsége magános bódulatából*”, hogy egy magasabb szintű „*különb egység osztályosa*” legyen (*Krónika*).

Szolidaritásának szép példája az *Éhség* című verse.

Naponta egyszer álljon meg a kés
a kenyér s a hús fölött a kezünkben.
Világ-birodalom az éhezés.
Ez anya-föld emlőiből
ember ma, száz közül
hatvan, egyszer se szívja meg magát
naponta
jóllakottra.

S bár a vers nagyrészt az éhségstatisztikák szinte száraz, adatszerű felsorolása, a képsorok mégis érzelmileg is megrendítően hitelessé, hőkkentővé válnak.

Az iszonyat érzését keltő jelzős szerkezetek („*püffedt tetemek*”, – „*sorvadt inyek*”) után a kép borzalmát erősebben hangsúlyozni akarván, egy pillanatra megvillantja a saját „*jól temperált szobájának*” kényelmét, hogy ezután az éhség „*állati borda-kerítései*” még szívszorogatóbban hassanak.

A társadalmi harcban persze nagy, hősi tettekre; pathetikus gesztusokra ritkán nyílik alkalom, s így *e cselekvési vágy*nak a mindennapi „*apró*” munkában is *realizálnia* kell.

S amennyire a költő szeretné másokba is átplántálni harcos szenvedélyes élet-szeretetét, tevékenységi lázát, annyira elítéli a *közönyösséget*, s még ennél is jobban *a ravasz, önző harácsolókat, a társadalmi vagyon dézsmálóit* (*Tiszta szigorúság; Majakovszkijhoz*).

A társadalmi-politikai harc, s a sokszor fárasztó napi munka következetes elvégzésének igényén kívül külön árnyalatot képviselnek azok a költeményei, melyek *a veszélyt vállaló, tudnivágyó, merész, kutató és természetet hódító emberi szellem nagyságát dicsérik. Az ember egyik legnagyobb jellemvonása, hogy ellenállhatatlan vágy hajtja a még ismeretlen felkutatására*, legyen az egy táj, egy szív vagy akár egy bolygó (*Az űr vizeiben*).

S az ember részéről mindez nem egyszerűen „*merész / kaland, nem hősi tett, nem kérdés / nem szorongás ár*”, hanem e lobogáson is átsugárzó „*nyugodt remény . . . mindennapos vágy*”. És ez utóbbi mozzanat, mely több mint egyszer vállalt esetleges hősi lendület, e lobogást ölelő nyugodt biztonságérzet és tudatosság teszi igazán emberivé e tulajdonságot.

A költő az űrpilótát is e jellemvonás megnyilvánulásának klasszikus példaként köszönti (*Asztronauta*), aki tudatos, megfontolt elhatározás után teszi kockára az emberi tudomány előbbrejutásáért „*egyetlen és értelmes életét*”.

Szemléletének, magatartás-eszményének sűrített, szinte összefoglaló jellegű kifejezését találjuk *Majakovszkijhoz* című költeményében:

... legyen lángja a hűségeseeknek,
a holnapért fölbátorult seregnek,
...
hogyan ne valljak, vállaljak soha mást, csak
egy-élű szót, emberséges fegyelmet
s szigorú munkát: örömet a szemnek,
szív vigaszát, ha szenved, –
és csak tömegből felnövő hatalmat,
s békességet csak milljomod-magamnak!

Garai e rokonszenves és vonzó erkölcsi világréteget kibontó verseiben tulajdonképpen nem állít elérhetetlen mércét önmaga s olvasói elé, hiszen e jellemvonások egyike másika szinte minden emberben fellelhető. A nyugtalanító azonban éppen az, hogy csak egyike másika, s Garai azt szeretné, ha erőfeszítéseink eredményeként egyéniségünk keresztmetszetében jellemgazdagító módosulások mennének végbe. Ha a pozitív tulajdonságok lassú „*mennyiségi*” növekedése idővel az egész egyéniség

mozgását, alapállását a kívánt irányba mozdítaná, s egy magasabb erkölcsi síkba emelné.

S ha e cél elérése, s további művészi kiteljedése perspektívájából vizsgáljuk verseit, akkor elsősorban egy bizonyos fokú állóképszerűség túllépésére kell ösztönöznünk a költőt. Arról van szó ugyanis, hogy Garai összefüggő etikai rendszert alkotóan vetíti elénk a teljesértékű ember jellemkritériumait, de e jellemösszetevők kialakulásának dinamizmusát, azt a folyamatot, melynek során e tulajdonságok más negatív vonásokkal megküzdve győznek, egyszóval elérésük útját még sokszor nem találjuk kellő hangsúllyal ábrázolva verseiben. De örvendetes igazság az is, hogy e bíráló megjegyzés utóbbi verseit tekintve egyre inkább érvényét veszti.

III.

Az eddigiek alapján felvetődhet a kérdés: Garai verseiben nem az 56 előtti idők sokszor álpátétikus „minta közéletisége” éled-e újjá? Van-e kellő érzelmi, élménybeli fedezetük, belső tartásuk, átizzik-e rajtuk a művészi őszinteség forrósága? Válaszunkat – ez utóbbi vonatkozásban – már néhány vers ismeretében is nyugodtan és határozottan igenlően formálhatjuk. Az 56 után indult néhány tehetséges fiatal – s közöttük Garai – érdeme éppen az, hogy vállalta annak a nem éppen könnyű feladatnak kínjait és gyönyöreit, mely egy erőteljes, friss, érzelem- s gondolatgazdag közéleti költészet létrehozását célozza.

Garai nemcsak tudja, mi a helyes emberi magatartás. Verseinek gondolati tartalmát az azonosulás, elutasítás, az állásfoglalás különböző árnyalatú rezzenései, érzelmi erő és szenvedély emeli. S azt (a nem robbanó, de tartósan izzó) hőfokot, melyben az alkotás igazán művészetté kovácsolódhat, csak az őszinteség biztosíthatja. Garai verseinek művészi színvonalát pedig azt hiszem senki sem vonja kétségbe.

Őszinteségét bizonyítja az is, hogy nemcsak akkor mer bátran elénk lépni, amikor a kívánatos emberi tulajdonságokra való nevelés erejét érzi magában, hanem egyéni gondolai-bajaival, a magánosság s a letörtebb hangulatok pillanataiban is (*Magánügy; Otthon; Észre se vettem; Idegenben*).

Néhány lehangoló verse azonban egész eddigi életművének arányában elveszti tragikus színezetét. Annál is inkább, mert Garai nem erőszakolja e negatív lelkiállapotok túlzásos és gyakori ábrázolását.

Az esetek nagy részében azt látjuk, hogy még a valóban súlyos és tragikus színezetű események kapcsán is igyekszik erőt venni magán, s a vers varázsával is űzni a komor gondolatokat, s a lesújtó eseményeket a vigasztaló emberi érzések sugarába emelni. Milyen szépen írja a visszafojtott zokogású *Parainezis*-ben nyomorék fiacskájának a vigasztalást:

ne csüggedj, emlékezz mindig szavamra:
és jobb lábat én, hiába, tenéked
nem adhatok – de szárnyakat igen:
alkoss jót s jól, szeress, szeresd e népet!
S nem sántikálni fogsz, de szállni szépen
a fenntartó közösség közegében.

A magányból, a fájdalomtól újra és újra a „*fenntartó közösség*”-re apellál, s ha százszor becsapják és ezerszer csalódik, akkor is azt hirdeti, hogy „*bűneink mulandók*” s az emberi bizalomba kapaszkodik (*Bizalom*).

Ha gyermekkorára gondol, akkor sem a nyomasztó vagy rosszizú emlékeket keresi elsősorban. Nem bántja vagy hibáztatja apját, amiért magukra hagyta őket, s inkább anyja nemes, küzdő alakját idézi verseiben (*Gombaszedés; Gellérthegy; Anyám*). Ifjúkorának tájai erőteljes sugárzással intenek feléje (*Naphegy; Tíz év távolából*), s a háborús évekből elsősorban a felszabadulás mozzanatát ragadja meg (*Tíz év után*).

E versekkel kapcsolatban azt is említenünk kell, hogy jellegüknél fogva természetesen más felépítést, kifejtési eljárást igényelnek, mint a gondolati, erkölcsi általánosítást tartalmazó költeményei.

Ezek esetében nem mondhatjuk, hogy egy-egy konkrét történet, jelenség, tárgy csak ürügyül s alapul szolgál bölcséleti fejtegetésekhez.

A gyermekkor tájai, emlékei, családtagjaihoz tűződő kapcsolatai itt nem egyszerűen az ábrázolás kiindulási pontját, hanem tárgyat és célját jelentik. A reflexiók itt szorosan a tárgyhoz simulva, azzal együtt adják a versek mondanivalóját. S mindez nyilvánvalóan vonatkozik ez eddig még nem említett szerelmi lírájára is, mely ha nem is túlságosan szélesskálájú, de néhány érzéstípusnak erőteljes, szép példáját nyújtja.

Az *Emberi szertartás* néhány versében (*Hűség zsolttára; Hamvasan érik a szilva...*) a derűs békéjű szerelem hangjait csendíti fel. A természet, a táj s a költő családi életének rezzenései, színei ragyognak fel harmonikus kiegyensúlyozottsággal, erőt, boldogságot sugározva.

A kötet végén azonban az összhang megbomlik, s egy másféle szerelem keserű, vádló, lázadó s magamegadó hangjaiból, az egymástól való elszakitottság türethetlenségének érzése csap fel (*Árván és elháríthatatlanul; A perc kevés*).

A szerelmi líra a költő negyedik kötetéből (*Mediterrán ősz*) kimaradt, s az *Artistákban* zaklatottabb típusokkal folytatódik. A kötet néhány szerelmes versében a szeretett lény teljes bírásáért folytatott harcon túl valami dacos, a társadalmi előítéletnek feszülő küzdelem-vállalás is megjelenik, s annak a reménye, hogy egyszer minden jóra fordul (*Veled vagyok; Elátkozottan; Közéleg*).

E versben, ha művészileg nem is mindig a legnagyobb feszítőerővel és tökéletességgel, de tartalmilag az igazi nagy szerelem lobog: „Nélküled élni nem tudok már: Virraszt velem örökös éber áram / sötétedik. Meghalok nélküled” – hangzik folyton a költő kiáltása, s e szavak nem üresen konganak. A költőt már egy félórai magány is felzaklatja, s hány félórát kell kibírnia?

És ha valaki a hangzatos szerelmi panaszt eleve kétkedéssel fogadja, talál e versek között olyan lírai telitalálatot is, amelyben a szerelem, szeretet, féltés szelíddé tompítottan, de mélyről feltörő sugárzással forrósitja a sorokat (*Sokáig élni*).

IV.

A világ és ember kapcsolatának nagy színjátékában a fényszórók az eddigiekben főleg az emberre sugároztak, s a versek zömében a külső valóság, a tárgyi világ, a társadalom csak áttételesen, az érzések, gondolati reflexiók, közlések, képszerű látatások mögül villan elénk.

Egy költői munkásságban azonban mindig akadnak kifelé koncentráltabb, tárgyiasabb, leíróbb jellegű alkotások is, amelyekben az egyéniség benyomásokat megszűrő szerepe tompítottabb, s amelyekben az alkotó szubjektum a tárgyba, eseménybe „helyezkedve”, annak belső természetét valóságos összefüggéseiben akarja feltárni.

Garai epikusabb jellegű versei között találunk egy olyan csoportot, melyben a montázstechnika mintájára, történelmi események társadalmi háttérét, értékelését s korunk fő erővonalainak vázát adja. E verseket sokszor azért nem lehet elhatárolni az előzőekben idézett alkotásoktól, mert ezekben is nem egyszer közvetlenül fellobog a helyes emberi állásfoglalásra való sarkallás szenvedélye. Ide sorolhatók 1956 októberét idéző versei (*Tűztánc; Kemény idő; Csecsemők*), az *Új kor nyitánya, Nyárvég* s a már említett *Krónika* is, amelyben a saját életére való utalással ellenpontozza a kor jellegzetességeit kifejező képeket.

A kimondottan tárgyias verseiben a hagyományos mintákhoz kapcsolódva az olvasztárokról, bronzöntőkről, a darumesterről, a pihenő és étkező munkásról stb. ír. A hagyományos jelzővel itt főleg a műfaji, formai hasonlóságra céloztunk, mert Garai szemléleti maisága biztosítja a versek tartalmi elemeinek mába való gyökerezését, újszerűségét is. E költeményekben a szigorúan leíró tárgyi jelleget egy-egy kifejezésével, sorával sokszor megbontja, erős gondolati töltést (poenszerű fellendítést) adva

a képnek, s a verset ezzel félreérthetetlenül mai társadalmi viszonylatok kifejezésére teszi alkalmassá.

Az *Olvasztárok* és *A daru-mester* maisága még csak halványan mutatható ki, de a *Bronzöntőkben* már félreérthetetlenül felizzanak a mai társadalom meghatározó koordinátái:

A két férfi nyugodt, tekintetük hideg, –
a bronz forr és ragyog, s valahogy mégis egy
vélük, mintha szilaj tűzében tükröződnék

védőn és buzditón, vezérlőn és vakitva
e két csontos, tömör arc rejtett-fényű titka:
A félelmetes és gyönyörű Felelősség.

A két munkás tehát nem egyszerűen az emberi erő, ügyesség, esetleg fölény jelképeként, hanem *a felelősséggel végzett munka* megtestesítőjeként jelenik meg. S felelősséget az ember a *nem közvetlenül* önmagának végzett munkáért csak olyan társadalomban érezhet, amelyet magáénak vall.

V.

Garai költői alkata, művészi programja a tartalmi elemeken és versfelépítési módon kívül költeményeinek nyelvi anyagát is meghatározzák.

Egy erősen gondolati, tisztázott világvépi és szemléletű költészetnek, gondolatilag, logikailag is áttekinthető, fegyelmezett, kiegyensúlyozott, tömör és találó kifejezésű költői nyelv felel meg a legjobban. Egy ilyen jellegű költészet persze a figyelemre méltó lehetőségek és előnyök mellett sok buktatót is rejt.

Művészi hatékonyságát csak ritkán és részben segíthetik a hatalmas belső látomások és víziók nagy arányú és erejű képapparátusai, s az érzelmi s hangulati alapvetésű költészetre jellemző zsúfolt hasonlat- és metafora-rendszerek. Másrészt egy éles eszmei gerincű költészet könnyen válhat az át nem élt és érlelt gondolatok, elméleti megfogalmazások tárházává, vagy ha a versek hitelessége, őszintesége nem is kétséges, a gondolati elemek túlsúlya könnyen elvonttá, egyoldalúan fogalmivá sorvaszthatja a költeményeket.

Garai tehetséggel, jó érzékkel kerüli el e veszélyeket, s ha hatalmas arányú víziói és sodró képhuzhatgai nincsenek is, jövőt s jobb lehetőségeket idéző képzelete megteremti a maga látomásait. S hogy e látomások nem a „természetfeletti” és „tudatalatti” ismeretlen borzongásait hordozzák, hanem az emberi világnak egy hittel feltételezett jobb lehetőségét, azt senki sem kifogásolhatja. Költeményeit nem lehet elvontnak és száraznak se mondani. Ahhoz, hogy gondolatait, észrevételeit pontosan közölhesse, sokszor mellőznie kell a bonyolult áttételeket, a túlzott képiséget, s a szavakat megszokott fogalmi értékükben kell használnia. S hogy miért nem válik mégsem prózaivá? Garait mélyről fakadó emberi és költői szenvedélyesség jellemzi, s az igazi szenvedély még a prózabeszédet is képes átforrósítani.

Garainak az érzelmi felfokozottság koncentráló erejével „kiválasztott” fogalmi nyelvi szavai között különben is mindig fellobban egy-egy lendületet adó, felszárnyaltató, erőteljes költői jelző, metafora, vagy hasonlatrendszer. De e bonyolultabb, összetettebb képiség se homályos. Képpalkotásának legjellemzőbb tulajdonsága a világos körvonalúság, a szemléletesség (*Krónika; Nyárvég; Artisták*). Majdnem azt mondhatjuk, hogy költői nyelvében az érzelem-, hangulat- és tudatsíkok, a képzelet és gondolatosság példamutató arányát valósítja meg. Majdnem – *mert e kedvező egyensúly egy árnyalatnyira a túlzott gondolatossággal sokszor együtt jelentkező elvontság felé billen.*

A tárgyalt tudatosság és fegyelem alakítja versritmusait, verstani elemeit is. Kedveli a szonettet, s e versformában kötetekben néhány kimondottan elsőrangú alkotással találkozhatunk (*Kolumbus; Bronzöntők; Michelangelo a Sixtinában* stb.).

Szabad verseit se a szertelen indulat okkal-oktalanul szétvetett, töredezett sorai jellemzik. A tagolás, az érzelem- és hangulathullámozás természetes ritmusára, de főképpen a gondolati egység, kiemelés és hangsúlyozás céljainak megfelelően alakul (*Ídegenben; Nápolyi szálloda; Levél Rómából; Éhség; Nyárvég; Majakovszkijhoz*).

Az írói siker és elismerés – mint említettük – viszonylag későn érkezett Garaihoz, pedig *Fodor József Új Időkjében* és *Kassák Kortársában* már 1948-ban, 19 éves korában megjelentek első versei, sőt 1950-ben egyik novellájával országos pályázaton díjat is nyert. A figyelem mégis csak második kötetének megjelenése után fordult feléje (*Ének gyógyulásért* 1958), de következő kötetei rohamosan növelték írói rangját (*Emberi szertartás* 1960; *Mediterrán ősz* 1962; *Artisták* 1964; *Nyárvég* 1965). Az olvasók szeretetét s a szakma becsülését „hivatalos” elismerésként szerencsésen egészítette ki a két József Attila- és a Kossuth-díj. S itt hadd vitázzunk *Otthon a világban* című versével, mely szerint félszeg és hivatlan vendégként bolyong közöttünk. Nem a vendég, de még csak nem is az egyszerű lakó, hanem a gazda szemével veszi számba életünk környezetét. Otthonra lelt e világban, mint ahogy versei is otthonra leltek bennünk.

Korunk, az ellentétes erőktől feszülő, vajúdo és küzdő világ az ember magára találásának s a természet feletti győzelme kiteljesedésének kora. Az érzések, a helyes erkölcsi magatartás és emberiség alapzatáról felszikkázó emberi értelemnek, gondolatnak, a tudat törvényt felismerő erejének döntő szerepe van e folyamatban. S Garainak, a tudatosság költőjének minden adottsága megvan ahhoz, hogy hűen és magas szinten fejezze ki a ma emberének önmagával s a világgal folytatott küzdelmeit, a feloldódás és egymásratalálás kiegyensúlyozottabb pillanatait.

D. FEHÉR ZSUZSA

Magyar képzőművészek a fasizmus ellen

A Magyar Nemzeti Galériában rendezett kiállítás tartalma szélesebb a címben megadottnál: demonstráció a béke és a haladás mellett. Első alkalommal gyűjtötték össze a magyar képzőművészek antifasiszta tárgyú munkáit, bár közülük egyik-másik szerepelt már nyilvánosság előtt, más tematikai csoportosításban. Az ismert vagy kevésbé ismert művek új megvilágítást kapnak. A tárlat központi gondolata, a náci barbarizmus a háború elleni tiltakozás reflektorának fényében.

A válogatás vitathatatlanra teszi a politikai tartalmú és történelmi hatóerejű alkotások helyét hagyományaink között, és egyben művészeink humanista, szocialista magatartását is. Ismételten bebizonyosodik annak az elméletnek a tarthatatlansága, amely szerint a napi események károsan befolyásolják az alkotó tevékenységét, lehetlenné teszik a tárgyilagos ítéletet a kortársi események dolgában; világossá válik, hogy igazán művészi, salakjától megtisztított forma nemcsak az ún. örök témákban alakulhat ki. A véres hétköznapok nem adnak időt a forma fontolgatására, a komponáló kísérletezésre, de a témával történő teljes azonosulás a jelenségek közvetlen reagálásában is magas minőséget hozhat létre. A művész felindulástól remegő keze

néha biztosabban ragadja meg a szuggesztív kifejezést, mint a lehiggadt, a sokoldalúan elemzett tartalom esetében. Ez a művészet nem andalító muzsikát, cizellált megjelenítést jelent, de harci riadót fúj. A sűrű történet, a formákban feszülő szenvedély pedig gyakran szétrobbantja a tenyérszerű felület klasszikus formarendjét, a kényszerű külső fegyelmet.

Az emberiség nagy kérdései a formai kibontakozásra is jótékony hatással voltak, a kortársak művekbe rögzített vallomása évtizedek múltán is elevenen, megrázóan közvetíti a kor atmoszféráját.

Az antifasiszta témájú képek és szobrok titokban készültek, néhány barát jelentette a nyilvánosságot, vagy az ellenállási mozgalom kisebb egységei. A rendőrség

MARTYN FERENC: *A fasizmus szörnyetegei*

tiltotta be a kiállításokat, az alkotók külföldi emigrációban, vagy itthon, a szakmai közösségen kívül, nehéz körülmények között dolgoztak. Küldetésüket a pusztító és hazug társadalommal szembe helyezkedve, szilárd meggyőződésük és az eszmébe vetett hitük segítségével vállalták. A börtönfalakon átkopogott morze jelekhez hasonlóan a művészi alkotás is a hitet tartotta ébren.

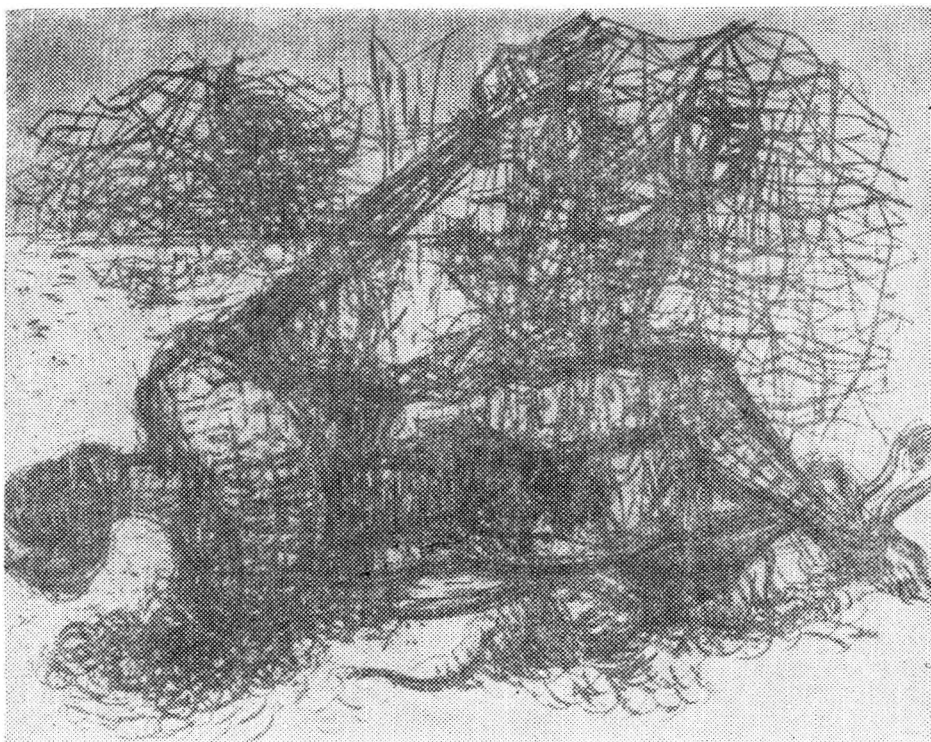
A felszabadulás után készült művek a munkásmozgalom és a fegyveres harc témáiban nem érik utol az egykorú alkotások eszmei-tartalmi egyértelműségét, formai határozottságát. A rettegés és üldözöttség éveiben még azok a mesterek is összefoglaltabb, véglegesebb, és szuggesztivebb műveket alkottak, akik később ismét feldolgozták a régi élményt. Az idő rendet teremtett ugyan emlékeik és a történelem eseményei között, gyakorlottabb lett formaalakításuk, de a régi hőfokot, a rendszer elleni gyűlölet izzó kifejezését, a képi kiáltás megrendítő erejét nélkülözik, vagy csak fogyatékosan birtokolják. Épen ezért időszerű – az általános tanulságok levonása mellett – az egyes életművek grafikonjának megrajzolása, e forradalmi szakasz elemzése és értékelése. Hasonló kiegészítésre szorul a hazai avant-garde fogalma is. Az antifasiszta képek nagyobbik része a legfrissebb európai stílusok eredményét plántálja át magyar talajba. A kor és a társadalom égető kérdéseire keresi a feleletet általuk. A későbbi feldolgozások leíró, és ráérősen csiszolható módszerrel az eszmei tartalmat, a politikai mondanivalót is sokszor fellazítják, közömbösítik. Ez természetesen összefügg az előző művészettörténeti szakasz idejéből kölcsönzött, korszerűtlen formai eszközök használatával, elsősorban a passzív, polgári rezisztencia, vagy a szubjektív líra forradalmi tartalomra alkalmatlan látványábrázolásával, és a naturális részletezéssel.

A két háború közötti antifasiszta művészetben ugyanakkor az igazmondás belső kényszere, a festő és szobrász etikai biztonsága a forrás szerepét is meghatározta, szubordinálta. Az összeütközés hevesége a különféle stílusokat egységbe foglalja, a szuggesztív élmény az európai formakultúra elemeit új életre kelti. Az egyik inkább a természet formáiból kiindulva jut el a stilizált kompozícióig, a másik szecessziós telítettséggel jellemzi az izgatott, ellentmondásos eseményt, a harmadik a politikai – érzelmi feszültséget szimbolikus nyelven vetíti ki magából. Ezt követi az expresszív sűrítés, amely jajkiáltássá fokozza kora drámáját. Van, aki a valóság torzított elemeivel tart tükröt kortársai elé, van olyan is, aki letargikus beletörődéssel fogadja sorsát. Gyűlölet és maró szatira váltakozik a megváltó halált váró fásúltsággal. Az egyén vérmérséklete a konfliktus erejétől függően hozta létre a művészi ábrázolás fokozatait. A kiállító művészek közül sokan aktívan részt vettek a mozgalomban, sokan inkább érzelmi okokból, kevésbé tudatosan megfogalmazott, de tetteket sugalló humanizmusból fordultak szembe a fasizmussal. Bármennyire jutottak is a történelmi igazság felismerésében, – fegyveres felkelést szerveztek, börtönben sinylödtek, az üldözökhöz elöl bújtak, a sír felé vánszorogtak, munkásokkal együtt meneteltek, vagy szűkebb értelmiségi körben szálltak síkra eszméikért, – egy vonatkozásban nincs közöttük különbség: *alkotómunkájukban az emberi és művészi magatartás tökéletesen összeforrott, egymástól el nem választható.*

Dési Huber István 1928-as sorozata, a „IV rend” a sűrűsödő, vészterhes viharokat ígérő, nyomasztó légkört is érzékelteti a munkásosztály harcának filmkocka éleségű bemutatásával. A tőke és a munka közötti feloldhatatlan ellentét képi megjelenítése az apró metszetekben is monumentális kompozíciós erőt halmaz fel. *Goldmann György* egy tömbből épített kis szobra, a Horthy-rendőr az ellenforradalom minden brutalitását összegezni és kifejezni képes. *Schnitzler* figurái már 1935-ben üvöltve tárják fel fájdalomukat, akárcsak *Fehér György* József Attila verséhez készült metszete, melynek ifjú szereplője nemzedékének szenvedéseit hordozza eltorzult arcvonásain. *Bálint Endre* Gyertyafénynél c. sorozata a zsidóüldözés eseményeire hívja fel a figyelmet. Szimbólumai, ikonográfiai hangsúlyai a bibliai mélységeket a fekete-vestett gyűlölet, a modern öldöklés jeleneteivel ötvözve, hátborzongató hitelességű képet rajzol. *Ruzicskay* a Világosság felé c. krétasorozatának lapjain az önkény és szolgaság, a rabslagasors és a halál jeleneteiben a szecesszió, az expresszionizmus és a plakátok tartalomsűrítő módszerét is felhasználva alakítja ki formanyelvét. Ab-

rázolása a hazai munkásmozgalmon túlmutat; egyetemes érvényű igazságok megfogalmazására vállalkozik. *Kassitzky Ilona* csontváz figurája a világmindenségre telepedett. Diktátorjának alakja a díszítményesen traktált gazdag szántóföldek megkapó képi ritmusába disszonáns módon vág bele, egy rendszer megtestesítője lesz. *Varsányi Pál* 1933-ban készült metszetein tökéletes jellemzést ad a faszizmusról, a torz sisakos alak előtt holttestek hevernek. A horogkereszt témájára komponált lapja a világot akasztófákkal benépesítő barbarizmus képi megjelenítésének korai darabja. *Berda Ernő* No pasaran-ja a spanyol polgárháború témájában az állattá aljasult ember képi felboncolásával páratlan történelmi diagnózist ad.

Minél több az áldozat, minél több az üldözött, minél tökéletesebben működik a megsemmisítő gépezet a gázkamrákban és harctereken, annál magányosabbakká válnak a művészek szerte Európában, annál szaggatottabbak és türelmetlenebbek a jeladások. *Amos Imre* Szenvedőjének halálraszánt szép feje fölött angyal lebeg. Más lapjain gúzbakötött emberek fetrengenek, véres tör hasítja ketté a kompozíciót. *Pór Bertalan* dühödt állatai a velük viaskodó vagy földre tiport figurák a harcot, a népek tragédiáját jelképezik. *Kohán György* lüktető részletekből hatalmas kartont állít össze, amelyen a szenvedés motivumaira a sisakok és szuronyok, a menetelő tárgyak ellenpontjai felelnek. *Vajda Lajos* montázsain a külön-külön értelmes dolgok, a népeket megszemélyesítő lapkivágások a koponya és a virág bizarr összefüggését támogatják. A tiltakozás, a képi vádirat egyértelmű. Összekuszálódott és érvényét veszttette az emberiséget fenntartó törvény, a valóságot megszokott képi elemekkel mérni nem lehet. Ami a 30-as évek elején a jelenetek logikus sorában el-

MARTYN FERENC: *Halott, drótakadályok között*

mondható volt, a háború utolsó esztendejében a visszavonulásra kényszerített fasizmus vad és dühödt utolsó gatteteinek idején a fogalmak új összefüggéseinek megmutatásával, esetleg a karikatúra eszközeivel – mint *Ék Sándor* és *Szilágyi Jolán* művein –, vagy a tudat alatti régiók megközelítésével ábrázolható.

Martyn Ferenc a Fasizmus szörnyetegei c. tus- és ceruzarajz sorozatát 1944-ben készítette. A vonalak sűrű szövedékében szörnyek gomolyognak, egy-egy arc, undorító végtag villan fel olykor, egy félig elnyelt ember, vagy a csillaggal megbélyegzett új bibliai Jób, testébe és lelkébe hasított sebeivel. A horogkereszt kegyetlen ábrája bukkan fel szüntelenül, ez az egyetlen hangsúlyos ábra. Őt háborús esztendő könyveinek, halálsóhajai, a vívódás és a tehetetlen harag, hóhér és áldozat, az emberiség elleni merénylet pszichológiája és krónikája sűrűsödik Martyn lapjain. A fasizmus szellemiségének szavakban el nem mondható summázása. A rajzi traktálás belső fűtöttsége, az előadás artisztikuma, mélységes műgondja különös kontrasztjával még inkább kiemeli az elszabadult démon – vízióknak is döbbenetes – valóságát.

A művészek vallomásai korukról a műtermek mélyén várták azt az időt, amikor betölthetik hivatásukat. A szörnyű idő megtanította őket arra, hogyan kísérjék féltő figyelemmel tovább az emberiség sorsát. Erről a felismert és elfogadott nagyszerű kötelességről tanúskodnak a napjainkban készült művek, amelyek az újfasizmus, a gyarmati elnyomás és az atomháború ellen foglalnak állást.

BAJOMI LÁZÁR ENDRE:

A szürrealista festészet*

Ma a szürrealista festészet rendkívül paradox helyzetbe került: az irányzat piktorai (részben azonosak a poétákkal, mert a szürrealista festők közt sok a költő és viszont), akiket harminc-negyven évvel ezelőtt az ifjú titánok roppant lázadó indulata hevített, manapság, a Nyugaton dúló fékevesztett absztrakció korában, szinte maradian „realistáknak” tetszenek. Az absztrakt irányzatokat, tudjuk, sok szélhámos is meglovagolhatja, viszont a szürrealista festőnek tudnia kell rajzolni, és általában jól kell ismernie a mesterség minden csinját-binját, hiszen a szürrealista piktúra, legalábbis fő irányzatait illetően, nem elemeiben szakad el a valóságtól, hanem összességében: egy Chirico- vagy Dali-képen szinte minden részlet akadémikus, sőt fotografikusan naturalista, s a meghökkentő benyomást éppen az aprólékos hűségű darabok merész társítása váltja ki.

A szürrealista festészetnek éppúgy megvannak a maga ősei és elődei, mint az irodalomnak. Hosszú lenne akár még csak fel is sorolni a listát Boschtól, a XV. század nagy fantasztikus festőjétől, a csodálatos groteszk *Gyönyörkert* és *Bolondok hajója* látnokától, Arcimbaldón, a XVI. századi prágai szimbolikus vizionáriuson át, aki állatokból, növényekből komponált emberfejeket, Grandville-ig, a XIX. század eleji francia karikatúristáig, akinek vad ötleteit, „eleven virágait”, hangszertestű muzsikusait Baudelaire is csodálta, egészen Redonig, Moreau-ig vagy a vámos Rousseau-ig. Arról nem is beszélve, hogy már Leonardo, minden modern kísérlet zseniális megsejtője, felhívta a figyelmet a falak faltjaira, meg a felhőkre, melyekből tájakat, folyókat, fákat stb. lehet kiolvasni...

* Részlet a Gondolat kiadásában megjelenő Szürrealizmus című kötet bevezető tanulmányából.

De mikor született az igazi, a mai szürrealista képzőművészet? Semmi esetre sem az I. Kiáltvány 1924-es felhívására! Jó évtizeddel messzebb, sőt egészen 1911-ig kell visszamennünk, ha a vajúdás, illetve a születés „pillanatát” akarjuk megragadni.

Akárcsak az irodalomban, itt is a dadaizmusba nyúlnak vissza a gyökerek, illetve egy külön, korábbi pikturális prédadaizmusba, mert a dadaizmussal is ugyanaz a helyzet, mint a szürrealizmussal: a képzőművészet tulajdonképpen majdnem egy évtizeddel megelőzte az irodalmat. Marcel Duchamp, a modernista művészeti kilengések egyik legeredetibb, legtalálékonyabb „ős-egyéniisége”, már 1911-ben elkezdett dolgozni minden idők egyik legkülönlegesebb képzőművészeti teljesítményén, a három méteres szimbolikus-allegorikus-erotikus-fantasztikus-homoros-mechanikus üvegfestményén, amely ezt a furcsa címet viseli: *A Menyasszony, akit éppen aggregényei meztelenítenek le* (ma a philadelphiai múzeumban). Duchamp (Jacques Villon fivére) tulajdonképpen a kubizmus és futurizmus keverékéből teremtette meg sajátos technikájú, egyéni felfogású műveit, s később ő találta ki a „szürrealista tárgyakat” (*ready-made*), amelyeket most a Pop' Art újít fel. A másik nyugtalan kezdeményező Francis Picabia, a kubai származású francia festő és költő volt, aki szintén az újító törekvések (beleértve az absztrakt festészetet is) egyik nagy elődje. Ő volt az első művész, aki vörös eget és kék földet mert festeni, s hosszú pályafutása során szinte picassói változatossággal újította meg minduntalan művészetét: van orphikus, mechanikus, teratologikus stb. korszaka.

A tulajdonképpeni szürrealista piktúra azonban mégis talán csak Giorgio di Chirico olasz művész „metafizikai festészetével” kezdődik, mert Marc Chagall óhéber mitológiájának és népi játékosságának irodalmi megfelelője inkább a supervielle-i gyöngéd báj, mint a lautrémont-i meghökkentésre épülő vad képzettársítás. Chirico azonban, akit Apollinaire „az új nemzedék legmeghökkenőbb festőjének” tartott, legalábbis kezdeti, 1919-ig terjedő korszakában, amikor Böcklin, a nagy svájci szürrealista előd romantikus-mitologikus piktúrájából kiindulva, valamint Nietzsche és Schopenhauer filozófiájára támaszkodva elkezdte festeni Párizsban, ahova 1911-ben költözött, nyugtalanító tornyait, titokzatos árkádjait, merész próbabábús kompozícióit (emberek sohasem szerepelnek képein!), szorongásos látomásaival nemcsak a szürrealizmus, hanem már az egzisztencializmus előfutára is. Később hirtelen pálfordulással megtagadta szürrealista múltját és dagályos akadémizmusba süppedt. (Most megjelent emlékirataiban példátlan hévvel támadja az egész párizsi iskolát, humbugnak, kőklerkedésnek minősítve minden modern törekvést.)

Chirico prészürrealista művészetével párhuzamosan többen is folytattak szürrealista képzőművészeti tevékenységet, még mielőtt maga a mozgalom kialakult volna. Így a kétnyelvű elzászi Jean Arp, aki a szobrászaton és festészen kívül a költészetbe is belekóstolt, s a dadaizmus egyik megteremtője lett Zürichben. Csak 1926-ban ment Párizsba, s hamarosan a szürrealista mozgalom egyik vezéralakjává vált. Ez a leleményes ezermester, a szürrealista tárgyak és játékok bűvésze, a kétértelmű, korcs szimbolizmust tulajdonképpen már az absztrakcióig viszi. Szintén a dadaizmusból nőtt ki egy másik kétnyelvű poéta-piktor, Max Ernst, aki az irodalmi önműködő írás mintájára megteremtette a festészeti automatizmust: a grafittechnikán alapuló *frottage*-t (dörzsölés), amely a dadaisták *collage*-a (ragasztás) után a szürrealisták egyik új ihlet-mechanizmusává vált a többi szürrealista lelemény mellett: Dominguez *décalcomanie*-ja (másolás, kopirozás), Paalen *fumage*-a (füstölés), Man Ray *rayogramme*-ja és *solarisation*-ja (torzító fényképészeti játékok). Mindezek a valóság átcsoportosító és torzító montázsok és más eljárások az ihlet önműködésére irányultak, s ki akarták kapcsolni a tudatot. „Ezt a célt magának a mozgalomnak, talán kevés kivételtől eltekintve, sem az irodalomban, sem a művészetben nem sikerült elérnie” – ismeri el Mezei Árpád *A szürrealizmus* című előadásában (Mémöki Továbbképző Intézet, 1962). Csakugyan, ha áttekintjük a többi szürrealista művész munkásságát, vagy egy pillantást vetünk a nagy festők szürrealista korszakára (mert a legnagyobbak – akár az irodalomban – itt is kinőttek a mozgalomból, illetve maga Breton zárta ki őket, mint például magát Ernstet is 1954-ben, amikor elnyerte a ve-

lencei biennálé nagy díját), azt állapíthatjuk meg, hogy „a képzőművészeti alkotásnál szükséges anyagmegmunkálás fizikai tevékenysége nem teszi lehetővé a tudatkontrollt kikapcsoló „gyorsaságot” (Aradi Nóra)“.

Valóban: ha például René Magritte, a híres belga szürrealista festő képeit tekintjük, amelyek szépérzékünket meglehetősen hidegen hagyják, s inkább értelmünket felbolygató filozófiai rejtvény-szimbólumok, éppen úgy hasonló következtetésre kell jutnunk, mintha Tanguy finoman megmunkált, remek színpomjájú, tudatosan jelképes és álomszerű festményeire gondolunk. Hasonló a helyzet a kivételes tehetségű katalán Joan Miróval, aki pedig Breton szerint a „legautomatikusabb” szürrealista festő, de minden heves, szinte történelemelőtti primitívsége, elemi varázsjelképei ellenére mégiscsak tudatos szerkesztő. De a tragikusan ösztönös és misztikus André Masson talán csak megfelel az automatizmus követelményeinek, ő, akiről Breton azt mondta, hogy a „legbiztosabb, legtisztánlátóbb kalauz a hajnal és a mesés országok felé? – kérdezhetné valaki. Nos, Massonról is megállapítja Marcel Jean, a szürrealista piktúra kiváló ismerője, hogy „művei... többé-kevésbé át vannak itatva intellektualitással.” Ami Picassót illeti, nos a zseniális mesternek, a mindenre képes Proteusznak talán éppen legszürrealistább korszaka (1927–1932) a legkevésbé eredeti: akár szegekből, madzagból, deszkából készült tárgyaira, akár a funkcionálisan kiemelt testrészekre épült, nagy kompozíciókra gondolunk, mindenütt erős Chirico vagy Miro hatást érzékelünk, természetesen azzal a megszorítással, hogy a bűvös picassói erő mindent átegyénit (megjegyezhetjük, hogy a néhány évvel később született szürrealista versei sokkal közelebb állnak az automatizmushoz, mint képei vagy vas-szobrai). Ami pedig Dalit illeti, reá kár sok szót vesztegetnünk: akármilyen tehetséges rajzoló is, nála már csak azért sem lehet szó önműködő ihletről, mert ő – különösen mióta Amerikába tette át székhelyét – agyafűrt ravaszsgal és a legtudatosabb boldondériával űzi szemfényvesztő bohóckodását. S ha végül a háború után feltűnt legnagyobb szürrealista tehetségre, a chilei származású Roberto Mattára, Lautréamont kitűnő illusztrátorára gondolunk, az ő „katasztrófa-kultuszában”, szörnynyüzsgésében csakugyan sok a tudattalan-elem, de mindezt bonyolult szerkesztéssel, tudatosan intenzív dinamizmussal találja.

Mint majdnem minden nagy mai költőnek, minden nagy festőnek is többé-kevésbé megvolt a maga szürrealista „rohama”. Tehát a képzőművészeti szürrealizmus is főleg csak megtermékenyítő lángolás volt, amely a nagy egyéniségekben ugyan elég gyorsan kihűnyt, de a modern piktúrát összeségében tekintve mégis állandó ösztönző és villamosító erőnek bizonyult, s megpróbálta „összekötni a képzeletet a természettel” (Éluard).

DÉVÉNYI IVÁN

Herbert Read a modern festészetről

A Vajda Miklós szerkesztette „Angol költők antológiája” (Móra Ferenc Kiadó, 1960) a következő rövid jellemzést adja Herbert Read-ről (aki egy szép lírai költeménnyel szerepel e gyűjteményben): „Sir Herbert Read 1893-ban született. Yorkshre-i farmer fia, a leeds-i egyetemről bevonult és tüzértiszt lett az első világháborúban. Kerámikuskész, majd az edinburgh-i egyetem művészettörténet-professzora, ma is több egyetemen előadó. Sokoldalú tehetség: költő, regényíró, esztéta, irodalom- és műkritikus, pedagógus és politikai író. Sokat tett a modern képzőművészet megértésé-

ért." Az András T. László által írott rövid pályarajz végül azt jegyzi meg, hogy Readnek „a politikában anarchista szimpátiái vannak”. (Herbert Read egyébként nem „A világirodalom gyöngyszemei” sorozat angol kötetében szólalt meg először magyarul; 1947-ben – apró, önálló kiadványként, Hamvas Béla fordításában – kitűnő, rövid esszéje látott napvilágot a szürrealizmusról.)

Az írónak a modern festőművészetről szóló testes könyvét most magyar fordításban is közreadták, 23 000 példányban. (*Corvina kiadó.*) A világos szerkezetű, a művészettörténeti és esztétikai irodalomban elharapódzott ezoterikus tolvajnyelvet teljesen mellőző, kristálytisztá megfogalmazású mű magyar edícióját a legnagyobb örömmel üdvözljük. Read professzor munkája példa arra, hogy halandzsázó mellébeszélések és erőltetett, nyakatekert teóriák *nélkül* is mennyire megközelíthetők (sőt *így* közelíthetők meg igazán...) a XX. század különféle művészeti iskolái és mozgalmi, még akkor is, ha azok némelyike misztikus világmagyarázatok (Zen-buddhizmus stb.) felhőjébe burkolja önmagát.

A szerző természetesen nem marxista, a szellemi élet jelenségeit nem a dialektikus materializmus módszerével vizsgálja. Herbert Read progresszív, polgári humanista tudós, akinek szemléletét pozitívista tény-tisztelet és a kódös, ingoványos elméleteket átvilágító felvilágosult racionalizmus hatja át. A művészet társadalmi vonatkozásait, mozgatórugóit nem téveszti szem elől, – mint ez a következő, igen figyelemreméltó megjegyzéséből is kitűnik: „Oscar Kokoschka egész életműve gyökerében át van szöve politikai összefüggésekkel, mint ahogy a modern festészet általában csupán politikai összefüggéseiben magyarázható.” Mint esztéta, távol áll a l'art pour l'art narcizmusától. „Gondolatok és érzések pontos megfogalmazását” várja a művésztől, felfogása szerint „a művészekre erkölcsi kötelezettség hárul.” Nem véletlenségből idézi az éppen száz éve (1866-ban) született nagy orosz avantgardista festő, Vaszilij Kandinszkij szavait: „A forma és a szín szépsége magában véve nem kielégítő művészi cél, a »szépség« eszményétől megszállott esztéták... állítása ellenére sem.” Éles kritikát gyakorol a „pózóló” és „cinikus” Salvador Dali felett, szemére vetve a spanyol festőnek, hogy képességeit „a reakciós erők szolgálatába állította”. Az sem véletlenség, hogy a nem csupán „hibátlan ízlést” és „harmóniát”, de „igazságot” is hordozó picassói oeuvre-t fölébe helyezi Georges Braque-énak (akinek munkásságát egyébként sokra értékeli), s könyve több helyén a legnagyobb tiszteletadással beszél Picassónak a fasizmust és imperializmust, de ezen túlmenően az embertelenség és barbarizmus *minden* megnyilvánulását megbélyegző remekművéről, a „Guer-nicá”-ról.

A könyv hét fejezetből áll. Az elsőben a századvég azon festőit tárgyalja, akik a legnagyobb hatást gyakorolták a XX. század művészetére. E művészek legjelentősebbjei a kompozíciót fellazító impresszionizmussal szembe forduló, a szigorú képszerkesztéshez visszatérő Paul Cézanne és a színek tudományos elemzésével (mindenekelőtt Chevreul optikai tanaival) oly sokat foglalkozó, „divizionista” (másként „poin-tillista”) Georges Seurat. Cézanne egyik műve, a „Három fürdőző nő” sokáig Henri Matisse tulajdonában volt. Az életöröm és gall kecsesség nagy mestere e Cézanne-festményt 1936-ban Párizs városa múzeumának ajándékozta. Matisse kísérőlevele valomias arról, hogy Cézanne művészete, valamint emberi lényének etikussága, gáncstalansága mekkora példaadást jelentett a következő nemzedék legjobbjai számára: „A kép harminchét éven át mindig legfőbb támaszom volt művészi pályám kritikusi perceiben. Belőle merítettem hitemet és kitartásomat...”

„Az áttörés” címet viselő második fejezet a francia „Fauve”-okat („Vadak”-at) és a „Die Brücke” csoport német expresszionista festőit tárgyalja, – azokat a művészeket, akik keveretlen, tüzesen ragyogó színeikkel, merész, friss és dinamikus kompozícióikkal új lapot nyitottak a művészettörténetben. Az elsősorban Braque és Picasso nevéhez fűződő kubizmus, Marinetti, Boccioni és köre futurizmusa, Tristan Tzara és társai dadaizmusa, az André Breton szellemi vezérlete alatt működő szürrealista mozgalom bemutatása után az ötödik fejezet az elmúlt évtizedek három zseniális mesterét, a spanyol-francia Picassót, az orosz Kandinszkijt és a svájci Paul Klee-t tár-

gyalja. Az utolsó előtti fejezet a konstruktivizmussal és a geometrikus absztrakcióval foglalkozik, kiemelve itt mindenekelőtt a hollandokat és az oroszokat, hiszen ők (Mondrian, Malevics, Tatlin stb.) voltak a konstruktivizmus legkövetkezetesebb és legértékesebb képviselői. Velük kapcsolatban említ meg Read *négy magyar nevet*, Moholy-Nagy Lászlót, Kepes Györgyét, a pécsi születésű Breuer Marcell Lajos építészt és az ugyancsak Pécssett, 1908-ban született Vásárhelyi Győzőt; „Victor Vasarely” nyerte el egyébként az 1965. évi São-Paulo-i (Brazília) művészeti biennálé festészeti nagydíját. Az utolsó rész a „lírai absztrakció” vagy „absztrakt expresszionizmus” történetét foglalja össze; itt tárgyalja Read – mint előfutárokat – Kokoschkát, Soutine-t és Rouault-t, majd a mai nonfiguratív festészet *nem-mértani* irányzatának prominens művelőit, így a Hemingway legszűkebb baráti köréhez tartozó André Masson-t, M. Tobey-t, J. Pollock-ot, a költőként is jelentős H. Michaux-t, Pierre Soulages-t.

A már recenzióink elején említett logikus koncepción kívül nagy értéke a könyvnek az a képesség, ahogyan Read pár mondattal, néhány biztos vonással megrajzolja egy-egy művész szellemi habitusát, arculatát. Az 58–59. oldalon például Rohlfs-ról, Emil Noldéról, E. Munch-ról *kevés szóval* milyen sokat mond el . . . Kitűnő az a portré is, amelyet Fernand Léger-ről, erről a különös, sokszor talán brutálisnak tűnő, nyíl-egyenes pályát megfutó, hibátlanul egységes és konzekvens, plebeius szemléletű művészről ad a 80–83. oldalon. Vagy milyen szépen szól Read az ezerarcú Picassóról, akinek 85. születésnapját ez évben készülnek megünnepelni mindazok, akik sajátjuként érzik korunk modern művészetét: „Picasso nagysága nemcsak páratlan, vele született tehetségében keresendő, hanem érzékenységének és víziójának mindent átfogó, hallatlan távlatú skálájában és szinte kimeríthetetlen átalakulási készségében, amelyben a befogadott és visszaadott benyomások végtelen és állandóan növekvő kölcsönhatása érvényesül.” A közelmúlt nagy alkotói között talán csak egy van, akivel szűkkeblűen, kevéssé méltányosan foglalkozik Read; ez a mester Modigliani, akiről a szerző *mindössze* annyit tart szükségesnek megjegyezni, hogy stílusát „mesterként elegancia” és „jellegzetes manierizmus” jellemzi. E véleményt a magunk részéről elfogultnak, egyoldalúnak érezzük.

Sir Herbert Read könyve – mint az író ezt maga közli műve előszavában – *nem kíván teljes képet* adni a XX. század festészeti irányzatairól. A „naivok” (élükön Henri Rousseau-val), a szocialista-realisták és az ún. „neorealisták” (pl. a mexikói Rivera) éppen csak említést kaptak a könyv oldalain. Valószínűleg evvel magyarázható, hogy az eredeti angol címből („*A Concise History of Modern Painting*”) a magyar kiadás a „történet” szót törölte. *Gottschlig Ferenc* fordítása jó, azonban a 127. oldalon van egy elég zavaró „Leiter Jakob”: „Az új gondolkodásmód, amelyet kétségkívül a *harmincak* politikai légkörre határozott meg . . .” kezdetű mondat értelme homályos. Read valójában a *harmincas évek* politikai légköréről beszél, mint ennek a *mémet* kiadásban („Geschichte der modernen Malerei”) utánanéztünk. Nem fordítói, inkább lektori hiba az, hogy az 54. oldalon Rouault születési éve pontatlanul szerepel. Rouault ui. a Párizsi Kommün évében, 1871-ben született. (A későbbi nagy mester édesanyja a kommunárok és az ellenforradalmi csapatok közötti utcai harcok és ágyúzások közepette hozta világra gyermekét, mint ezt a Rouault-monográfiák meg is szokták említeni.)

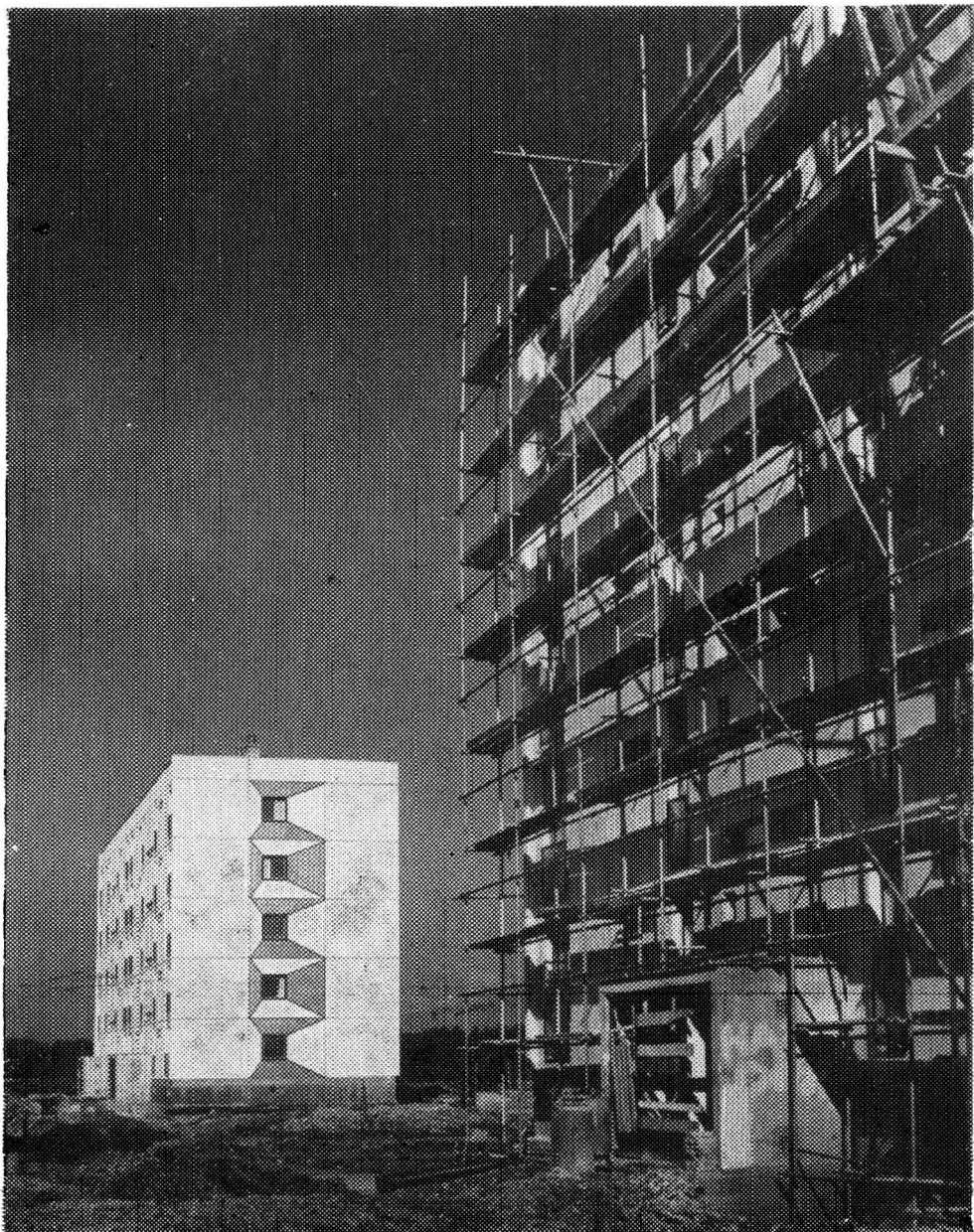
Az olvasó tájékoztatása céljából – úgy gondoljuk – ajánlatos lett volna feltüntetni, hogy a magyar kiadás – nem lényegesen ugyan, de mégis – *rövidített*. Vásárhelyi Győzőről például az eredeti szöveg ír pár mondatot, míg a magyar verzió éppen csak nevét közli. Az eredeti szöveg említi Szenes Árpád festőt is (szül. 1900-ban), a magyar fordítás – nem értjük miért – Szenes nevét mellözi.

E kisebb fogyatékoságok ellenére elégedetten forgattuk az értékes könyv magyar fordítását, amely az újabb művészeti törekvések iránt érdeklődő magyar közönség tájékoztatásában – a most következő jelző ezúttal *nem frázis!* – valóban *hézagpótló* szerepet tölt be.

A MECSEKI FOTÓKLUB KÉPEIBŐL

LANTOS MIKLÓS: *Dzsámi*

LANTOS MIKLÓS: Építkezés

SZÁSZ JÁNOS: Ormánsági asszony

SZÁSZ JÁNOS: „Hazafelé”

HALLAMA ERZSÉBET: *Koczián Sándor*

SZALATNAI REZSŐ: *Péterfy Jenő*

HALLAMA ERZSÉBET

Koczián Sándor

1.

A pécs-szigeti külváros ferencrendi plébániáján 1850. februárjában jegyezték be a kereszteltek anyakönyvébe a 12-én született Koczián Sándort, Koczián Sándor és Ángyán Anna szülők törvényes fiát. Az apa 48-ban százados volt, Perczel Mór segéd-tisztje, majd Kaposváron irodatiszt, az anya Ángyán János fajszi tisztartó lánya. Első gyermekük Sándor volt, őt követte 1851-ben Jenő, 1852-ben Ágoston, majd a kis Hermin, aki azonban kisgyermekkorában meghalt. A testvérek közül Jenő élt meg egyedül hosszabb kort, Ágoston, aki bátyjához hasonlóan a pécsi gimnázium diákja volt s ott néhány versével díjakat is nyert, szintén korán, huszonkét éves korában halt meg.

A család megpróbáltatásai 1858-ban, az apa halálával kezdődtek. Mivel csak kilenc évi szolgálat volt az idősebb Koczián Sándor mögött, nyugdíjat nem, csak végkielégítést kaptak utána. A szegény Ángyán Anna nem tehetett mást, minthogy apró gyerekeit összeszedve Pécsre költözött, ahol nővére volt férjnél. Aztán kosztosdiákokat tartott, varrt és kézimunkázott, később mosott is, egyszóval mindent megpróbált, hogy fönntartsa megfogyatkozott családját. Nehezen ment, bár csak Sándor maradt otthon, Ágostont a bakócai K. Vilmos fogadta örökbe, Jenő pedig a püspöki árvaházba került.

Pécsett hosszabb ideig a Megye utcában laktak, itt érte a fiatal Koczián Sándort az első szerelem élménye. Az emeleten lakó, módos hivatalnokcsalád lánya, Személyi Matild volt a diákos, lángoló – és persze viszonzatlan érzelem tárgya. Közben pedig a ciszterciek pécsi főgimnáziumában tanult váltakozó sikerrel. Az első osztályban német nyelvből és mennyiségtanból elégséges, szépírásból elégtelen érdemjegyet kap. Később a jobbak közé tartozik, de még a VI. osztályban is, ahol már kitűnőt kap

magyarból, „általános sorozata” csak másodrendű. A VII. osztályban (a nyolcadikat már nem járhatta végig) a félévi bizonyítványt úgy küldik el, mert betegen fekszik.

Az első irodalmi díjat már az V. osztályban elnyeri, s ettől kezdve az önképzőkör évkönyve az ő nevével van tele. És ő pályázik: balladát kell írni, vagy műfordítást, történeti beszélyt vagy értekezést, nem számít. Valószínű, hogy az aranyak, amiket ezeken a bőven burjánzó pályázatokon lehetett nyerni, legalább annyira vonzótták, mint a dicsőség, amit pedig nagyon áhított. Hatalmas alkotókedv és munkavágy dolgozott benne. A rövid három év alatt, ami az első írásoktól haláláig eltelt, rengeteget írt és olvasott, aelnöke volt a gimnázium irodalmi körének (komoly rang volt ez, hiszen az elnök irodalomtanár volt). Itt szavaltak és kritizálták a benyújtott írásokat, „értekezéseket” írtak és olvastak fel a legkülönbözőbb témákról, különféle művek másolását vállalták, rendszeres közgyűléseket tartottak és előadásokat rendeztek.

Míndezek mellett még az újságíróskodást is megpróbálta, igen nagy ambícióval. Ramazetter Károly, aki ebben az időben a Lyceum nyomdát bérelte, lapot indított Pécsi Közlöny címmel, vegyes tartalommal. Kocziánnak, szűkebb körben ugyan, de volt már akkora irodalmi rangja, hogy a nyomdász rá is számított a lap előkészítési munkái során. Koczián a „Tárca” rovat keretében verseket és humoreszkeket vállalt. A Pécsi Közlöny azonban rövidéletű lap volt, még 1870-ben meg is szűnt.

1870 január 6-án folyamodványt ad be a „Pécs-felgymnasiumi Segély-egylet”-hez, amely meg is szavaz számára havi 10 forintot. Áprilisban már kénytelen két hónapra járó összeget kérni, mert nem tudják kifizetni a lakbért. Más alkalommal egyik tanára magához rendeli, de nem tud elmenni, mert ruhái zálogban vannak. Egyszer följegyzett néhány nevet egy cédulára (egy kapitány, egy katonai állatorvos, egy pék nevét többek között), valamint a napokat, amikor ezeket a családokat fel kell keresnie. Ruhát kapott és ételmezt a jómódú és olykor szívesen jótékonykodó pécsi polgároknál. Mások gyűjtést indít a gimnázium, hogy fürdőre mehessen, a fiatal diák tehetetlenül szenved, hogy neve ilyen módon városszerte „meghurcoltatik”, de némi elégtétellel hallja, hogy egy úrihölgy a gyűjtőív aláírásakor megjegyezte: ez a fiú rettenetesen gögös, „márpedig a gög a szegénységgel össze nem fér”. Ez volt az egyetlen védőpajzsa a nyomor ellen.

A szegénység mellett a fiatallembert súlyos betegség gyötri, amelyet a katonai „ujoncozási bizottságnak” beadott orvosi vélemény így határoz meg: „veselob és fehérvény vizkór”. Egyízben azonban, amikor Verbőczy István, kedves irodalomtanára, az irodalmi kör elnöke és jóformán egyetlen jóakarója új orvost hozat hozzá, Koczián örvendezve közli, hogy úgy látszik, mégsem a szíve és a mája beteg, talán meggyógyul. Valószínű, hogy többféle baja is volt, olykor 2–3 hétig fekszik egyfolytában, nagy fájdalmak között, feldagad, mozdulni sem bír, úgy kell megfordítani az ágyon. A magány és a szegényes szobához láncoltság mellett legjobban a szellemi tespedés bántja. Szemfájása gátolja az olvasásban is.

Közben pedig szerelmes, tanítványának, a kis Edének nővérébe, Paulinba. Paulin harminchárom éves, amikor az ifjú poéta tizenkilenc. Eleinte nap-mint-nap látják egymást, a diák tanítja a kisfiút, a nővér varrogat, hímez, olykor forró pillantásokat váltanak, s ha kettesben maradnak, a türelmetlen és szenvedélyes ifjú újabb és újabb vallomásokért, bizonyítékokért ostromolja a lányt. Kezdetben Paulin meg is látogatja Kocziánt, mikor ez hetekre ágynak dől, leveleket küld, üzen neki, a kis Ede a postásuk. Később is tiltakozik a fiatalember szemrehányásai és gyanakvásai ellen, de kereken soha nem mondja meg neki, hogy részéről ennek a kedves, kilátástalan szerelmnek semmi értelme. Így ez a szerelem élete utolsó percéig elkíséri Kocziánt.

1870. április 7-én ismét továbbköltöznek, pécsi éveik alatt a háziurak kimerült türelme folyton új és új lakásokba kergeti őket, ezúttal a Barátok utca 12. számú házba, (ma Sallai utca 24.), amelyen az utókor emléktáblát helyezett el. Úgy tűnik, oldódnak a sötét gondok, átmenetileg jobban is érzi magát, aranyszívű vigasztalóra és megértő beszélgetőtársra lel a tizenhat éves házikisasszonyban – akibe talán sze-

relmes is lenne később – a teljes felgyógyulásról kezd ábrándozni, s naplója 1870. április 10-én kelt utolsó bejegyzése ez a szó: „Várjunk!”

Május 15-én pedig Pécsen, a Lyceum nyomdában a derék Ramazetter Károly szomorú kötelességének tesz eleget: kinyomatja a szűkszavú gyászjelentést. 1870. május 14-én végetért ez a rendkívül rövid, szenvedésekkel teli élet.

A következő évben az irodalmi kör kiadja néhány versét Emlékfüzér címmel. A szerény jóvedelmet Várady Antal, a későbbi költő, aki egy osztállyal járt Koczián alatt, s annak halála után ő lett az irodalmi kör alelnöke, viszi el az édesanyának. Később így számol be erről az eseményről. „Most is előttem áll a pillanat, amikor átadtam neki. Sírva borult a nyakamba. Egy eltemetett boldogság és szép jövő permetezett a könnyeiben . . . Nagy talentumot zárt el a kora sír.”

Koczián Sándor síremléke a mai pécsi köztemetőben áll, s a kőbe vésve egyik költeményének két sora:

„Sötét síromnak néma éje,
Korán átlépek küszöböd.”

2.

A régi pécsi közvélemény „Pécs Petőfije” néven emlegette Koczián Sándort. Nem szerepe, nem jelentősége, mégcsak nem is költői hangjának hasonlósága igazolja ezt az elnevezést. A fiatal versíró diák először maga beszélt arról, hogy Petőfit tekinti példaképének, egy kortárs írja is: „. . . persze ideálja Petőfi volt, mindenben annak nyomain haladott”. Ezt aztán, mint kézenfekvő tény, a kortársak átvették, s a fiatal költő tragikus sorsa, korai halála elegendő volt ahhoz, hogy a kegyelet megadja számára, mintegy végtisztességként a megtisztelő címet.

A cím megtisztelő és túlzott, de nem érthetetlen és nem egészen indokolatlan. Tehetséges költő, büszke és önálló lélek, érdeklődő és éleseszű fiatalember volt Koczián Sándor. De reménytelen sorsának leküzdhetetlen terhét hordozta a vállán és nagyon nehéz korban született. A többre vágyó, népe iránt felelősséget érző ember kiábrándultan fordul el a jelen nyomasztó világtól, amelyben eseményt, lelkesítő célt nem talál, szenved, világfájdalomba süpped és önlelkét boncolja. Új forradalomban nem lehet reménykedni, a réginek megfakult a fénye, különösképp azok számára, akik amúgyse ismerhették személyes élményeikből. A bágyadt, színtelen hivatalos irodalom langyos tenyészetében csak hazug eszmények és erőtlen epigon-művek születnek. És mindezen tények tetejébe Koczián diák volt, egy olyan iskola diákja, amely rideg következetességgel és agyonnyúzott ál-eszményekkel szolgálta a hatalmat.

Eszmélésének évei arra az időszakra esnek, melyről Komlós Aladár azt írja: „1867–90 között roppant űr támad a magyar szellemi életben. Irodalmunk száz éve nem volt olyan sivár, mint most.” (A magyar költészet Petőfitől Adyig. Bp. 1959.) Ebben a roppant űrben írta naplóját, verseit egy pécsi fiatalember, mindig mástól kapott ruháiban, soványan és betegen, tizenhét és húsz éves kora között.

3.

Terjedelmes kötetre való verseinek egyéni hangjáról, meghatározó stílusjegyeiről nehéz lenne beszélni. Költészetét mégsem sorolhatjuk egyetlen irodalmi irányhoz sem. Ha abból indulunk ki, hogy Petőfi-követőnek tartották, akkor talán egyszerűen a Petőfi-epigonok között kereshetnénk a helyét. Ez azonban márcsak azért sem sikerülhet, mert verseiben egy sereg máshonnan jött hatást is egybeolvaszt. Petőfire utal néhány népdal-kísérlete, néhány Petőfi-vers hangulatának közelítőleg pontos utánélése, strófaszervezetek, Petőfi által kedvelt versformák átvétele, de ugyanakkor

Arany is hatott rá, leginkább a balladákkal. Lehet, hogy a Vörösmartyt olvasó diák tör ki öntudatlanul belőle, amikor „setét zordon föllegek”, „sötétlő szikla bércek” népesítik be verseit, de a stílromantikára törekvő korabeli irány is hatással lehetett rá, ha közvetlenül a művekkel nem is, hát az elégedetlen, a társadalom és az irodalom szürkesége ellenében valami újat, különlegesen kereső hangulatával, amely talán „benne volt a levegőben”. Az uralkodó irodalmi divat pedig (és persze a pályázatok!) történeti beszély és történeti tárgyú elbeszélő költemény írására ösztönzi.

Az, hogy a konzervatív nép-nemzeti irány uralmának idején ez a fiatal költő a forradalmibb, szenvedélyesebb, szókimondóbb és „fiatalosabb” Petőfit választotta példaképének, csak a javára írható. És a javára írható az is, hogy példaképének követését komolyan vette és ifjúkora ellenére mélyebben valósította meg, mint a lármás Petőfi-utánczók. Egyéniségüknek egy igen erős, közös vonása az a magától értetődő, eredendő tisztaság, amely előtt ismeretlen az önáltatás, a felelősség alóli kibújás, az igazság bármiféle megkerülése. Verseiben minden fiatalos modorosságon, minden tökéletlenségen, minden tévedésen is átüt és uralkodik ez az őszinteség, az ösztön, amely a jót tévedhetetlenül elválasztja a rossztól. Ez az ösztön feltétlenül a lényegyet látó és megragadó, nemes realizmus irányába mutat. Kocziában minden gátló tényező ellenére van egy egészséges szikra, amelynek persze egyre kevesebb köze van a derűhöz és valami pislákoló öngúny, amely talán szerencsésebb körülmények között felszabadíthatta volna hangját. Itt van például egy kétszakaszos verse:

„Betegségtől gyötörve fekszem itt, Némán az ágyban, némán, csendesen, Fájdalmas lelke ábránd szárnyán Oly messze száll át széles téreken.	A képzelet, e művész Raphael, A mennyet festé, oh mi bájoló! Lelkem leszállni készül kéjesen Roppan az ágy és azt mondja: hohó!”
--	---

De ritkán „roppan az ágy”. A valóság inkább másképpen befolyásolja a képzelet szárnyalását: megadja az álmokban föllelhető világ alapszínét és elterel fényesebb, tisztább tájakra. Reviczky jut az ember eszébe, ámbar a Koczián verseiből kialakuló kép nem mutat olyan lágy kedélyvilágot, az ő versei nem olyan zsongítóak, ábrándosak, könnyedek és zeneiek, formái nem olyan szabatosak, tiszták, világa keményebb, darabosabb, sötétebb, nem olyan tarkán hullámzó és természetesen művészi-
leg is tökéletlenebb, de Kocziában már föllelni véljük a Reviczky kifejezte élet-
érzést, az iránytalan, meghatározatlan keresést. Társadalmi tartalom híján saját lel-
kének rezdüléseit írja szüntelenül, sok oldalról, mégsem változatosan. Szomorúan és
reménytelenül kallódik a világban, hitét és emberi energiáit nincs mihez kötnie, hát
szép, sötét, komor hangulatokhoz, puhán kibomló vesszorokhoz köti és álmodozik.
Az álom felszabadítja, a hangulatok betöltik, kielégítik, az élet újraélésének, telje-
sebb újratermelésének lehetőségét adják. A Dalaim című vers (amelynek azonos címe
tragikus módon utal Petőfire: hová lett Petőfi színes és áradó kedélye, tapintható élet-
közelsége, a konkrét történelmi valóságban gyökerező eszmegazdagsága, mély humá-
numa, amelybe belefért az egész világ?) őszinte s elfogadható ars poetica.

„Zeng ajkamon szívűgta ének, A hangok benne egyszerűk, Mint egyszerű a szív, ahonnan Fakad borongó zengzetük.	Ha jártál már a temetőben, Hol a siron virág terem, Lengvén szívből jött sóhajoktól, Tudod, milyen költészetem.
--	--

Dalaim lengő sírvirágok,
Miket megtört reményeim
Sírján fakaszt a fájdalom föl
S növesztik rezgő könnyeim!”

Ahhoz, hogy a világ és önmaga összefüggéseit, viszonyát elemezze, nagyon fiatal még halálakor is. Így aztán magát az alig differenciált alaphangulatot írja, sokszor; már tizenhét éves korában is: „Boldogtalan valék / Már létem kezdetén, / S hogy boldog nem leszek / Előre érzem én. (Sorsom.) Vagy: De hajh, mily élet az, / Mily fájdalom teli, / Midőn nyugvó helyét / A lélek nem leli. (A szenvedő.) A teljes reménytelenséget néha precíz körkép formájában ragadja meg, ilyenkor erőteljesnek, mondhatnám modernnek érezzük:

Oh, tudni azt, hogy nincsen olyan eszme,
Melyből felém egykor derű ragyog;
Oh tudni azt, hogy aki mindörökké
Boldogtalanná tesz: magam vagyok!

(Zendülj meg újra)

Semmi nem hoz új színeket ebbe a világba, fájdalmas a gyermekkorra való visszaemlékezés is, tetézi a bánatot halott kishúgának emléke, a tájak viharos felhőkkel,

Koczián Sándor utolsó lakhelye: Pécs, Sallai u. 24. (A kép bal szélén)

(Foto: Erb János)

szikláikkal, porladó köveikkel, és a lengő repkény-lombokkal csak hűséges szolgálai ennek a pesszimista költészetnek. És ugyanígy van a szerelemmel is. Matildnak néhány kezdeti próbálkozás, antik versformákban írt, kevésbé átélt versek jutottak, Paulinnak eleinte néhány lelkendező, dicsőítő vers:

Ha feltekintek a mennyboltozatra,
Honnan felém a fény tengerét ontja
A reszkető csillagsereg,
Oly kéj hevíti keblemet,
Amelybe szívem éppúgy reszket,
Mint a csillagsugár . . .

(*Midőn a földre*)

De aztán a szerelem is hozzáötétedik a többi témához, s eltekintve a női szív csalfaságáról szóló elmélkedések hosszú sorától, ez a motívum is arra lesz jó, hogy növelje a költő versekbe foglalt szenvedéseit.

Olykor-olykor azért verseiben is kitekint más tájakra, hiszen van véleménye tágabb környezetéről is. Általában azonban határozatlan, nem kellően átgondolt mondanivalója van hazáról és szabadságról. A versekben nem tudja áthidalni a szakadékot jelenének hétköznapijai és költői példái között. Néha azonban, mint pl. a *Borulj el lelkem* című versben, amikor képzeletben Kossuth sírjához látogat, szellemét ébresztgeti, bátran közli véleményét saját koráról is: *Oh mert hazudnak a vakondokok / Kik ezt a kort szabadnak hirdetik, / Rab még az ember, az előítélet / Megátkozott békői terhelik.*

A bámulatosan termékeny fiatalember írt egy sereg sikerületlen népdalt, megpróbálkozott kispikái műfajokkal is. Balladái közt akad néhány kitűnően megszerkesztett, jó ritmusú darab, amelyben a cselekményt igyekszik lélektanilag is indokolni, s amelyben a párbeszéddek ügyesek, világosak, pergőek, általában azonban ezek sem eredetiek. Írt egy hosszú elbeszélő költeményt is *Pártviszály* címmel, ezt is pályázatra, mint balladáinak nagy részét. A magyar történelemnek abba a korszakába vezet a történet, amikor az Árpád-ház kihalása után a trónutódlás kérdésében két pártra szakadtak a magyar főurak, a háborúskodó főurak gyermekei szerelmesek egymásba, megszöknek, de apáik bosszúja utoléri őket. A mű mégis érdekes: Koczián stílusa nemcsak jól alkalmazkodik a történelmi témához, de fordulatossá, színesíti.

Ezekon kívül műfordításokkal is kísérletezett, leginkább németekből, s főként Heinéből fordított, e fordítások azonban sikerületlenek.

Egy nagyobb prózai műve, *A bújosó* (a Széchenyi-díj pályázatra készült történeti beszély) rövid napok alatt, betegágyban fekvé született. Reménytelen vállalkozás egy alig húszéves ifjúnak megadott feladatot teljesíteni, prózában, ráadásul egy eleve holt műfajban. A vállalkozás nem is sikerült, de a gyengén induló írás a második részben megélné, a meseszöveg és a banális megoldások ellenére azt bizonyítja, hogy Kocziánban volt hajlam a feszültség-teremtésre. S a romantikus hang, amely a lélekrajzban csődöt mond (sajátos módon Koczián úgy képzelte, hogy művében titokzatos szenvedélyek játsszák a főszerepet) egészen átforrósul, amikor a hazájából kiüldözött herceg bánatát, majd győzelmeit fejezi ki.

Írt egy sereg „értekezést” is: *Petőfi* rhytmus és stropha rendszeréről; *Tompa „Pusztán”* című költeményének aestetikai taglalata, fő tekintettel annak elszavalására; *Mennyit tett a színészet az irodalom felvirágoztatásán, s kell-e azt úgy pártolnunk, mint az irodalmat?* stb. Érdekesebb *A magyar népköltészet főbb sajátosságai* című, amely ugyan csak a szerelmes dalokat tárgyalja meglehetősen önkényes csoportosításban, de a példák, melyeket idéz, a népköltészet széles ismeretéről, szeretetéről, biztos szemről és ízlésről tanúskodnak.

Legkerekebb, legizgalmasabb műve kétségtelenül naplója, éppen az, amelyet önmagának írt, minden fiatalos irodalmár-póz nélkül, szenvedélyesen és őszintén. Legbensőbb érzéseinek, legszárnyalóbb gondolatainak dokumentuma ez a vékony füzet, amelyet 1869. december 6-án kezdett írni, ezzel a bevezető sorral: „Szerelmem éve ez!” Ilyesminek is tervezte: szerelme történetét akarta rögzíteni, „lávaként ömlő” érzéseinek a versírás sem volt elegendő. A napló aztán – a dolgok természeténél fogva – jóval több lett ennél. Bizonyítéka többek között annak, hogy a világ iránt hallatlan érdeklődés lobogott ebben a fiatalemberben, ifjúkora ellenére széles látóköre és meglepően eredeti gondolatai voltak, s ámbár természetesen teli volt téves nézetekkel is, éles esze és remek felfogó képessége eligazíthatta volna a jelenségek között.

Még aljegyző volt az irodalmi körben, amikor egy másolásra átadott mű leírását megtagadta, sűrű elnézés-kérések közepette, hangsúlyozva, hogy különben minden munkát készséggel, sőt boldogan elvégez, de ezt nem teheti meg: „Azért, mert e fanaticus mű szerzője lábbal tapodja, nyomorultnak nevezi, rágalmazza a francia forradalmat, melynek nagyszerűsége bámulattal tölti el lelkemet, melynek elveit némi kivételekkel én is magaméinak fogom vallani, s melynek hőseit . . . tisztetem, s csodálom . . .”

Mikor pedig egyízben társaságban találkozik Kossuth volt titkárával, lelkesen és boldogan ír beszámolót erről naplójába. Meghatja, hogy közelről láthatott valakit, aki a „dicső 48-ban” jelentékeny szerepet töltött be.

Máskor valóságos politikai összefoglalót ír Európáról: „Garibaldi szegénységgel küzd, Romániában középkori vadsággal gyilkolják a zsidókat; Németországban ferde, demagóg útra tért social-democraták a „szabadság-egyenlőség-testvériség” szent nymbusa alatt azon törekednek, hogy a munkások kasztját az aristocratia urává tegyék; a szabadságnak itt is sirt ásnak . . .”

A szigorú katolikus gimnázium diákjának persze sokmindenről van hiányos, téves vagy felületes elképzelése. Például egy másik, 1869. december 28-i bejegyzés:

„Valóban különös, ma a »Nép Szava« s a »Ludas Matyi« című lapokat rám címezve kapom a postáról, holott én nem praenumeráltam. Talán elment a híre, hogy szélső baloldali vagyok, s ingyen is a nyakamra küldik. Ha becsületes lapok volnának, de ily botrányművek, a sajtó kinövései: valóban szinte szégyellem, hogy szélső baloldali vagyok.” (A Nép Szava a munkásság felé fordult, a Ludas Matyi pedig bátor hangú, kiegyezés és Habsburg-ellenes élclap volt.)

De más kérdésekben valóban „szélső baloldali”, mert az tényleg igen önálló, bátor gondolkodásra vall, hogy a szerzetesi iskola növendéke ilyen hangon írjon az egyházzról: „Rómában azon dolgoznak, hogy észellenes dogmák kovácsolása által megöljék az úgy is beteg vallást”. És: „Sokan sokat remélnék a zsinattól, de én nem várok eredményeket. A sebek nem fognak orvosoltni . . .” írja 1869. december 8-án.

Nem volt túlságosan elragadtatva iskolájától, a tanuló társaktól és a tanároktól. Igaz, minden apró jóindulatért nagyon hálás tudott lenni, de jellemző például, hogy mikor hetekig betegen feküdt, senki se kereste fel, csak két diák, azok is csak azért, hogy írja meg a magyar dolgozatukat. Az iskola iránti ellenszenvet, igazán nem csoda, csak növelték az olyan esetek, hogy például lefújták az irodalmi kör egy előadását, mondván, hogy nem kell az a közönségnek. Így fakadt ki akkor Koczián: „Milyen állapotban van a tanári kar! Ilyen vezetés, ilyen nyomorult rendszer mellett nem is kívánható, hogy az ifjúság különb legyen.”

A színház egyike legdédélgetettebb álmainak, s egyízben azon kesereg, hogy Egressy, Lendvay, Jókainé és más kitűnő színészek meghaltak, mielőtt egyszer is láthatta volna őket. Manapság pedig, írja, „az operai kornyikálások, a divatos cancan szemetje elborítja a színpadot.” S így fűzi tovább logikus gondolatait:

„Tudom, hogy ennek oka a társadalmi helyzetben rejlik, s míg egy forradalom a társadalom roppantul felhalmozódott szemetjét el nem söpri, addig a színpad, e

legméltóságosabb temploma a művészetnek, addig e szentély nem fogja lerázhatni kebeléről az érzékiség bálványának undok anyagát.” Majd szomorú tanácsstalansággal teszi hozzá: „hol ezen idő? hol leszek én akkor?”

A napló hű képet ad írójának mélységes nyomoráról, kitaszított, szerencsétlen helyzetéről is, amelyet a betegség tesz még elviselhetlenebbé.

Megfogalmazásai sokszor megindítóbbak a versekénél:

„Úgy vagyok életemmel, mint ki lyukas csizmával megy bálba, s azután nem mer táncolni, hanem valamely díván zugában húzza meg magát, s onnan nézi a repülő párokat. Ne morogj szegény, örülj, hogy még is csak van csizmad, mivel bejöhettél. Köszönöm, majd csak örülés nélkül ülök, míg a kaszás ki nem lódit.”

Életfilozófiát is csinál magának, s miből másból tehetné:

„Öröm, remény, szerelem már nincs, de fájdalom van. Ez már egyetlen morális birtokon, midőn ezt is elvesztem, azon pillanatban megszűntem élni.”

Ugyanakkor végtelen szívóssággal, kitartással veszi fel a harcot a szellemi elnyomódás ellen: betegágyában, szűró háttal, feldagadt testtel, rendellenesen dobogó szívvel, zúgó fejjel is újból és újból megpróbál olvasni, írni, gondolkodni. „Oh, végtelen szoros a kapocs az anyag és a szellem között” – sóhajt fel egy tehetetlen pillanatában, amikor már úgy látszik, a nyomorult anyag győz a hasztalanul küzdő szellem fölött.

1869 utolsó napján így búcsúzik az évtől: „Egy mennyet adtál nekem, s onnan a pokolba taszítottál. Rövid voltál, de egy örökkévalóságot foglaltál magadba.”

És ez kétszeresen is igaz. Igaz az ő szubjektív szempontjából, s igaz azért is, mert ennél a szinte gyermekként meghalt költőnél egy év hosszabb, gazdagabb volt, mint más embernél egy évtized. A tűz, amely benne lobogott, mindennel szembeszállt, harcra kelt a betegséggel, nyomorral, s csak erőszakkal lehetett kioltani.

Durva kézzel törte szét a halál ezt az életpályát, és jóslgatni fölösleges: mi lett volna belőle. „Rosszkor élt” és vidéken is, kívül a művelődés vérkeringésének főerein. s a kevés, amit élt, az is sötét volt, egyhangú volt, telistele betegséggel, kicsinyes gonddal, nyomasztó iskolai levegővel, a megaláztatások, foltos ruhák okozta begubózással s kamaszos-világfájdalmas útvesztőkkel. Mégis, ott van írásain az eredetiség és tehetség bélyege. Sorsa tanulságos, életműve figyelemre méltó, s szinte biztos, hogy jelentősége túlnőtt volna a helyi hagyomány határain – emellett és ezzel együtt is, legalább naplója van olyan értékes, hogy megérdemelne a felelevenítést.

SZALATNAI REZSŐ

Péterfy Jenő

Másoknak Fiuméről az Adria jut az eszébe, nekem egy halál.

1899-ben, egy nyárvégi napon, hazamenet a legeszeményibb tanári vakációról, Olaszországból, Fiume előtt, tehát Magyarország határán, a robogó gyorsvonatban, a félreeső helyen, főbelötte magát Péterfy Jenő. Legkülönb írástudóink közé tartozott; nem akarta átlépni sem az ország, sem a század küszöbét, önként eltávozott. Diákkorom óta nyugtalanít ez a különös halál. Figyelmesen nézegetem Péterfy Jenő arc-képét, aláírását, nem fedezem fel a halálvágy nyomát sem. Ennek a szembenéző férfiarcnak szinte kedélyes vonásai vannak. Ha soká nézem, az a benyomásom, mosolyog rám. A tömött, dús bajusz, a kerek orcák, a figyelmes, csillogó szem, a gondosan s

divatos-vastagon megkötött nyakkendő s az érzékeny, pontos és takaros írásjelek: az élet szeretetéről és megfontolt értékeléséről beszélnek.

Péterfy Jenő azok közé tartozott, akik jól látták a nemzet útját, s ezért igazságot és igényességet próbált gyakorolni, s a szabad kutatás vágyával állott elő. Ez volt a legkörülményesebb vágy akkoriban a Duna magyar partjain. Tiszta lény volt és ragyogó nevelő. Hitte, hogy a társadalom neveléssel is reformálható. Babits Mihálynak igaza van, nem is elsősorban a gondolatai lényegesek, hanem az ember. Azt írja Babits, Péterfy modora volt a fontos s e modor legfőbb jellemzője: az ízlés. Ízlésre, a legfenntebb ízlésre nevelte a magyar értelmiséget, mint tanár és újságíró, mint kritikus és gondolkodó. Cikkei mintaképei a kritikának. Péterfy Jenő vérbeli író volt, költő lappangott benne, azért stilizált oly formaképesen és pontosan. Ő a művészi magyar esszé megalapítója. Parcellája szomszédos volt a Gyulai Páléval, aki a zártkörű Budapesti Szemle hasábjain szabad teret biztosított Péterfynek, mint senki másnak. Mégis, Péterfy más volt, mint Gyulai, filozófikusabb, tehát határozatlanabb a harcok, vasfejű kis Gyulai Pálnál. S Péterfy Jenő sohase állott egyetlen irodalmi irányzat szolgálatában, mindig a magyar irodalmat s az irodalom egész világát képviselte.

Megmutatta kortársainak, mi az igazi irodalom, amiért lelkesedni, sőt élni érdemes, s mi az olvasás és művészet legmagasabb mértéke. Irodalmi ismereteiből, biztos és kényes ízléséből következtetett közéletünk ferdeségeire s alkati bajaira, mint aki sajgó szívével méri a légnyomás gyors változásait. A maradiság, a tanulatlanság, a felületesség, a fenegyerekeskedés ellen húzta ki az alkotás, a műveltség és becsületesség kardját, de párbaj-kard volt ez, nem csatabárd. Néha csak a mosolyával harcolt: „Munkája mindenütt érdekeltséget keltett s magasztalói közül is némelyek hihetőleg végigolvasták” – írja finom gúnnyal egyik könyvbírálatában. Szellemi életünket összekapcsolta az európai légáramlatokkal. Levegőt, huzatot, égi magasságokat keresett, mint nagy költőink. Nem bírta a vidékiességet, a kicsinyességet, a földhözragadt emberek fillértapogató szemléletét. A szemforgató nagyváradi püspök, Schlauch Lőrinc, középkort dicsőítő történeti tanulmányát izekre szedve, ezt írta kritikája végén: „Ohajtásunkat fejezzük ki, hogy azok, kik korunk »rideg materializmusát« minduntalan ócsárolják, el ne feledjék, hogy a mai ember, ha le is csöppent az égből, a középkori eszmék segélye nélkül is lábára törekszik állani. Volt már Isten angyala, volt napba repülő Ikarus, ma az ember pusztán – ember akar maradni . . .”

Küzdött a pozitív nemzeti érzésért, gyűlölet és irigység nélkül tudott szertenézni a hazában, mint népünk tette. Elutasította a nacionalizmust, mint méltatlant a magyarrhoz, aminek nincs gyökere a nemzeti észjárásban. Péterfy igazi patrióta volt, a „józan, előrenéző hazaszeretet” híve, ahogy egyszer megvallotta. Korának egyik legégetőbb kérdését, a nemzetiségi kérdést, okosan és józanul ítélte meg. A magyarság erejét az államellenes külföldi propagandával szemben – írja 1894-ben a kolozsvári egyetemi tanár, Moldován Gergely könyvét ismertetve – éppen az a nyugodt magatartásunk jelképezi, amely a „nemzetiségek méltányolható kívánságainak észszerű s következetesen folytatott kielégítése”.

Mivé fejlődhetett volna, ha tovább él ez a gáncstalan irodalmi nevelő? S mivé válhatott volna irodalmi és szellemi életünk, ha a Péterfy-típus elürhodik rajta, tehát az igényesség, a tehetség és becsületesség önnön erejével. Talán kevesebb lesz a nagyzolás, a nagyképűség, a minden fajta túlzás és önáltatás, ha Péterfy Jenő normája általánossá válik irodalmi, közművelődési s pedagógiai életünkben. Péterfy elutasított minden rögtönzést. Végtelen szeretettel merült el a klasszikus görögök műveltségében, a tengerben és égben feloldódó kékarany harmóniában. Támadta mindazt, ami együgyűség és tökéletlenség. Az élet és irodalom szerves egységét hirdette. S éppen Budapesten hajtogatta ezt, ahol a valóság elől akkor is olyan ügyesen és finoman lehetett elbújni, mint sehol másutt. Irodalmunk egyik része ezt a menekülést képviselte, másik része már hajszál-vonalakkal rajzolta a valóságot, „természet után”. Az ország veszendő volt, de virult a magyar műveltség ezeréves platánfája.

Váltig nem érti az ember, hogy aki a valóság felett uralkodott, miért menekült előle? Úgy látszik, amit elbirt s legyőzött az értelem, azt nem bírták az idegek. Az

idegek sűrűn jelzik mindazt, ami elviselhetetlen. A patrióta léleknek idehaza fáj egy régi ház lemálló vakolata, idegenben ezt észre sem veszi, holott ott minden lemállott s el se söpörték. Péterfy Jenő tudta a „titkolt fájdalmat”, a haza értékét. Lehet, Itáliát egy fülbemászó dallamért imádkozta csupán. A határnál a dallam megszakad. Idehaza csupán akkora anyagi függetlenség után vágyódott, hogy tökéletesen munkájának szentelhesse magát. Nem érte el ez a lehetőséget, pedig a fórumok pártfogolták, s a világ ellentéteit átérző és kifejező írásművei nem is haladó folyóiratokban jelentek meg.

Magába zárkozott a mimóza-érzékenységu férfi. De miért volt annyira érzékeny, hisz kritikus volt, aki sebeket oszt és sebeket kap? Miért vallotta, hogy inkább volna toboz egy olasz pinián, mint réaliskolai tanár Budapesten? Az ember hiába teszi fel a kérdéseket. A kortársak sem tudnak válaszolni ezekre. S Péterfy kedves, biztató, gyengéd vonású arca nem árul el semmit, csak a kérdés variánsaira készíti a nézőt. Péterfy nem volt kávéházi bohém, ama Krúdy-alakok egyike, akik a századvégi pesti nők, a kártya és az ital között osztották meg életüket. Lehet, Péterfy éppen ezektől menekült. S amit Krúdy fuvolahangú mondatai ma varázslatos hangulatba borítanak, a pesti századvég, neki kegyetlen tehernek rémlett, nem kívánt hozzá visszatérni, amikor elmúlt a tanár vakációja. Az olasz tengerpart narancsfái közt akart eltűnni. Vagy Taormina görög amfiteátrumában kívánt űlve maradni, amikor lemegy a nap, ahogyan Riedl Frigyes, a nagy barát, magyarázta. Az irodalom hivatását az egész nemzet számára csak érezte ez a páratlan rezzenesű olvasó, a gondolat megvalósítását erősebb szövéssü idegzetek számára hagyta.

Aki látható egyensúlyt akart adni egy ország szellemi életének, láthatatlanul elvesztette saját egyensúlyát. Hamlet és Faust volt a kedvenc olvasmánya, a két tépelődő lélek. Legjobb esszéit, finomszálú elemzéseit, három nagy öngyilkosunkról írta: Széchenyi Istvánról, Teleki Lászlóról és Grünwald Béláról. Rengeteg munkát vállalt. Már férfifejjel megtanult görögül, csak azért, hogy magyarra fordíthassa Platont. Noha parcellája a magyar irodalom volt, ihletes ösztönrel megtalálta korának születő nagyjait, akár franciák, akár németek voltak, vagy a nyugtalanító Ibsen, akit egyébként Péterfy mutatott be nálunk. Az életet s a valóságot tudta szeretni, mindig visszaért, szókimondó eréllyel, ehhez a megtéveszthetetlenhez. Kitünően érzékelté íróinkat, mindössze Jókait ítélte meg tévesen, akár Gyulai Pál. A lelkieket látó nem vette észre a sajátos lélekteremtő író, aki ellenállhatatlan erővel megdicsőít egy országot. Péterfy Jenő úgy érezte, éppen neki kell ellenállnia a Jókai-erőnek, melyet romantikusnak érzett. S minek a romantika nekünk?

Egész élete ilyen ellenállás volt, nem bírt megalkudni, tragikusan kicsinynek látta, szűknek, alacsonynak érezte a hazai térségeket. Nem bírta a kispolgári ízlést, félt tőle, hogy előnti mind a jó formákat. „Szomorúan kell megvallanunk: a polgári történeten még a retorika sem segít” – írta egyszer. Kifutott hát az időből, de itt maradt a térben. A norma tiszta számaait itt hagyta nekünk. Bizonyára azért, mert mindent elmondott már, ami eszébe jutott.

A fiumei halál a legnagyobb írói hiúság volt: minek vesztegelni a mű mellett, mikor már elkészült!

IF
JÚ
SÁG

OZSVÁTH KÁROLY-KISS ISTVÁN:
Ifjúságunk erkölcsi szemléletéről

KÉT ÚJ IFJÚSÁGI REGÉNY
- SERDÜLŐKNEK

MÜ
VÉ
SZET

OZSVÁTH KÁROLY - KISS ISTVÁN

Ifjúságunk erkölcsi szemléletéről*

Erkölcsszociológiai vizsgálat a Baranya megyei ifjúság körében

I.

Társadalmi fejlődésünk jelen szakaszában az ifjúkor erkölcsi kérdéseit fokozott érdeklődéssel tanulmányozza a filozófus, pszichológus, pedagógus és orvos egyaránt. Olykor heves viták támadnak a mai fiatalokról; egyesek szívesen általánosítják a kedvezőtlen jelenségeket egész ifjúságunk rovására; mások túlzottan is elnézők velük szemben. A fiatalokkal való foglalkozás, problémáik iránti vonzódás hozta létre az Idegosztály és a Pécsi Orvostudományi Egyetem Marxizmus-leninizmus Tanszékének tudományos együttműködését.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának ideológiai irányelvei nemcsak útmutatást, hanem jelentős buzdítást adtak számunkra, hogy szociológiai aspektusban kíséreljük meg az ifjúság erkölcsi szemléletének elemzését. Tekintettel arra, hogy kutatási célkitűzéseinkkel szoros kapcsolatban van a társadalom-lélektan, megemlítjük azt, hogy a szocialista országokban egyre hangsúlyozottabban vetődnek fel e tudomány elméleti és módszertani problémái. Így hivatkozhatunk V. N. Kolbanovszkijra, aki a marxista társadalom-lélektan központi és legfontosabb elmélet problémájaként az emberek közösségi kapcsolatait emeli ki. Módszertanilag egyre inkább előtérbe kerül ezen a területen is a pontosság követelménye, erről ír tanulmányt M. Vorweg és ezzel foglalkozik a Filozofszkije Nauki 1965. évi 3. száma. A szociológiai kutatás tárgyával kapcsolatban foglal állást a Vaproszi Filozofii 1965. évi első számában A. G. Harcsev, aki „Az erkölcs, mint a szociológiai kutatás tárgya” című

* A vizsgálatban résztvevő munkatársak: Tahin Tamás, Pörzsi József, Bajusz Balázs és Kóczán György.

tanulmányában az erkölcsszociológiai kutatások elméleti-módszertani megalapozását sürgeti, és külön figyelmet fordít a kérdőíves, mint egyik lehetséges és szükséges módszerrel történő vizsgálatokra.

Kutatócsoportunkban az orvos és a filozófus együttműködésének elvi alapja a marxista filozófia. Munkánk elméleti vonatkozásait a marxista szociológia követelményei határozták meg, melyeket csupán csak vázlatosan érintünk:

1. Az ember és környezete dialektikus egységet alkot, a tudati jelenségeket, valamint az emberi cselekvést és magatartást az emberek valóságos élethelyzetéből és nem a konkrét társadalmi viszonyoktól elvonatkoztatott képletekből kell értelmeznünk.

2. A történetiség elve valamennyi társadalmi jelenséget, így a tudatot is folyamatként értelmezi, és nem teszi lehetővé az egyes, különösen a fiatalabb „nemzedékek” tudati fejlődésének, illetve az erre vonatkozó tapasztalati anyagnak abszolút állapotként való vizsgálatát.

3. Az egyes társadalmi tudatformák kölcsönhatásban állanak; a kutatás elengedhetetlen feltétele – a sokféle összefüggés figyelembevétele mellett – az egész iránti érzék megtartása, a tények nagymérvű felhalmozódása ellenére is.

4. Az erkölcsi tudat vizsgálatánál több tudomány együttműködésére van szükség. Munkánk során igyekeztünk a filozófia, pszichológia és a matematikai statisztika különböző aspektusait összehangoltan alkalmazni.

Abból indultunk ki továbbá, hogy az *erkölcs* – a szokásos definíciót itt mellőzve – a *társadalmi és egyéni érdek, a társadalmi követelmények és egyéni magatartás; a társadalmi és egyéni tudat összhangjának, ellentmondásának történelmileg meghatározott módja, speciális megnyilvánulási formája, s legalább három aspektust foglal magában:*

1. A társadalom egyénnel szemben támasztott erkölcsi követelményeit, az együttélés szabályait és normáit, amelyeknek védelmében a közvélemény áll;

2. e normáknak és követelményeknek az egyén által történő elsajátítását; azaz az individuum *tudati* viszonyát az erkölcsi követelményekhez, szabályokhoz, normákhoz;

3. az erkölcsi célkitűzések és normák *gyakorlati* realizálását, az emberek *ténylegesen érvényesülő magatartását* és a közöttük meglévő tényleges viszonyt.

Az erkölcs e három aspektusa, mely dialektikus egységet alkot, külön-külön is tanulmányozható és így az egyénhez, a személyiséghez való közeledésnek három különböző útját foglalja magában:

Az *első* esetben az individuum (társadalom, osztály) eszmei, ideális erkölcsi modelljével állunk szemben, vagyis azzal, hogy *milyennek szeretné látni, illetve tenni az adott társadalom önmagát, az őt alkotó osztályokat és benne az egyes egyéneket.* Ennek az aspektusnak a vizsgálata viszonylag egyszerűbb, mint a másik kettőé, és talán ezen a területen lépett előre a legnagyobbat a marxista etika tudománya. Az elmélet és a gyakorlat, az absztrakt és a konkrét egységének elve megköveteli, hogy ne álljunk meg az ilyen kutatásoknál, hanem ennek a rendkívül fontos aspektusnak a vizsgálata folyamán állandóan közeledjünk a társadalomban és annak egyes tagjainál *ténylegesen* meglévő erkölcsi tudat és magatartás tanulmányozásához.

A *második* esetben az egyén *erkölcsiségének* fokáról beszélünk. Ide tartozik az egyén erkölcsöséről és erkölcstelenről vallott felfogásának megegyezése a társadalmi elképzelésekkel, erkölcsiségének mértéke; az individuum belső erkölcsi világának és a társadalom képviselte erkölcsösnek diszharmóniája. Saját törekvéseink – munkánk jelenlegi stádiumában – az erkölcs említett oldalának vizsgálatára összpontosulnak elsősorban.

Végül az erkölcs *harmadik* oldala, aspektusa azzal kapcsolatos, hogy az egyén (kollektíva) milyen gyakorlati magatartást tanúsít, hogyan *realizálja erkölcsi lehetőségeit.* Itt az emberi öntudat és jellem, a szándék és az eredmény viszonyáról, illetve ezek egységéről és ellentmondásáról van szó. Kutatásaink a későbbiek során ennek az aspektusnak vizsgálatára is kiterjednek. Ismételten szeretnénk azonban hangsúlyozni – e három aspektusnak módszertani okokból történt szétválasztásánál – ennek

a szétválasztásnak viszonylagos jellegét. Az egység az elméleti munka során ismét helyreáll, ha nemcsak a három aspektust, hanem a köztük lévő kapcsolatot is a kutatás tárgyává tesszük.

II.

Társadalmi és állami szerveink lehetővé tették, hogy több, mint háromezer ifjút átfogó populációt vizsgálhassunk meg Baranya megye és Pécs város területén. A következőkben az erkölcs egyik aspektusát, a fiatalok erkölcsi nézeteit, bizonyos kérdésekben tanúsított állásfoglalását vizsgáló kérdőíves módszerünkről szeretnénk beszámolni.

A vizsgálatot 2500 baranyai fiatal megfigyelésével végeztük. Mielőtt ezt a nagy csoportot megvizsgáltuk volna, két kísérleti kérdőívvel, két csoportban, kb. 500 fiatalnál végeztünk próbakérdésezést. Ezeknél a kérdőíveknél lehetőséget adtunk arra, hogy saját véleményüket kötetlen formában is megadják. Az első két próbavizsgálat tapasztalatai alapján az előre megadott válaszlehetőségek elegendőnek bizonyultak, bár tartalmilag – az ilyen típusú kérdőív szerkesztési követelményeit figyelembe véve – további finomításokat kellett végeznünk. A leírt módon megkonstruált kérdőív kitöltése 30–50 személyből álló csoportokban történt. A vizsgálatok vezetői minden esetben megmagyarázták a fiataloknak, hogy tudományos kísérletben vesznek részt; nyugodtan, véleményüknek megfelelően válaszoljanak az egyes kérdésekre, de (a kérdésekre) csak egyetlen, az általuk leghelyesebbnek tartott választ adják. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a kérdőívet általában megértették, komolyan vették, fegyelmezetten és csendben dolgoztak rajta. Megemlítjük még azt, hogy névaláírást nem kértünk.

A következőkben ismertetjük kérdés-típusainkat – s a bemutatott kérdésekre kapott válaszok megoszlását – amelyek négy különböző osztályba sorolhatók.

Első kérdéstípus: (Példának a kérdőív 1. számú kérdését használjuk).

„Ön szerint mi a legszükségesebb az életben való érvényesüléshez?”

a) legyenek jó összeköttetései	6 ⁰ / ₀	1	5
b) tudjon élni a lehetőségekkel	48 ⁰ / ₀	25	23
c) fáradtságos munka, kellő hozzáértéssel	36 ⁰ / ₀	22	14
d) szerencse	4 ⁰ / ₀	1	3
e) ha mindig főnöke kedve szerint jár el	5 ⁰ / ₀	1	4
kihagyta	1 ⁰ / ₀	0	1

Az első kérdéstípus az egyént állásfoglalásra készíteti. Ez a típus tartalmilag a közösségi kapcsolatok, a társadalmi tulajdonnal kapcsolatos, baráttal, nőikkel szembeni magatartás, életszemlélet különböző vonatkozásait foglalja magában. A tartalmilag így meghatározott kérdésekre válaszlehetőségeinket úgy fogalmaztuk meg, hogy a szocialista erkölcs követelményeit elfogadva pozitív, továbbá kispolgári és idealista életszemléletet tükröző negatív, és semleges álláspontot foglalhasson el a megkérdezett. A válaszlehetőségeket rangsoroltuk: a legpozitívabb állásfoglalás értéke 5, a kevésbé pozitívé 4, az indifferens állásfoglalás 3, a negatívaké 2, illetve 1 fokozatú. Ha a megkérdezett személy kihagyta a kérdést, vagy értékelhetetlen választ adott, akkor nem kapott értékelést, azaz csak annyiban kapott, amennyiben a 0 pontot értékelésnek tekintjük. Az utóbbi gyakorisága egyben a kérdés megválaszolásának és megérthetőségének a nehézségét is reprezentálja.

Az 1. sz. kérdésünkben a c) válasz 5 értékelésű, erre a megkérdezett fiatalok 36⁰/₀-a reagált, a 4 értékű b) választ 48⁰/₀ adta; tehát az a) és e) negatív válaszok, valamint az indifferens d) mindössze 15⁰/₀ véleményét reprezentálja. 1⁰/₀ nem válaszolt erre a kérdésre. Ha csak ezt az egyetlen kérdésre adott válasszegoszlást tekintjük, arra biztosan következtethetünk, hogy fiataljaink döntő többsége nem a jó összeköttetés, a főnök kedvében járás, vagy szerencse révén képzelel el az életben való érvényesülését. Persze a kérdés úgy vetődik itt fel, hogy vajon ez a nemes szemlélet

mennyire realizálódik a gyakorlatban? Jelenleg erre tényszerűen még nem tudunk válaszolni, de a meggyőződésünk, nemcsak és nem elsősorban ezeken a 18 éves fiatalokon múlik a szemlélet realizálásának „százaléka”.

Második kérdéstípus (példának kérdőívünk 10. sz. kérdését használjuk, amely arra vonatkozik, hogy a vizsgált egyén hogyan értékeli bizonyos erkölcsi fogalmakat, tulajdonságokat).

„A középső oszlop fogalmainál döntse el, hogy a bal, vagy a jobb oldali oszlop fogalmival rokonok. E szerint írjon mindegyik után b vagy j betűt.”

	<i>bal</i> tudásvágy elvhűség		<i>középső</i>	<i>jobb</i> alázat cinizmus			kihagyta		
75 ⁰ / ₀	40	25	helytállás	5 ⁰ / ₀	0	5	20 ⁰ / ₀	1	19
9 ⁰ / ₀	2	7	beképzeltség	69 ⁰ / ₀	46	23	22 ⁰ / ₀	1	21
70 ⁰ / ₀	43	27	kötelességtudat	8 ⁰ / ₀	2	6	22 ⁰ / ₀	1	21
68 ⁰ / ₀	43	25	határozottság	8 ⁰ / ₀	2	6	24 ⁰ / ₀	1	23
24 ⁰ / ₀	9	15	számítás	50 ⁰ / ₀	39	11	26 ⁰ / ₀	2	24
40 ⁰ / ₀	28	12	szerénység	36 ⁰ / ₀	20	16	24 ⁰ / ₀	2	22

A táblázatból látható, hogy a vizsgált populációból azok, akik megértették és megválaszták a kérdést az első négy fogalmat helyesen osztályozták. A „számítás” pozitív, a „szerénység” negatív irányba való eltolódása viszont meglepetést keltett. Ez biztosan nem véletlen, mert előző vizsgálatainknál és e nagy csoport különböző területi egységeiben is hasonló arányokat figyeltünk meg.

A választ jelen esetben helyes kategorizálás esetén 5–5 ponttal értékeltük, tehát ebben a kérdésben elérhető maximális érték $6 \times 5 = 30$ lehet. Tekintettel arra, hogy az első kérdéstípusnak 15 kérdés felel meg a kérdőívben, és egy kérdésben elérhető maximális pont 5, az egy egyén által elérhető legmagasabb érték 105 az eddigiekben.

Harmadik kérdéstípus: (példának a kérdőív 14. sz. kérdését mutatjuk be). Ebben a típusban a vizsgált egyénnek meg kell találnia egy bizonyos erkölcsi fogalom (tulajdonság) definíciójának megfelelő fogalmat (tulajdonságot) a felsoroltak közül. Míg az előbbi kérdésforma inkább az erkölcsi fogalmak értékelését, osztályozását célozza, ebben a kérdésben a vizsgált egyén erkölcsi fogalmi tisztasága, világossága felől próbálunk tájékozódni.

A 14. számú kérdésben öt meghatározás és 9 erkölcsi fogalom szerepel.

„A meghatározásokhoz tartozó erkölcsi fogalmat keresse ki a jobboldalon olvasható szavak közül, és írja a vonalra az oda illő szót!”

Olyan ember, aki mindenben csak a saját hasznát lesi (ÖNZŐ)	62 ⁰ / ₀	42	20	16 ⁰ / ₀
Olyan ember, akinek nincs önálló véleménye (BEFOLYÁSOLHATÓ)	41 ⁰ / ₀	34	7	19 ⁰ / ₀
Olyan ember, aki a nehézségek ellenére is folytatja a megkezdett munkát (KITARTÓ)	57 ⁰ / ₀	41	16	15 ⁰ / ₀
Olyan ember, aki tisztában van a ráháruló feladatokkal és azokat tudása szerint legjobban elvégzi (KÖTELESSÉGTUDÓ)	51 ⁰ / ₀	39	12	15 ⁰ / ₀
Olyan ember, aki főnökének sem mondja másként, mint beosztottjának (BECSÜLETES)	45 ⁰ / ₀	33	12	19 ⁰ / ₀

P P_{su} P_{inf} Ø

befolyásolható
 kitartó
 gátlástalan
 önző
 hiszékeny
 kötelességtudó
 gyáva
 becsületes
 szerény

Negyedik kérdéstípus: Itt különböző erkölcsi tulajdonságok viszonyítását, rangsorolását kértük. Az eredmények azt mutatják, hogy ez a típus jelentette a legnagyobb nehézséget fiataljaink számára, részben a teendő rövid megfogalmazása, részben a kívánt eljárás megértése, részben magának a feladat megoldásának viszonylagos bonyolultsága miatt. Ezt példázza a 15. számú feladat.

„Öt erkölcsi fogalmat írtunk egymás alá. Az a feladata, hogy az öt tulajdonságot 5, 4, 3, 2, 1. osztályzattal értékelje úgy, hogy a legértékesebb 5, a következő 4 és így tovább, értéket kapjon. Hasonlóan oldja meg a másik két oszlop rangsorolását is!”

lusta	áldozatkész	befolyásolható
kötelességtudó	együttérző	érdektelen
hanyag	részvétlen	számító
szorgalmas	élősködő	állhatatos
közömbös	önző	jóindulatú

A válaszokat úgy értékeltük, hogy a várt helyes sorrendet megadók 5, a pozitív, vagy a negatív értékelést helyesen megoldó, de ezen belül az értéksorrendet felcserélők 3 pontértéket kaptak, abban az esetben ha csak egy helyen tértek el a helyes sorrendtől; egy pontot kaptak akkor, ha csak az indifferens fogalmat találták meg.

Így az előbb számolt 105 értékhez a harmadik típusú kérdés 5 helyes definíciójáért 25, a legutóbbi kérdés három oszlopának helyes megoldásáért összesen 15, vagyis az egész kérdőív valamennyi kérdésének helyes megválaszolása esetén az elérhető maximális pontérték 145.

A következő lépésben azt vizsgáltuk meg, hogy az egyes egyének így meghatározott egyéni értékeit csoportosítva milyen megoszlást kapunk. Azt találtuk, hogy az egyéni értékek – az egész kérdőívben elért helyes válaszok értékösszegei – a 90-es szám körül csoportosulnak. A leggyakoribb érték – statisztikai fogalmat használva – a modulusz 105, a rangsorba rakott 2556 egyén középső tagja, az 1278, 94 értéknél található, ez a medián, és valamennyi egyén értékének számtani átlaga 91. E körül az átlag körül az egyéni értékek ± 26 értékkel szóródnak.

A kérdőívben elért teljesítmény szerint tehát a mi populációnk olyan megoszlást mutat, ahol középen helyezkednek el az átlagos értékek, és ettől lefelé, illetve felfelé csökken az egyes egyéni előfordulások száma, ha olyan koordináta-rendszert alkalmazunk, ahol az abszcissza a lehetséges rangsort, az ordináta pedig az egyének számát reprezentálja. Az így kapott polygon a normál megoszlás felé közelít. A kérdőívre adott válaszok egyéni összértékei tehát ebben a populációban átlagos, átlag alatti és átlag feletti megkülönböztetést tesznek lehetővé.

Megbízható-e ez a statisztika? Erről akkor nyilatkozhatnánk, ha megismételnénk a vizsgálatot és a második vizsgálat az előzővel statisztikai értelemben kifejezhető azonosságot eredményez. Erre azonban nincs lehetőségünk, ezért a párhuzamosan történt vizsgálatok területi összehasonlítását használjuk a kérdőív megbízhatóságának tájékoztató illusztrálására.

terület	középérték	±	szórás
Pécs város	96	±	24
Komló-Sásdi járás	95	±	25
Pécsi járás	93	±	27
Mohácsi járás	98	±	21
Siklós-Sellyei járás	85	±	26
Szigetvári járás	81	±	25
Baranya megye	91	±	26

Ebben a sorban Pécs és Komló kiemelkedése érthető, a pécsi járás magasabb értékszintje is a nagyváros hatásával hozható összefüggésbe, míg Siklós, Sellye és Szigetvárhoz tartozó járások egyes részei sok szempontból elmaradottabbak a megye egészéhez viszonyítva. A mohácsi járás kiemelkedése és a kisebb szóródás azzal függ össze, hogy az itteni vizsgálatokat végző egyik munkatársunk olyan utasítást kapott, hogy a kérdőívet részletesen magyarázza, a kérdések megértését segítse, míg a többi területen csak az általános feladatra és a 15. sz. kérdésre hívtuk fel a figyelmet.

Megvizsgáltuk az egyéni teljesítményeket iskolai végzettség szerinti csoportosításban. (A kérdőíves, csoportos vizsgálat egyik előfeltétele az írás-olvasás művelésben való jártasság, ezért az általános iskola alsó tagozatából kimaradt egyéneket nem vizsgáltuk e módszerrel.)

iskolai kategória	középérték	±	szórás	arány
középiskolás	110	±	15	27 ⁰ / ₀
szakmunkás	92	±	21	41 ⁰ / ₀
VIII. általános	77	±	25	23 ⁰ / ₀
VII. általános	62	±	22	3 ⁰ / ₀
VI. általános	63	±	18	4 ⁰ / ₀
V. általános	54	±	22	2 ⁰ / ₀

Eddigi elemzésünk alapján megállapíthatjuk, hogy kérdőívünk, mint egész – közelítő megbízhatósággal – mércének tekinthető a kérdéseinkre adott válaszok alapján történő osztályozásra.

(Folytatjuk)

Két új ifjúsági regény—serdülőknek

VIDOR MIKLÓS: Vasárnap döntő

Vidor Miklós 14 éven felüliek számára írta regényét. Az ifjúsági irodalom kérdéseivel foglalkozó tanulmányok egyre erőteljesebben sürgetik a serdülők igényeit kielégítő irodalmat, ezért örömmel kell üdvözlőnk minden ilyen irányú kezdeményezést.

A regény tárgyát a kamaszok életéből meríti. A több szálon bonyolított cselekmény igyekszik a kalandot az élet realitásával, a szerelmet a humorral összeötvözni. A mű középpontjában Hangay Tamás áll, aki életének első komoly erőpróbájára készül: a kéthetes felkészülés után dől el, tagja lesz-e a Varsóba induló ifjúsági kardcsapatnak. A fizikai felkészülés mozzanataival nagyon mértéktartóan bánik az író, csak olyankor él velük, amikor szoros kapcsolatban állnak a hősök belső fejlődésével (ilyen pl. az Apor Dezső látogatásával záruló edzés). Nem érezzük öncélúnak magának a versenynek részletező, aprólékos leírását sem, mivel a teljesítmény helyett a bajtársiasságot és a helytállást állítja az ábrázolás középpontjába. A késleltető epizódok beiktatásával egyrészt a jelenségek bonyolult összefüggéseit érzékelteti, másrészt a feszültséget az utolsó jelenetig tudja fokozni.

A serdülők tudatában a kaland igényét egyre inkább háttérbe szorítja a reális valóság megismerésének vágya. A 14 éven felüliek ifjúsági irodalmának nagy nevelőereje abban rejlik, hogy a valóságos problémák kendőzetlen feltárásával elejét veheti annak a válságnak, amely a fiatalokban a gyermekkori illúziók és a valóság közti ellentét észlelésekor kialakul. Vidor az alapegységénél kezdi az élet megismertetését, regényében a családi élet lappangó konfliktusait tárja fel. A probléma tipikusnak mondható: az öregkor küszöbén egyedül maradt apa elveszti lába alól a talajt, és a fenyegető öregség elől egy új „illegális” kapcsolatban keresi a menedéket. A helyzet őszinte, nyílt tisztázása helyett feleségével együtt csak a látszat megővésére törekszik. Az író nem a szülők konfliktusa, tragédiája foglalkoztatja, céljának és olvasói életkori sajátságainak megfelelően ennek csak a körvonalait vázolja fel. Könyvének újszerűségét és ifjúsági jellegét az adja meg, hogy a problémát a gyerekek, ill. első-sorban főhőse, a serdülőkorból alig kilábaló Tamás oldaláról mutatja be. A verseny előtti feszült lelkiállapot indokolja Tamás fokozott érzékenységét, nem véletlen tehát, hogy éppen ebben a két hétben döbben rá arra az ellentétre, amely családi életük nyugalmas látszata és a valóság között kialakult.

A véletlenül rejtőző szükségszerű, az egyedi esetben megragadott általános a probléma kifejtésében is igényes megoldást eredményez. Tamást az anyja iránti szeretet készíti cselekvésre, első kísérletként Annával próbál beszélni. A megoldás azonban nem a „harmadik” kezében van, s Vidor nagyon jó érzékkel a családon belül mutatja be az összecsapást, amely végső soron már a verseny sorsát is eldönti. Az apa brutális védekezése azt érzékelteti, hogy nem a körülmények sodorták életét helytelen irányba, hanem a jelleméből fakad a könnyebb megoldások keresése. Az anya sem egyértelműen szánnivaló, ebből a jelenetből érezzük legvilágosabban, hogy mindent elhallgató tapintatával ő is jelentősen hozzájárult a család felbomlásához. Tamás az összecsapásban az anyja helyett is harcol, az egymás iránti felelősség nevében azonban nem Annát kéri számon apjától, hanem igazságérzete lázad fel a hazugság, a problémátlanság hamis látszata ellen. Így válik Tamás a végső fokon azonosan hibás, egyformán a polgári morált képviselő szülőkkel szemben egy új, igazabb erkölcsi rend képviselőjévé.

Az író nem hamisítja meg a valóságot a probléma megoldásával sem. Tamás akciója nem változtatja meg a szülőket, csupán egy folyamatot indít meg: az apában felébred az igény, hogy amennyiben még nem késő, megteremtse az emberi kapcsolatot fiával, és ezen keresztül megtalálja a társadalommal összekötő fonalat.

Apa és fiú összecsapása közvetlenül a regény tetőpontját, a vívőversenyt készíti elő. Itt sem egyszerűen fizikai összecsapásokat ábrázol, a versenyt tudati konfliktussá mélyíti azzal, hogy a döntő asszóban Tamást éppen a barátjával állítja szembe. Itt bizonyosodik be, hogy Tamás előző este csak fizikailag maradt alul apjával szemben, lelke ép, küzdelemre kész maradt, s igazságérzete barátját is a legragyogóbb teljesítményre kényszeríti.

A befejezés reális, de nem lehangoló. Tamás nem mehet el Varsóba, Apor Dezső búcsúszavai azonban nemcsak neki, hanem a fiatal olvasóknak is bizonyítják erkölcsi győzelmét. A feszültséget tehát egyik szálon sem vezet le az író, a megoldásnak is csupán a lehetőségét érzékelteti, ezzel azonban hasznos célt ér el: gondolkodásra és vitára készítet. Az erkölcsi kérdések széles skálájú, árnyalt felvetése hatékony nevelőerőt biztosít a könyvnek, az izgalmas megoldások viszont vonzóvá teszik ezt a problematikát a fiatalok szemében.

Az író ezen túlmenően a kamaszok életének minden vetületét igyekezett művébe belesűríteni. A szerelem és a humor motívumát azonban már nem tudta koncepciójába szervesen beilleszteni. A fő cselekmény és az epizódok ritmikus válogatása a szerkesztésben csupán külsőség marad, néha az erőltettség látszatát kelti. Az epizódok létjogosultságát illetően nemcsak azért vannak fenntartásaink, mert Palkó humoros és Péter romantikus kalandjai legtöbbször csak véletlenszerűen kapcsolódnak a bonyodalomhoz, hanem azért is, mert erősen vitatható a bennük megnyilatkozó humor minősége is. A humor harsányabb formáját Palkó képviseli, akit örökös, kielégíthetetlen étvágya, csetlés-botlás a leglehetősebb helyzetekbe sodor. A humornak ez a fajtája a legalacsonyabb fokon álló esztétikai igény kielégítésére való, az esztétikai nevelés szempontjából tehát inkább negatív tényezőként értékelhető. Magasabb fokon nyilatkozik meg a komikum Péter figurájában, mivel itt a fiú felnőtt szándékai és életkori adottságai közti ellentét a forrása. Az első szerelem lírai rajza naivan bájosná finomítja az ábrázolást.

Néha megvan az epizódok létjogosultsága. Kriszta és Péter szerelmének líraian bensőséges, ugyanakkor azonban reális, és nemegyszer humorosan naiv ábrázolásához Balogh Gyurka rosszul sikerült kalandjában érdekes, hatásos ellenpontot komponál, s ezzel tovább szélesíti a felvetett erkölcsi problémák színpétét. Máskor pl. a feszültség fokozásában töltenek be jelentős szerepet. Ez azt a következtetést sugallja, hogy a mértéktartóbban, kevesebb szabályossággal alkalmazott epizódok hatásosabban támogathatták volna az írói szándék megvalósulását.

Vidor nagy gondot fordít jellemeinek kimunkálására. A lélekrajz mélysége általában arányban áll az ábrázolt alak összetettségének fokával. Kerüli az egyoldalúan pozitív vagy negatív figurákat. (Talán Apor Dezső az egyetlen kivétel, benne azonban hangsúlyozottan a közösségi ember példaképét akarja megrajzolni.) Az egyéni és általános dialektikus egységét azonban kevés alakjánál tudja maradéktalanul érvényesíteni, így főhőse is inkább különcnek hat, mintsem rokonszenves típusnak.

A regény nyelvi megformálása igényes írói munkára vall. Az érzékletességre törekvés helyenként egészen eredeti és költői megoldásokat hoz létre (pl. „Mentek, talpukhoz kötve két rézsútos árnyék”, vagy „Csönd volt, tágasan suhogó csönd. A magasban szabadságos, vasárnapi felhők vitték az égboltot”). Másutt azonban ugyanez a törekvés értelmetlen, zavaros vagy túlságosan köznapi képeket eredményez (pl. „mint akinek pöttyös a lelkiismerete”).

A differenciáltan felhasznált ábrázoló eszközök közül talán a nyelvi jellemzés a legkevésbé sikerült. A felnőttek kedélyeskedő beszédmódja sablonosság, merevvé teszi alakjukat. Jobb a fiatalok beszéddel történő jellemzése, s itt nem is hibáztathatjuk az írókat az argó szavak felhasználása miatt. Semmiképpen nem helyeseltethők

azonban ezek a kifejezések saját előadásában, mert negatív irányban befolyásolják az ifjúság nyelvi eszményének kialakulását.

Összegzőképpen meg kell állapítanunk, hogy Vidor Miklós minden szempontból figyelemre méltó alkotással gazdagította ifjúsági irodalmunkat. Problémái a mai irodalom legizgalmasabb vállalkozásaihoz kapcsolják, kidolgozásuk módja pedig megfelel a 14 éven felüliek életkori sajátosságainak. Az ábrázolás esztétikai igényessége előkészíti a fiatalokat a felnőtt-irodalom élvezésére.

VÁRÓCZI ZSUZSA

KOVÁCS JUDIT: Különleges megbízatás

Érdekes, rendkívül olvasmányos, egyben a 14 éven felüli ifjúság egyik legégetőbb kérdését felvető regény – mégis hiányérzeteket kelt az olvasóban.

„Milyen pályát válasszon egy gimnazista, aki semmiben sem tűnik ki társai közül? Mihez is kezdjen majd az érettségi után? Sorsa fölött párkaként örökődő nagynénik, kotnyeles barátnők szeretnének beleszólni az »üvegházban« nevelkedett Kelemen Dóri jövőjébe, aki kezdetben erre is, amarra is hallgatni akar, s végül is egészen más-ként dönt, mint ahogyan azt a sok tanácsadó szeretné” – olvassuk a borítólap fül-szövegében, s ez felkelti a pályaválasztás előtt álló fiatalok érdeklődését. Csalódnuk kell azonban, mert Dóri – az idézett sorokkal ellentétben – sehogyan sem dönt. A regény végén ugyan úgy érzi, a textilszakmánál fog kikötni, de Zsóka néni jól ismeri terve mellett nem éppen szilárdan kitartó tanítványát, ezért ezt tanácsolja neki: „... még ne dönts. Nyomozz tovább!” S hogy Dóri valóban nem tud a regény végén sem határozni, az világosan kiderül az utolsó jelenetből: arról ábrándozik, hogy szerelme, Pista majd vegyészmeátrnok lesz, ő pedig „üzemszervező az ottani ruhagyárban vagy orvos a kórházban, vagy ... másvalami másutt. És talán feleség is.”

A saját problémájuk megoldásához segítséget váró fiatalok így csalódva teszik le a könyvet: az író felvetette a kérdést, de végeredményben nem ad rá választ, legfeljebb annyit, hogy „nyomozzanak tovább”, és ne hallgassanak ebben a kérdésben a sok tanácsadóra. Ennél pedig többet vártak.

Többet, valóságosabbat Dóri környezetének, a mai diákéletnek az ábrázolásában is. Az a világ, amelyben Dóri „egyéniséggé” formálódik, bizony nem egyezik azzal, amiben a mai diáklány él. Azt még csak elfogadjuk, hogy olyan ideális kollégiumban zajlanak az események, amelyben a lányok négyágyas szobákban laknak (bár, sajnos, itt még nem tartunk), de azt már nem, hogy az ott lakó középiskolás lányok úgy járnak presszókba, sőt kávéházba, mintha ez lenne a világ legtermészetesebb dolga, hogy Dóri barátnője társaságában vasárnap autós kirándulásra megy kalandot kereső öregedő férfikkal, s ennek megvalósítása a kollégiumi rend szempontjából a legkisebb nehézségekbe sem ütközik, és hogy életüknek tulajdonképpen a legkisebb gondja az iskola, a tanulás. Mert az utóbbiról alig esik szó a regényben.

Valóságosabbak azok a részek, amelyekben a szerző az 5 + 1-es oktatási forma gyakorlati foglalkozásairól ír, de van túlzás mind a jó, mind a rossz ábrázolásában. (A másodikos gimnazista lányokat pl. mégsem szokták feketekávéval várni a gyárban.)

Dóri családi környezetének a rajza is nagyon problematikus. A család tagjainak jó része egészen különleges figura, egyik-másik az operettfigurákra emlékeztet.

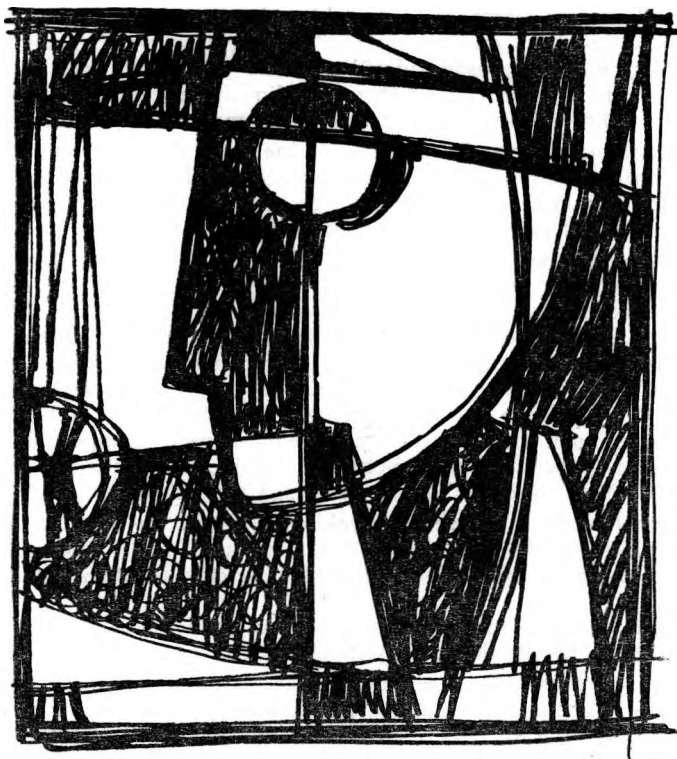
Mindez erősen csökkenti a regény hitelét, mondanivalóinak elfogadását. S ha még hozzáfűzzük, hogy a szerző a mellékszálakat gyakran felesleges hosszadalmas-sággal részletezi (l. pl. Lili vagy Zsuzsa történetét), továbbá hogy Dóri ábrázolása kissé külsőleges (izgalmas részeket olvashatunk arról, mi történik vele, de keveset belső átalakulásának konfliktusairól), akkor nagyjából rávilágítottunk azokra az okokra, amelyek miatt a regény hiányérzeteket kelt.

Pedig vannak figyelemre méltó értékei is. Az érdekes cselekménybonyolításon kívül elismeréssel írhatunk az író kifejező stílusáról, a gördülékeny párbeszégekről, a nyelvi egyénítés sikeres megvalósításáról, továbbá egyes jelenetek igen életszerű és hangulatos megformálásáról, valamint arról, hogy a mellékszereplőket (különösen a gimnazista lányokat) néhány vonással valóban plasztikusan ábrázolja.

Az alapvető baj alighanem ott van, hogy még nagyon kevésbé ismeretesek annak a korosztálynak az irodalmi igényeit, amelynek ez a regény is szól. Annyit azonban mindenképpen tudnunk kell, hogy a 14 éven felüliek már nemcsak a cselekmény izgalmát vagy a romantikát keresik. Tele vannak problémákkal, és ezért mélyebbre néznek. Várják kérdéseikre a feleletet, olyan könyveket keresnek, amelyek valóban róluk és nekik szólnak. Ezeknek azonban nagyon igazaknak kell lenniük, még a részletekben is. Természetesen nem a valóság fényképszerű másolására gondolok, hanem arra, hogy az ábrázolt jelenségek ne álljanak szemben azzal, amit az olvasó lát, tapasztal, átél, és a felvetett problémákat olyan szituációkban világítsa meg az író, amelyekre ráismerünk az életből, amelyeket igazaknak fogadunk el.

Ez természetesen nemcsak a 14 éven felüli fiatalok igénye, ez az igény azonban talán bennük jelentkezik a legerőteljesebben. Nem csoda, hiszen előttük az „Élet” – ennek „titkai”-ba szeretnének bepillantani, erről várják az igazságot meggyőzően ábrázoló művészi alkotásokat.

KOLTA EMMA

BIZSE JÁNOS rajza

VÁRKONYI NAGY BÉLA: *Lírai őrzárát a pusztán*

SÓS ENDRE: *Az Irodalomtörténeti Kiskönyvtár új köteteinek problémái*

ANGYAL ENDRE: *Lucian Blaga: Mágikus virradat*

BELLYEI LÁSZLÓ: *Gáti József: A versmondás*

RÓNAI BÉLA: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945–1954*

VÁRKONYI NAGY BÉLA

Lírai őrzárát a pusztán

Mátyás Ferenc új verseiről

1.

Vannak élménytartalmak, amelyek egy életen át fogva tartják az embert. Melénk szegődnek az időben, mint elválaszthatatlan útitársak, kezdetben ösztönösen jelentkező sugalmak szerepében, majd irányt, határozott célt mutatva, tudatosítva bennünk alkat- és világképformáló erejüket. A költőnél mindez felfokozott mértékben, tágabb értelemben jut érvényre. Nála a közvetlen környezetből kapott első benyomás, az első emlék, amely lénye belső tájait felborzolva érdekesebben markol a szívébe, döntő befolyással lehet a később kialakuló teljes életműre. Ilyen egész életpályát meghatározó alapélmény jelenlétét érezzük *Mátyás* Ferenc lírájában.

A költő a szegényparasztság, pontosabban: az alföldi zsellérek szószólójaként jelentkezett mintegy három évtizeddel ezelőtt. Egyeneságon tartotta a rokonságot az egykori jobbágyokkal, koldus Tiborcokkal: elesett volt, stigmatizált, egy a „mezít-lábasok” népes táborából. A tanyak és falvak körül ólálkodó inség, az évszázados elmaradottság, a kiszolgáltatottság kínzó tudata az anyatejjel együtt szívódott fel szervezetébe. Nem kívülről közelítette meg a falut, leereszkedő gesztusból vagy divattá emelt együttérzésből: érzékszerveiben, csontrendszerében, idegszálaiban hozta magával, mint a felmenőkre kezdettől fogva kiszabott emberi sorsot. Verseinek darabos érdességét, érzelmi-indulati hőfokát fiatal éveinek sötét ábrái, keserű tapasztalatai szabták meg. Kispest pusztá, ahol született, Gyál, ahol az apja kőműves volt a Károlyi-uradalomban, Tápióbcicske, majd Kecskemét, ahol a tudás alapelemeivel ismerkedett. A „szekeroldalak páholyából” figyelte a körülötte bonyolódó mindennapi szín-

játékot, miközben akarva-akaratlan rádöbbsent a kulisszák mögötti mozgó erők. Egyéni gondjai úgy tudatosodtak benne, hogy leolvasta őket a család és a hasonló sorsúak arcáról. Olyan pegazust nyergelt meg, amely az „ezer esztendő átáludt” cseleedszobák ablakából iramodott a szabadba. Mint első ihlető – a *segítőkézség* adta kezébe a tollat. S ebben a konok eltökéltségben már eleve adva volt ennek a költészetnek eszmei gerendázata, az *erős társadalmi elkötelezettség*.

Irodalmi tájékozódásának küszöbén Petőfitől kapta az iránytűt, a kortársak közül a közvetlen előtte járóknál, főleg Erdélyi, Illyés, József Attila és Sinka lírájában talált mesterségbeli támaszt, formai-képi bátorítást, szemlélet-tágító ösztönzést. Kétség-telen, hogy sokat tanult első példaképeitől, költészete mégis jelntősen elűt a rokonindításúak életművétől. A dalszerű vers-montázs puritánabb kezelése, a mondanivaló sajátos hangfekvése teszi egyénivé. S az a mód, ahogy a valóságtartalmak feltárása közben mindig talál egy lélegzetvételnyi rést a falusi életforma adekvát szépségelemeinek ábrázolására. Eközben csak szórványosan eszményit, képteremtő kedvében sem mitizál, s ha egy-egy versében mégis rátapintunk az úgynevezett idilli többletre, ez nem más, mint alkat-adta moduláció. A költő, akiben mély nyomokat hagyott a tegnapi falu elmaradottsága, s ma egy mélyreható társadalmi átalakulás első eredményeit figyeli, a sebhelyes múlt felmutatása közben oldódni is tud: dédelgeti a tájat, amelytől nem tud, s tegyük hozzá, nem is akar elszakadni. Bírálói nemegyszer elfogultságot vetnek a szemére. Hibáztatják, hogy túl hosszan néz a visszapillantó tükörbe, olyan korábbi jelenségeket elevenít fel, amelyek fölött elhaladt az idő. Ezen lehet, sőt, érdemes vitatkozni. Ám nem szabad elfelejtenünk, hogy Mátyás Ferenc személyes élményeket rögzítő lírájában egy életforma évszázados keservei kaptak hangot: utóhatásaikban ma is érezhető sérelmek, mulasztások, bűnök, beidegzett hiányforrások. Két évtizede vagyunk részesei a szemünk láttára kiformalódó újnak: velünk és bennünk alakul. S mert csak főbb körvonalaiban látjuk a jövőt, nyilvánvaló, hogy a tegnap kifizetetlen számlái még itt gyűrődnek a zsebünkben. A falu megismerte a szövetkezeti gazdálkodást, a gépeket, munkaegységeket, de a közösségi szellem birtokbavétele, a szocializmust tudatosan viselő érzelmi-indulati, eszmei-erkölcsi felzárkózás lassú és bonyolult folyamat. A társadalmi előrehaladás igényével alkotó költő a maga módján sietetheti ezt a folyamatot. Mátyás is ezt teszi. Megítélésem szerint éppen azzal segít, hogy nem tud egyhamar felejteni. Nem nosztalgiaiból, inkább taszító példaként idézi fel újra meg újra a húsz évvel ezelőtti falut. Szántsándékkal emlékeztet, mementókkal óv a tegnaptól. Ezzel többet használ, mintha egyszerűen koporsóba zárná a múltat, amely agonizál ugyan, de még itt érezzük testközelen, olyannyira, hogy néha a lélegzetvételt is halljuk. Úgy gondolom, célszerű, ha a költő jobb megértését szorgalmazva ilyen megfontolások közegén át közelítjük meg munkásságát.

2.

Mátyás Ferencet 1936-ban két versével József Attila mutatta be a *Szép Szó*-ban. Ez volt számára az első országos fórum. Első kötetét (*Szeretnék lenni*) egy évvel később Erdélyi József adta ki. Ettől kezdve egyre gyakrabban hallatta szavát az akkori folyóiratokban és napilapokban. Művei számát a felszabadulásig még további három verseskötettel és egy regénnyel (*A falu küldöttje*, 1942) gyarapította. Viszont az 1947-ben megjelent *Mezítlábások éneke* után, feltehetően sorozatos félreértések következtében, tíz évi kötetnélkülség következett. 1958-ban szólalt meg újra, az új alkotókorszakot 1964-ig négy újabb versgyűjtemény s egy tanulmánykötet (Költők és parasztok) jelezte.

Legújabb könyve, a *Paraszt pietà*, sorrendben a tizedik verseskötete Mátyás Ferencnek. A költő joggal jubilálhat, hiszen tíz kötet vers magában véve is tiszteletreméltó teljesítmény. S ahol az indokolt, ne fukarkodjunk az elismeréssel: a most bemutatott termés a legértetesebb az eddigi életműben. Erős aszúsodást érzünk benne, szakszerűbben kifejezve: az eddiginél koncentráltabb gondolatiságot, tágabb szemha-

tárt, élménygyarapodást, a költő által maga elé tűzött művészi igények belterjesebb érvényesítését. Mindez egy következetesen vállalt, szívós munkával továbbfejlesztett költői magatartás eredménye. A versek jelentős részének gyújtópontjában, mint egyértelmű alapélmény, továbbra is a falu áll. S szinte törvényszerű, mert az érzelmi kötöttség természetes velejárója, hogy az új lírai örjárat az indulás pillanatában még tele van fájdalmas felhangokkal. A visszaemlékezés horga sötét tömböket emel a magasba. A kötetnyitó versben (*A szülői háznál*) például ilyeneket:

Szél döngeti a bezárt kaput,
kínok indája az arcomba fut,
hull a vakolat, – reményem lepkék
penészszárnnyakon sirba temették.

Am a kötetben továbblapozva hamar felismerjük, hogy a költőt a sebhelyes tegnap felidézése közben a végső számvetés igénye vezeti. „Nem volt szülőföldem” – mondja a hosszabblevegzetű *Te Deum*-ban, s rádöbben, hogy hasztalan is keresné: nincs sehol, nem egyéb, mint „eseménytelen rom”, s hogy a nemlétezőt „testcsonkokon állva” neki kell megteremtenie. A vers egyetlen zaklatott sóhajban villantja fel egy halódó világ minden keservét; őszintén, sosem torzító jelleggel. A költői szándék tisztasága ott kap benne eligazító értelmet, ahol a filmszerűen lepergetett sötét ábrák nyomában fölenged a táj, s a háttérben, széles vászonra vetítve, megszólal a lényeg:

Sötét van még, de már
vérünk csillagai
kezdik a pincemélyt
átvilágítani.

Mátyást keménnyé tették a korábbi tapasztalatok. Alkat dolga, hogy mai életünk kézzelfogható eredményeit nem lelkendezve, inkább szemérmes tartózkodással fogadja. Ami kecsegtetőt lát az újban, az számára elsősorban elégtételt jelent, régen esedékes megnyugvást, vigaszt, amely csak lassan formálódik át maradéktalan örömmé. Ennek a lassan tudatosodó örömnak viszont súlya, hitele van. Hogy bizakodással tekint a jövőbe, abból főleg azok meríthetnek új erőt, akikkel jóban-rosszban egy életen át összeforrt. A *Paraszt pietà* verseiben éppen az a művészi nóvum, hogy bennük a falusi életforma szükségszerű átalakulását távlataiban is érzéklni tudjuk. Erről leginkább a történelmi összegezés igényével megírt hosszabb darabok tanúskodnak. Ezekben van igazán elemében a költő: tömörebben szerkeszt, mint korábbi verseiben, hangvétele árnyaltabb, nemcsak a külszint ábrázolja, rejtettebb, belső emberi tájakat is láttat; a mondanivaló képi elemeit jól begyakorolt szemmértékkel adagolja. Költészetében éppen az jelent szembetűnő előrelépést, hogy az évtizedeken át érlelt alapélményt, s annak eszmei vonatkozásait artisztikusabb köntösben, a versesztétika mai szintjén tolmácsolja. Himnikus lendületű strófáiban csak elvéve találunk toldalék sorokat, főlöskégy magyarázó utalást, lírai patoszt is csak annyit, amit a dikció feltétlenül megkövetel. *A kirajzott vadon*-ban például így érzékelteti a kínokban, gyötrelmekben, aggódva melengetett reményekben megszülető új életet:

Az idő lassan mindent széttapos,
ami rosszra emlékeztet.
Túl a látványon és küszöbön
valami sürgető,
tűzön, vízen átható konok örület, talán öröm
láza kezdi már a gondok ráncait
elsimítani,

A Pusztai hangverseny-ben ennél is mélyebbre nyúl. Miközben olvassuk, *Illyés* és *Nagy László* Bartók-versei jutnak eszünkbe. Nem lehet egyhamar elfelejteni ezt a

rögtönzött tanyasi koncertet, a külső és belső izgalmakat felvonultató körképet, ahol „Az első sornak csak sámlí jutott, / a többi áll, mint a juhok / a puszta közepén”, mialatt a húrok, sípok, kürtök és dobok szétáradt közegén át bevonul a tájba „a zene zarándoka”, hogy az ősi termőtalajt végleg birtokába vegye. Nem tudom megállni, hogy ne idézzem néhány sorát:

Üres világ?
Nem moccan senki, kővé meredt
mióta a zene megeredt,
s örvénylőn a lélek kapujához ért
társaiért.
A lélek és szív kérge megrepedt
az ideterelt
pusztai nép magánya között.
Ez a hadüzenet
sötétség ellened.

- - - - -

3.

Örvendetes, hogy a kiemelt két vers nem elszigetelt jelenség a kötetben. *A riadal- mak vadlibái* vagy a *Sebhelyes angyal* éppúgy művészi telitalálatok, s mint rokon- témájú alkotások rangban sem maradnak el az idézett darabok mögött. A gyűjtemény- ben jócskán található zsánerképek, pillanatfelvételek, mint a *Halászó lányok*, *Coptos sereg*, *Tolnai aratók*, *Őszi Balaton*, s az olyan forrón felizzó szerelmes vers, mint a fele- ségének ajánlott *Napasszony* viszont arra is utalnak, hogy Mátyás Ferenc egyáltalában nem egyhúrú költő. Új színfoltot, új verstípust jelent lírájában a külföldi útiélmény. Akár a Néva partján áll, akár Michelangelo Pietá-ja előtt Rómában, vagy Dante, Giotto nyomában a művészi múltjából élő Firenzében, azonnal megérezzük, hogy nem- csak a Baedekerben lapozgatva járja a világot: mindenütt a magával hozott szárnya- kon „lebeg a tájban”, s bár árnyakat is lát a cirkuszi romok mögött, önfeledten, az egykori „mezitlábások” szomjúságával fogadja be, ami megcáfolhatatlanul szép és emberi.

Figyelemreméltó ez az új lírai örjárat. A nép gondját, örömét állandóan számon- tartó elkötelezettségnek állít követendő példát. S azt is bizonyítja, hogy az önmagunk- kal szemben támasztott művészi igényesség mindenkor meghozza a maga eredmé- nyeit.

Az Irodalomtörténeti Kiskönyvtár új köteteinek problémái

Egyre növekszik az *Irodalomtörténeti Kis- könyvtár* olvasóinak száma. Persze, ne té- vesszük meg önmagunkat, és ne vezessünk félre másokat; nem szabad olyasmire gondol- ni, hogy a sorozat szépen szaporodó kötetei tömegolvasmánnyá válnak. Nyilván nem is vezette ilyen szándék a szerkesztőket. Egy- általán nem ilyesféle alapon válogatták ki az egyes kötetekben feldolgozásra kerülő írókat.

Igazán nem volt semmi valószínűsége annak, hogy – mondjuk – *Hölderlin* iránt kirobbanó érdeklődést lehessen előidézni.

De – mielőtt az utolsó négy kötetel kissé bővebben foglalkoznánk – tegyük fel a kér- dést: hát kiknek készültek és ilyen szem- pontból jönnek nevezhető-e a sorozatba be- iktatott tanulmányok, esszék és monográfiák?

Mi úgy látjuk – a legutóbbi négy kötet és a régebbiek alapján –, hogy a Gondolat Kiadó elsősorban az egyetemi ifjúság érdeklődését kívánta kielégíteni. Erre mutat az is, hogy a szerkesztést a budapesti Eötvös Lo- ránd Tudományegyetem Világirodalmi Tan- székének munkaközösségére bízta.

I.

Régóta várjuk már a korszerű magyar könyvet Franz Kafkáról. Tucatjával jelennek meg Nyugaton (nem túlozunk) a Kafka-kommentárok, Kafka-biográfiák, Kafka-émlékezések. Amilyen nehezen ismerték el életében, olyan könnyen került most az író a megérdemelt siker medrébe. Más lapra tartozik, hogy megvan-e mindenütt a komoly szellemi bázisa ennek a Kafka-dívatnak?

Nálunk a dogmatizmus idején a kitagadottak közé tartozott. Most igazán gyorsan pótoltuk – amennyire az ilyen mulasztás egyik napról a másikra helyrehozható – a lemaradást. Ime, Sükösd Mihály nagyon hasznos Kafka-tanulmányt ajándékozott meg bennünket. Szerencsés kézzel nyúlt a témához. Senkire sem akarja ráerőszakolni a maga nézeteit. Valahogy az a módszere, hogy hangosan gondolkodik. Három jó tulajdonságát kell megállapítanunk. Először is: Sükösd Mihály gondosan tanulmányozta Kafkát. Másodsor: behatón foglalkozott Kafka élet-szemléletével. Harmadsor: időt vett magának a könyvtárnyi Kafka-kommentárok elolvasására is. A hatalmas Kafka-irodalomból főleg két tanulmány befolyásolta Sükösd Mihály nézeteinek kiformalódását: Günther Anders nagyon okos esszéje, amely még azokat is lebilincseli, akik több vonatkozásban nem értenek vele egyet, és Ernst Fischer alapvető műve, amely valóban döntő fordulatot jelentett a marxista Kafka-kutatásban.

Különösen szerencsés Sükösd Mihály Kafka-könyvének az a része, amely áttekinthetően és sokszempontúan világítja meg az író jelentkezésének légrétegeit, a kaffkai életmű alapján tekinthető „elidegenedési elmélet” lényegét, és meg akarja keresni Kafka irodalmi elődeit.

Amikor Kafka, a cseh eredetű, német nyelvű, prágai zsidó kereskedőcsalád gyermeke megtette első botladozó lépéseit az irodalom felé, már „kulisszákra” hullott szét a XIX. század második felének rendíthetetlen látszatú világegyeteme. Úgy volt, ahogy Sükösd Mihály írta: az első orosz forradalom, a búr háború, a Dreyfus-per, a nemzetközi munkásmozgalom új eredményei szétfűjták a liberális „varázsígéket”, az evolúciós filozófiát, megsemmisítették az „osztálybéke” blöffjére épült polgári mintaállam ábrándját, a technikai civilizáció mindenhatóságába vetett átmeneti hitet. Igenis, le kell szögezni – a dátumok néha nagyon fontosak és sokat mondanak –, hogy négy évvel Kafka első elbeszélései előtt jelent meg Freud legfontosabb könyve, az *Álomteltetés*. Két évvel később került a közönség elé Einstein elmélete a speciális relativitásról, és ez a tan alapján ingatta meg az abszolút tér és idő Newtontól örökölt elméletét. Többben kezdtek foglalkozni egy másik teóriával is, az *elidegenedés* tanával, amelyet Marx már 1844-ben vizsgálgatni kezdett, rámutatva arra, hogy nem lehet elhanyagolni az ember és a világ átalakuló kapcsolatának egyre követelőzőbben jelentkező kérdését. Hegel után Marx lényegesnek nevezte azt a tényt, hogy az ember idegenné kezd lenni abban a világban, amelyet önmaga teremtett önmagának. A fejlett áruterelés kapitalista társadalmában az ember elidegenedett munkájától (amelynek csak részfolyamatait ismeri, de amelyet nem tud áttekinteni), elidegenedett embertársaitól, és kapcsolatainak emberi tartalma tárgyi, dologi kapcsolattá hidegedett. Később – amikor az ember már elidegenült saját képességeitől – bekövetkezett az elidegenedés a magánélet automatizmusától is.

Franz Kafka akkor kezdett írni és Franz Kafka életszemlélete akkor formálódott ki, amikor bebizonyosodott, hogy „a jelentéktelenné zsugorított átlagember és a rejtélyé lett világ eseményei közt nincs többé híd”. Érdekes gondolatok találhatók Sükösd Mihály tanulmányában arról is, hogy miért tekinti Swift és Gogol írásait olyanoknak, amelyeket Kafka életművének előőrsei közé kell helyezni.

A filozófiai és irodalmi előkörülmények ilyen megvilágításával az Irodalomtörténeti Kiskönyvtár Kafka-tanulmánya nagyon elősegíti a Kafka-kérdés megismerésére vágyók számára a behatolást a kaffkai életműbe.

II.

Szabó György Pirandellóról szóló könyvének talán az a legérdekesebb és legmélyebben szántó része, amely a világhírű olasz író különleges „humorával” foglalkozik – részben annak *Umorismo* című tanulmánya, részben írói gyakorlata alapján.

Pirandello humorelméletéből, amelyben különleges helyet kapott Cervantes munkássága, megtudjuk, hogy a „humorista” nem tükrözi passzívan, nem másolja a valóságot, hanem analizálja azt, aminek következtében új kép tevődik össze valóságselemekből. Analízis közben új érzés születik, gyakran pontosan

az ellenkezője annak, amit a jelenség első, felületes szemlélete provokált ki az íróból. A régi kép szétbontása és az új kép összeállítás folyamán olyan érzés keletkezik, amelyet a régivel ellentétesnek lehet neveznünk.

Pirandello egyik kitűnő példáját idézi Szabó György nagy figyelmet érdemlő tanulmánya:

„Látok egy idős hölgyet: festett és kenceficélt hajjal, idétlenül szépítkezve, feltűnően fiatalos ruhában. Nevetni kezdek rajta. *Észreveszem*, hogy ez az öreg hölgy éppen az *ellenkezője* annak, aminek ilyen idős korban lennie kellene. Az első pillanatban felületesen megmaradhatnék ennél a komikus benyomásnál. A komikus amúgy sem más, mint a *természettel ellenkező észrevétele*. Ám most közbelép bennem a reflexió, és azt súgja a fülemben: talán semmi öröme nem telik ennek az idős hölgynek abban, hogy olyan, mint egy papagáj, ellenkezőleg: lehetséges, hogy szenved, és csak próbálja kegyesen becsapni magát, hogy elrejtve rancait és ősz hajszálait, megtartsa magánál jóval fiatalabb férjét. És ime, már nem tudok olyan jóízűen nevetni, mint az előbb, hiszen a reflexió túllendített első észrevételemen: azaz az *ellenkező észrevételétől az ellentétes érzéshez* vitt el engem. Íme itt mutatkozik az egyik lényeges különbség a „komikus” és a „humoros” között.

A fenti példa és annak elemzése olyan szemléletet mutat, ami valóban nagyon jellemző Pirandello különleges alkotói módszerére. Szabó György hangoztatja, hogy ez a „megismerés folyamán létrejövő kettőződés”, a szemléleti kettészakadás olyasfajta művészi felfogást deklarálnak, amiben Gramsci felfedezte „a modern filozófia dialektikájának bevezetését a valóság objektivitásának megismerésébe.” Pirandellónál azonban ott mutatkozik valami baj, hogy végeredményben se így, se úgy nem akar szintézishez jutni, hanem az ellentétek szembeállításával – annak a bizonyításával, hogy az ellentéteket a végtelenségig lehet szaporítani – arra a következtetésre jut, hogy lehetetlen biztonságos normákra építeni bármiféle ítéletalkotást.

III.

Szabó Ede művészi alapvetésű szeszélyes tanulmányában kissé gyakran találkozunk intuicion alapuló megállapításokkal. Távol áll tőlünk, hogy ezek elhagyását sürgessük. Legfeljebb az volna szerény kérésünk, hogy

a szerző némileg mérsékelje azokat. Ilyen kézikönyvben – az Irodalomtörténeti Könyvtár noteszformátumú kötetei voltaképp kézikönyvek – feltétlenül domináló szerep illeti meg az adatközlést, az ismertető részeket, az egzakt tudást, amelyek mellett természetesen nem kell mellőzni sem a lírai széljegyzeteket, sem az okoskodó észrevételeket. Ismételjük: nem ártott volna megváltoztatni a kötet anyagának belső arányait.

Amikor Szabó Ede megközelíti Hölderlin költészetét, maga is elismeri, hogy mindig kockázatos és többnyire felsikerű az olyan megoldás, amikor az irodalomtörténész vagy esztéta a vers hatásának magyarázatául segítségért kér a „tárművészeketől”. Annak ellenére, hogy Szabó Edének ez a véleménye, mégsem mellőzi az említett kockázatot. Hol az építészethez, hol a zenéhez, hol pedig a festészethez fordul. Arra hivatkozik, hogy egyszínű, szürke terméskövekből is épülhet arányaival, téralakításával lenyűgözően ható palota; hogy Bach a fugaművészetében egy témára tudott alapozni hatalmas műveket; hogy Coreggio Madonna-képeibe nemcsak maga a Madonna fért bele, hanem az akkori világ is.

Különleges irodalmi magyarázat az, amely arányról, ellenpontozásról, statikáról, dinamikus variációkról, a lágyan összeolvadó fények és árnyak gomolygásáról beszél. De elismerjük, hogy szellemes ez a „vers-építés”, „vers-zeneiség”, „vers-festőiség” *terminus technicus*-át használó versmagyarázat. Szellemes, ha kicsit komplikált is.

IV.

Földes Anna nagy anyagot feldolgozó, az eljövendő vastag Bródy-méltatásokhoz sok kommentárt előkészítő könyve megállapítja, hogy Bródy Sándor több szempontból is eljutott a realizmusig. Sőt, a magyar realista próza úttörői közé került. Sőtér István már régen ezt állította, de a közelmúltig kevesen fogadták el teljes határozottsággal nézetét. Pedig előbb-utóbb minden Bródy-kutatónak rá kell jönnie arra, hogy a Bródy Sándor-i módszerben bizony nyoma sincs a zolai naturalista program követelményeinek; hogy Bródy realistára valló erőfeszítéseket tett (igaz, hogy nem mindig teljes sikerrel) a tipizálásra; hogy a *Rembrandt*-ban már „elmeletileg” is leszögezte: többet kell elmondani a modelltől, mint ami kívülről látható.

Elmaradt Bródy Sándor életművében az

átfogó jelentőségű korkép megalkotása is. Földes Anna azoknak a véleményéhez csatlakozik, akik szerint az átfogó, balzaci méretű korkép megalkotását a szövevényes társadalmi és politikai relációk, az áttekinthetetlen erőviszonyok nemcsak megnehezítették, de objektíve lehetetlenné tették. Jogos az a megjegyzés, hogy miért akarjuk a korábban fellépett Bródy Sándortól számonkérni azt, amit még a később jelentkezett Móricz Zsigmondtól sem tudtunk egészében megkapni?

Helyes volt összeállítani egy kis gyűjteményt Bródy elődeinek, Bródy kortársainak és Bródy utókorának irodalmi véleményeiből. Aki behatóbban akar foglalkozni Bródy Sándorral, az megtalálhatja Földes Anna művének *A Bródy legendától a Bródy-centenáriumig* című fejezetében Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond, Ady Endre és Juhász Gyula, Osvát Ernő és Kosztolányi Dezső, Nagy Endre és Nagy Lajos, továbbá sok más író véleményét. Csak az a hiba, hogy ritkán tudjuk meg: mi az, amivel az író egyetért, és mi az, amivel nem.

Ha Földes Anna műve nem is bővelkedik eredeti megállapításokban, és helyenként nagyon bátortalanul vállalkozik önálló vélemény megalkotására, érdemül kell elismernünk nagy anyagismeretét, adatgyűjtő szervedélyét, csoportosítási igyekezetét.

*

Az Irodalomtörténeti Kiskönyvtár eddigi portréinak jó és rossz oldalai lehetővé teszik, hogy az ezutáni művek szerzői felhasználják a tanulságokat.

SÓS ENDRE

Lucian Blaga:

Mágikus virradat

(Válogatott versek)

Közel negyedszázada, hogy először kerültek kezembe Lucian Blaga művei. Fiatal tudósjelöltként Kolozsvárott jártam, és megismerkedtem az egyetem erdélyi szász származású germanista-tanárával, Karl Kurt Klein professzorral. (Kellemes meglepetés volt őt 1962-ben Innsbruckban – ahol akkor működött – viszontlátni!). Klein professzor a román íro-

dalmat is kitűnően ismerte: ő hívta fel figyelmemet Blaga írásaira, elsősorban művelődés- és történetfilozófiai műveire. Emlék szem: rögtön utána kikértem a kolozsvári egyetemi könyvtárból a *Trilogia culturii* (A kultúra trilógiája) három kötetét, és nagy élvezettel olvastam a román költő-tudós fejtegetéseit. Blaga akkor nem Kolozsvárott élt, így nem találkozhattam vele személyesen, s utána évekig nem is tudtam róla bizonyosat. Csak 1956 körül értesültem a Romániából érkezett kollégáktól: Blaga él, dolgozik és a Román Akadémia kolozsvári fiókszékének munkatársa. Az 1950 körüli esztendőket nyilván számára is a hallgatás éveivel voltak, de változtak az idők, újra fölismerték a blagai életmű nagy értékeit, s amikor az író 1961-ben, hatvanhatodik évében meghalt, már tudták, hogy a román nép egyik legnagyobb modern poétája szállt sírba. Alig telt el négy év, és a mi könyvkiadásunk is felfigyelt Blaga nagyságára. A magyar kötet – becslésünk szerint – Blaga költői opuszának legalább hetvenöt százalékát tartalmazza. Amikor ezt a kritikát írtam, csak *Az álom dicsérete* (Lauda somnului) eredeti szövegét tudtam megszerezni. Az eredeti ciklusban huszoneg vers van, ebből a magyar fordításban huszonegyet olvashatunk. Feltehető, hogy a többi ciklusból és kötetből is hasonló arányban válogatott Domokos Sámuel, a válogatás minden elismerést és dicséretet megérdemlő összeállítója.

Blaga arcképét látjuk a magyar kötet elején. Igazi latin arc tekint le ránk, szinte azt mondhatnók: római típus. A költőt nemcsak román anyanyelvének hagyományai kapcsolták össze a latin-mediterrán műveltséggel, hanem tudatos érdeklődése és rokonszenve is. Milyen jellemző, hogy nagy verseinek címeit is többnyire a román nyelv latin rétegeiből meríti: *Suprema ardere* (magyarul: A legfőbb égés), *Cîntecul somnului* (Dal az álomról), *Peisaj transcendent* (Transzcendens táj), *Tristețã metafizică* (Földöntúli – pontosabban: „metafizikai!” – szomorúság) – hogy csak négy tipikus verset emeljünk ki. Idézhetnők aztán „Szent madár” című versét, amelyet – s ez megint nagyon jellemző Blagára – Brincuşi (a nálunk franciásan „Brancusi”-nak ismert), nagy modern szobrász egyik alkotása inspirált. *Enigme moarte* (halott rejtélyek), *tenebre* (sötétségek), *somnul* (az álom), *misterele* (a misztériumok): íme a román szöveg „kulcs-szavai”, nem véletlenül csupa olyan szó, amely

a latin-mediterrán világból való. De olvasuk el e remek költemény első strófáját is, először eredetiben, majd Gáldi László fordításában:

In vîntul de nimeni stîrnit
hieratic Orionul te binecuvîntă,
lăcrimîndu-și deasupra ta
geometria înaltă și sfîntă.

— — —
Senkitől sem támasztott szelekben
most paposan az Orion megáldja
fejed, s rá könnyét hullatja az ég
szent és magasztos geometriája.

Gáldi kitűnő fordító: az ő és Szemlér Ferenc tolmácsolásai a legsikerültebbek, míg például Baranyi Ferenc, Garai Gábor vagy Takács Tibor néhány megoldásával vitatkozunk kellene. Most azonban erre sem helyünk, sem időnk, sem kedvünk. Persze, nem könnyű dolog Blaga sajátos ízű költői nyelvén magyar megfelelőjét megtalálni. Még a pontos és lelkiismeretes Gáldi is a kissé ironikus módon hangzó „paposan” kifejezéssel helyettesíti a román *hieratic-ot*, amely inkább „szertartásos” értelmű. Különbön is nagyon jellemző Blagára – az egykori görögkeleti papnövendékre – hogy még ebbe az annyira „latinos” hangvételű strófába is belejátszanak a bizánci elemek. A *binecuvîntă* (megáld) szó például az ortodox vallási terminológiából származik!

Igen, Blaga tudatosan „latin” költő, de olyan római, aki átélte és egyéniségébe olvasztotta Bizáncot. A „római” és „keleti” világ határáról indult: talán éppen ezért vonzotta őt annyira egy másik ilyen határterület: az Ibéri félsziget. Sajnos, Blaga életéről még nem készült olyan „irodalmi kalendarium”, amilyeneket a csehek és a lengyelek adtak ki az utóbbi években nagy költőikről, s ahol például Jirásek vagy Slowacki életpályája valóban szinte „naptárszerű” pontossággal van rögzítve. A versekből azonban kiderül, hogy Blaga járt Spanyolországban és Portugáliában, s néhány nagy élményét köszönhette ennek az útnak. Íme, „A szamárka” című versének első szakasza, Jékely Zoltán fordításában:

Egyszer láttam ibér, holdbéli hegyek közt egy
sivár udvart, sziklákat és napvert tanyát ott.

települést, hol ember, kövek és virágok
zord szépségükön közös erővel működtek.

Aki járt a Földközi-tenger partvidékein – vagy akár a pécsi szőlők távolabbi részein! – rögtön ráismer a jellemző mediterrán tájra, a táj formáira, hangulatára, atmoszférájára. És itt továbbfűzhetjük gondolatmenetünket. El Greco, a XVI. századi Hispánia nagy festője, Krétából, a bizánci világból került az Ibér félszigetre, s lett a problémákkal teli késői reneszánsznak, a manierizmus stílusának képviselőjévé. Nem meglepő tehát, ha a sokban hasonló fejlődésű Blagánál is egyfajta „modern manierizmus” szólal meg.

Gustav René Hocke, a Rómában élő német esztéta – akinek írásait más magyar folyóiratokban volt már alkalmam ismertetni – sokat foglalkozik „manierizmus” és „modernség” rokonvonásaival. Kelet-Európából csak századunk nagy orosz-szovjet íróit (Jesznyin, Blok, Paszternak, Majakovszkij) ismeri, de hivatkozhatott volna Blagára is. A román költőnél sorra-rendre fölbukkannak a „manierista hagyomány” olyan jellegzetes motívumai, mint az *unikornis* (Blaga egyik legkedvesebb kifejezése), az *óra*, a különféle „átváltozások” és „különös mítoszok”, az egész sajátos *költői alkimia*, melynek elődei már a XVI–XVII. században megjelentek. Azt hiszem, Blaga tudatosan nyúlt ehhez a hagyományhoz, hiszen ilyen motívumok költészetének majdnem mindegyik szakaszából kielemezhetők.

Előszavában Domokos Sámuel, a német expresszionizmussal és az egzisztencializmussal rokonítja Blagát. Ez a megállapítás lényegében igaz, de kissé árnyaltabban kellett volna megfogalmazni. A német nyelvterület expresszionista költői közül elsősorban az osztrákok inspirálták Blagát: Georg Trakl és a kései Rainer Maria Rilke (a „Duinói elégiák” költője). Bécsi egyetemi éve alatt Blaga nyilván egészen közelről megismerkedett az osztrák expresszionizmussal: egyik versében (*A költő*) művészi erejű emléket állít Rilkének. Az egzisztencializmus viszont valósággal „a levegőben volt”, amikor Blaga költői pályájának zenitjére ért.

Nem nevezném a román írórt sem Heidegger, sem Sartre követőjének: a francia gondolkodót akkor még nem is ismerhette. Blaga inkább az egzisztencializmusnak jaspers-i formájához áll közel. Karl Jaspers, a Német-

országból Svájcba származott filozófus egyik alapfogolata a *chiffre*, a rejtjel. Ilyen „rejtjelekkel” áll szemben életében a gondolkodó ember. Nemcsak a természet, hanem még „Isten” vagy a „világkép” fogalma is efféle *chiffre* Jaspers szerint. Lehet, hogy közvetlen hatás, lehet, hogy csupán párhuzamos fejlődés eredménye, de Blagának mind filozófiai írásaiban, mind verseiben hasonló gondolatokkal találkozunk. Ő, a görögkeleti vallás neveltje – aki verseiben nemegyszer él a bizánci kereszténység motívumaival – gyakran egyfajta „ateista misztikához” jut el, olyan magatartáshoz, amely Jaspers filozófiájától sem idegen. Idézzük – Gáldi fordításában – *A mélyből* című Blaga-verse:

Anyám, a semmi, a nagy-nagy semmi!

Iszonyat rázza
köröttem kertem, melyre az éjszaka tör!
Anyám, ki egykor sírom voltál,
amiatt, hogy most elhagyom a fényt, anyám,
a félelem miért gyötör?

Ez, a nyilvánvalóan egzisztencialista rokonságú „ateista misztika” természetesen csak egyik oldala Blaga sokrétű, nemegyszer ellentmondásos életművének. Sok versében inkább egyfajta panteizmus, természetimádás szólal meg, néha keresztény szimbólumokkal, máskor antik mítoszokkal keveredve. Nem hallgathatjuk el a szürrealizmustól kapott termékeny ösztönzéseket sem, sőt, ha az egész blagai opuszt nézzük, akkor inkább nevezhetnők a költőt „román szürrealistának”, semmint „a német expresszionizmus követőjének”. És azt sem szabad elfelejtenünk: ez a látszólag annyira „apolitikus”, csupán az „örök problémákkal” foglalkozó költő vállalkozott politikai állásfoglalásra is! Már a húszas évek egyik ciklusában olvasható *A munkás* című verse: ez a vers szinte József Attilát, az apai ágon a görögkeleti románságból származó költőt idézi! *A vihar után* pedig 1944-ben a fasiszta háborútól való szabadulást üdvözlö.

Nem kritikát, hanem hosszabb tanulmányt, sőt könyvet kellene írni Blagáról, a költőről, emberről, gondolkodóról. Addig is az a kívánságunk: legyen ennek a pompás kötetnek minél több olvasója!

ANGYAL ENDRE

Gáti József:

A versmondás

Hézagpótló és egyben úttörő jellegű Gáti József tanulmánykötete. Olyan könyv, amit szívesen vesznek a kezükbe a fiatalabb és idősebb verskedvelők és versmondók egyaránt.

Különös és kissé fonák helyzet, hogy éppen nálunk, Magyarországon – ahol a líra szinte a legutóbbi évekig az irodalom vezető műfajának számított, mert a társadalom és a nemzet nagy sorskérdéseit leginkább kifejezte, és ahol iskolákban és iskolán kívül is számos más országhoz viszonyítva aránylag sok verset tanulunk meg és mondunk el – eddig gyér és szinte alig jelentkező szakirodalom foglalkozott a versmondással mint külön művészeti ágazattal. Az utóbbi években a lírai költészet és versmondás különleges kérdéseiről jó egynéhány mű jelent meg (Benedek Marcell, Bóka László, Komlós Aladár műve), azonban a versmondásról mint művészeti ágról csak Ascher Oszkár könyve szól (*A versmondás művészete*, 1965.), és most Gáti Józsefé.

A tanulmánykötet két fő részre tagolódik. Az első rész – az egésznek mintegy fele – a versmondás elvi-pedagógiai kérdéseivel foglalkozik. A helyes beszéd, a vers és előadóművész viszonyának kérdéseivel, a vers előadására való felkészüléssel stb. Ebben az első részben több alkalommal kapunk rövid történelmi visszapillantást arról, hogy Egressy Gábornak 1879-ben megjelent könyvétől kezdve kik és milyen módon foglalkoztak nálunk a versmondás ügyével. Dokumentálva látjuk azt, hogy a versmondás mint önálló művészeti ág nem nagy történelmi múltra tekint vissza. Úgyszólván századunk húszas éveiben kezd csak kifejlődni, és fokozatosan önállósítja magát a színművészettől. A szerző helyesen érzékelteti, hogy mit jelentett ez az elszakadás és önállósodás. Ugyanis igaz az, hogy a színművészet hozta létre a versmondást mint a színészi munka egyik területét, ugyanakkor az is igaz, hogy éppen a színészet, az ún. „színészkedés” lett gúzsbakötője az új művészeti ág önálló kiteljesedésének, a színészettel teljesen nem azonosítható új művészi feladatok megoldásának.

Gáti József a Színművészeti Főiskola tanára. Talán ez az oka annak, hogy helyenként kompediumszerűen, szinte tankönyvszerűen igyekeznek nézeteit megfogalmazni. Ezt a törekvését legtöbbször siker koronázza. Így kapunk olyan velős meghatározásokat, mint hogy: *„a versmondás nem más, mint a legkevesebb külső eszközzel történő, érzelmet lefoglaló belső fogalmazás.”* Vagy hasonlóan tömör a *„modorosság”* fogalmának ez a meghatározása: *„az előadó saját beszédütemére és tempójára híz rá válogatás nélkül minden verset.”* Ugyancsak egyet lehet érteni a központozásról, a vers és a gondolat ritmusának viszonyáról kifejtett nézetekkel. Helyeselhetjük azt is, hogy a szerző többször is foglalkozik és vitatkozik azzal a hibás *„új-kori recitálással”*, amely *„modern és korszerű címszavak alatt terjed mostanság”*, és amelyet találón *„imamalomszerű versmondásnak”* nevez. Az értelmi elemek hibás túlhangsúlyozása ez, amely valósággal *„kilúgozza a verseket”*. Az érzelmi motívumokat korszerűtlennek tartó, azoktól indokatlanul tartózkodó, modernnek nevezett *„értelmes”* versmondást valóban el kell utasítanunk, és az élményszerűen átélt, az értelem és érzelem egyensúlyában helyesen megvalósult verselemzésen kell felépülnie a korszerű előadóművészetnek.

Ami a művészeti élet legidőszerűbb kérdéseit illeti, a tanulmánykötet szerzője jól reagál ezeknek megoldására is a szóban forgó művészeti ág viszonylatában. Jó az, amit a versmondás társadalmi jelentőségéről és társadalmi meghatározottságáról ír. És ezzel függ össze a versmondás mindig aktuális jellege – amit szintén kiemel – hogy ti. a jelennek mondjuk el a verset: *„Ha a vers a mának, a jelen emberének nem mond semmit, bárki írta is, csak kor- és irodalomtörténeti dokumentum.”* És ezt a nyilvánvalóan helyes érvelését egy másik helyen nem kisebb tekintéllyel, mint Arany János Vojtina ars poeticájából vett idézettel támasztja alá.

Sok helyet szentel a tanulmánykötet a vers ritmusának és a gondolatritmusnak. Ezt a rendkívül fontos kérdést jelentőségéhez méltóan és találón oldja meg. Igaza van abban is, hogy a vers ritmusát, dallamosságát még akkor sem lehet teljesen elejteni, ha ellentétben van a gondolatritmussal. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban egyetlen tévedésre szeretnék csupán rámutatni, ami a szerző alap-

vetó elvi állásfoglalását támasztja alá. Ugyanis Hevesi Sándornak 1908-ban megjelent könyvéből egy olyan idézettel bizonyítja igazát, amelyik a költői formák XX. századbeli általános fejlődésének tükrében már elavultnak mondható. Hevesi arról ír, hogy: *„... a költő maga sem volt szigorú, s nem egyeztette össze a formát a tartalommal.”* Azonban a Hevesi-idézet egészéből logikusan következik, hogy ebben az esetben nem a tartalom és forma összhangjának mai követelményéről van szó, hanem arról, amikor: *„az értelem és a versforma fedik egymást”*, illetve nem. Ez utóbbi eset pedig a mai költészetben sokkal gyakoribb és általánosabb, mint 1908 táján volt, és nem függ a költő *„szigorúságától”*, mert ma egészen más aspektusa van, mint 40–50 évvel ezelőtt.

Gáti József tanulmányában nagyon sok jó gyakorlati tanácsot találunk. Olyanokat, amelyeknek a versmondásra komolyan készülő fiatalok nagy hasznát veszik. Igen korszerű és jól hasznosítható, ahogyan részletesen elemzi a vers előadására való felkészülés egyes lépéseit, és különösen a levegővétel jó megszervezését, a levegővel való gazdálkodást. Amit hiányolni lehet, és mai kezdő versmondók esetében nem lehet elégszer megkövetelni – az annak bővebb kifejtése lehetett volna, hogy a vitásos előadóművészet alfája és omegája a világos, jól tagolt beszéd. Hogy a leginkább elhadarható, gyorsan, kapkodva ejtett vagy halkán, alig hallhatóan suttogott minden egyes szót minden hallgatónk félreérthetetlenül és egyszeri hallásra apercípálhassa.

A tanulmánykötet elvi megalapozása a korszerű irodalomszemlélet alkalmazásának az eredménye. Ez hatja át az irodalmi művek elemzését és az előadóművészet elvi jellegű kérdéseinek megoldását is. Hatása megmutatkozik olyan lényegbevágó megállapítások és állásfoglalások kialakításában, amelyek az új művészeti ágat érintő legfontosabb szemléleti téziseket summázzák, mint amilyen az *„öszönösség”* dicséretének az elvetése, és helyette *„a tudatossággal párosult ösztönösség”* szükségességének a hangsúlyozása.

A verselemzések, amelyeket a szerző a mű második felében közöl, nagymértékben emelik a tanulmányok hasznosságának és gyakorlati alkalmazhatóságának a mértékét. Korszerű esztétikai elvek segítségével nyújtja a szerző a versek mondanivalójának megfelelő értelmezését és az előadásukkal kapcsolatos gya-

korlati utasításokat. Modern jelleget ad a kötetnek a hozzacsatolt 4 lemezoldal a szerző versmondásainak példáival. De teljesebb lett volna ez a versmondó repertoár, ha mai líránk egy-két fiatalosabb lendülettől ihletett szemelvényét is feldolgozta volna.

A könyv szép kiállítása a hanglemezeket is tároló közös tokkal együtt a kiadó munkáját dicséri.

BELLYEI LÁSZLÓ

A magyar néprajztudomány bibliográfiája

1945–1954

Azzal az újjongással jelezhetnénk a legstílusosabban e kötet megjelenését, amellyel a nyelvész Kosztolányi köszöntötte a Magyar Etymológiai Szótár első füzetét. Ahogy a szótár adatok – ebben a szavak eredetét megvilágító adatok – halmaza, ugyanúgy a bibliográfiai munka is szerzők nevének, címeknek, újságoknak, folyóiratoknak hosszú sora. A kívülállóknak száraz adathalmaz, az érdeklődő számára lelkesítő, izgalmas világ, lebilincselő olvasmány, éppoly élmény, mint a szépirodalom kedvelőinek egy-egy regény vagy verseskötet.

A könyvet kezdő Tartalom (mutató) logikus rendszert, célszerű belső fölépítést, dicsérendő szerkezetet tár elénk. Ez – ha közvetve is, de – hozzásegíti az olvasót a szaktudomány alapvető kérdéseinek tisztázásához. Megmutatja a néprajznak mint tudománynak a helyét a világban, kapcsolatát más tudományokkal. Csak ezek ismeretében húzhatók meg biztos kézzel a néprajztudomány határvonalai, s állapíthatók meg az adatgyűjtés, válogatás irányító szempontjai. Ezek nélkül ugyanis bizonytalanná válik a bibliográfiai adatok regisztrálása: fontos források kimaradhatnak, vagy mások indokolatlanul kerülhetnek a kötetbe. Már a Tartalomból kiviláglik, hogy a szerkesztőnek ezt a buktatót sikerült kikerülnie.

Kötetünk meggyőzően igazolja a néprajznak mint tudománynak a létjogosultságát, nélkülözhetetlenségét, gyakorlati jelentőségét. Egy időben szokás volt a néprajztudományt a nacionalizmus vádjával illetni és elmarasztalni. Elég egy futó tekintetet vetnünk ebbe

a kötetbe, s meggyőződünk e vád alaptalanságáról. Hisz nincs a világnak, a valóságnak olyan részlete, amelyről a néprajz ne szólna a maga szemléletmódja alapján és módszeresen föltárt adataival.

Nemcsak a magyar nép, hanem a velünk együtt élők, szomszédaink, távoli rokonaink, sőt más földrészek népei is helyet kapnak benne. A nép termelő tevékenységén, az ún. anyagi kultúrán kívül a nép művészetével, a népi társadalom formáival, a hiedelemvilággal, a jogszokásokkal, a népköltéssel, a zenével és tánccal, a nép hétköznapi és ünnepi szokásaival egyaránt foglalkozik. Éppen ezért a filozófia után talán a legtöbb joggal a néprajzt nevezhetjük a tudományok közül egyetemesnek.

Benne a népi-nemzeti és a nemzetközi kölcsönösen feltételezik egymást, dialektikus kapcsolatban vannak egymással. Erről vall a két mottó is a könyv elején. A népi-nemzeti végtelen változatosságából, tarkaságából bomlik ki az internacionális, s mindennek középpontjában ott áll a kultúra teremtője, hordozója: az ember.

Kötetünk a néprajzi szakirodalom tizéves termését foglalja magában. 1945. nemcsak e tizéves időszak kezdetét jelölő évszám, nem csupán határjelölő adat, hanem szimbólum is. Népünk életének nagy átalakulását is jelzi, fontos mérföldkő történelmünk több évezredes útján, de semmiképp sem sugall olyan koncepciót, hogy a néprajznak mint tudománynak a művelése 1945-ben kezdődött, s ami előtte volt, az nyugodtan elhanyagolható. Erre maga a könyv az eleven bizonyíték. A Bevezetés csaknem hat oldalnyi terjedelemben közli azokat a fontosabb bibliográfiai forrásokat, amelyeknek folytatása, kiteljesedése vagy betetőzése a kötetben felsorolt, rendszerbe szedett cikkek, tanulmányok, önálló művek sokasága.

Éppen az előzmények ismertetéséből tűnik ki, hogy 1945 előtt az utolsó általánosabb igényű áttekintést a néprajzi szakirodalom 1925. évi terméséről kapjuk az Ethnographia 1926. évfolyamában. Ettől kezdve a magyar kutató csak külföldi kiadványokhoz fordulhat, ha hazája néprajzi irodalmának anyagában kíván tájékozódni.

A Bevezetésben SÁNDOR ISTVÁN, a kötet szerkesztője példamutató tömörséggel tájékoztat a kiadvány feladatáról, az anyaggyűj-

tésben és a szerkesztésben érvényesített szempontokról.

Félreérthetetlenül leszögezi: „Adatgyűjtéményünk a magyar szakirodalom felmérését tekinti feladatának. Nyilvántartja tehát 1. a magyar népre és általában Magyarország népeire vonatkozó hazai és külföldi könyveket és tanulmányokat s azok ismertetéseit; 2. magyar kutatóknak más népekkel foglalkozó munkáit; 3. külföldi szerzőknek hazánkban megjelent műveit, illetve műveik hazai ismertetéseit vagy fordításait.” (27)

A kötet 6020 megszámozott forrást (önálló mű, tanulmány, cikk stb.) sorol fel 60 fejezetben. A számozás lehetővé tette a több témakörbe is beletartozó forrás utalásként való feltüntetését. Az adatgyűjtő és válogató munka szokatlan méreteit nemcsak a források nagy száma érzékelteti, hanem az is, hogy 394 latin betűs (285 magyar, 109 idegen nyelvű) és 17 cirill betűs folyóiratot, újságot kellett átvizsgálni a felsorolt források összegyűjtéséhez.

Mi, baranyaiak is megnyugodhatunk, mert olyan kiadványok, sokszor rövid életű napilapok sem kerültek el az adatgyűjtők figyelmét, mint a *Dunántúl*, *Dunántúli Hétfő*, *Dunántúli Népszava*, *Dunántúli Szabad Nép*, *Dunántúli Szemle*, *Pécsi Bányász*, illetve a ma is megjelenő *Dunántúli Napló*. Pedig ezekben jobbra csak tudománynépszerűsítő vagy még inkább riportjellegű cikkek láttak napvilágot.

Üggyel-bajjal föl tudnánk deríteni ugyan olyan forrásokat is, amelyek nem kaptak helyet a kötetben, de ez egyrészt nem célunk, másrészt a szerzők is tisztában vannak azal, hogy az ilyen munka teljessége mindig csak relatív lehet. Ahogy a szerkesztő írja a Bevezetés végén: „... a teljesség igénye

megközelíthető ugyan, de egészen soha el nem érhető” (37).

Ezek után már szószaporításnak tűnhet az a kérdés: Mi az értéke, gyakorlati haszna ennek a kötetnek?

A szerkesztő maga is utal a helyes válaszra, amikor ezt mondja: „... a bibliográfia nagymértékben segítheti ugyan az önálló kutatást, de sohasem pótolhatja azt” (37).

A segítő szerepet viszont semmiképp sem szabad lebecsülnünk. Hogy pl. a kezdő kutatók irányításában milyen nagy haszna van, ezt csak az tudja igazán méltányolni, aki e kötet híján korábban maga volt kénytelen összeállítani rengeteg időráfordítással a tanítványait érdeklő témák bibliográfiáját. Ez a kötet sokakat fölment a jövőben az ilyen fáradságos munka alól. Ezért kell mindenkéltől köszönetet mondanunk a szerkesztőknek és hűsz munkatársának.

Nem látjuk értelmét az esetleges apróbb fogyatékoságok, hiányok szemrehányó felsorolásának, mert ha még oly sokáig tartana is, nem tudná elfojtani az őszinte elismerés és a dicséret hangját. Még egy utolsó érv a pozitív értékelés hangsúlyozására! Nincs nap, hogy föl ne lapoznám magam is gyors eligazítást keresve tanítványaim érdeklődő kérdéseire, továbbá: amíg a könyv „munkában volt”, a néprajz iránt is érdeklődő kollégáimat azon kaptam rajta, hogy belefeledkeztek buzgó böngészgetésébe, sőt további tanulmányozására is bejelentették igényüket. Könyvsiker így is kezdődhetik! Örömről azonban akkor lenne teljes, ha ezt mennél gyorsabban követné az 1955–1964 közötti évtized szakirodalmi termését összefoglaló testvér kötet, az összefoglaló néprajzi bibliográfia hatodik kötete. Várjuk tehát a folytatást!

RÓNAI BÉLA